

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

HAC İBADETİNİN BİREYSEL YAŞAYIŞTAKİ ROLÜ

Ahmet Rifat GEÇİOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA, 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

HAC İBADETİNİN BİREYSEL YAŞAYIŞTAKİ ROLÜ

Ahmet Rifat GEÇİOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA, 2010

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK
(Danışman)

Üye : Doç. Dr. Asım YAPICI

Üye : Prof. Dr. Nasi ASLAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../ 2010

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişleri, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5946 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

HAC İBADETİNİN BİREYSEL YAŞAYIŞTAKİ ROLÜ

Ahmet Rifat GEÇİOĞLU

Yüksek Lisans Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Eylül 2010, 124 sayfa

Bu çalışmanın amacı, Din Psikolojisinin faydalandığı metot ve tekniklerden olan mülakat tekniğini kullanarak hac ibadetinin bireysel yaşayışa etkilerini incelemektir.

Hac ibadeti, din tarafından kutsal kabul edilen yerleri belirli zamanlarda ziyaret etmek ve bu yerlerde sembolik bazı ritüelleri yerine getirmektir. Hac, bütün dinlerde yer alan bir ibadettir. Tarih boyunca insanlar, bazı yerleri ulûhiyetin yoğunluk kazandığı merkezler olarak görmüşler ve kutsallık atfetmişler, burada yapılan ibadetlerle bireysel bir arınma ve öze dönüş yaşayacaklarına inanmışlardır.

Çalışmamızın birinci bölümünde araştırmanın teorik çerçevesi çizilmiştir. Öncelikle din ve dindarlığın boyutları tartışılmış, inanç-ibadet ilişkisine değinilmiş ve dinlerdeki hac ibadeti hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bunların akabinde, İslâm dininde yer alan hac ibadetindeki uygulamaların sembolik anlatımlarına yer verilmiş, son olarak da bu ibadet esnasında bireyin yaşadığı psikolojik süreçlerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, araştırma süreci ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 50 hacıyla yapılan mülakattan elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde, hac ibadeti boyunca edinilen bu yeni tecrübenin, bireyin hayatı için “hacdan önce ve sonra” şeklinde özetlenebilecek bir dönüm noktası olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hac, İbadet, Din Psikolojisi, Bireysel Yaşayış

ABSTRACT

THE EFFECTS OF PILGRIMAGE ON INDIVIDUAL LIFE

Ahmet Rifat GEÇİOĞLU

Masters Thesis, Department Of Philosophy And Religious Studies

Supervisor: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

September 2010, 124 pages

The aim of this study is to investigate the effects of pilgrimage on individual life using the interview technique, which is one of the methods and techniques used in the area of religion psychology.

Pilgrimage is the act of visiting sacred locations on certain dates to perform specific rituals. Pilgrimage is a type of worship adopted by all religions. Throughout the course of history, humans have attributed divinity to certain locations and believed that, through rituals performed at these locations, they would experience purification and self-reflection.

In the first section, the theoretical framework of the study is constructed. At first, religion and dimensions of religiosity to be discussed, the relation between belief-worship is referred and informed shortly about background on pilgrimage in various religions. After that, talked about the symbolic descriptions of Islamic pilgrimage rituals and the psychological process the pilgrim experiences. In the second section, about research process and method appraised. In the third section, which also includes the data obtained from interviews with fifty Muslim pilgrims. In the final analysis, it is concluded that the new experience gained through pilgrimage can be summarized as a milestone that creates a “before and after pilgrimage” dichotomy in the individual’s life.

Keywords: Pilgrimage, worship, religion psychology, individual life

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi incelendiğinde insanın yaşadığı her zaman ve mekânda din gerçeğinin olduğu görülecektir. Çünkü yüce bir varlığa sığınma ve inanma duygusu insanın temel özelliklerinden biridir. Bu bağlamda, inanan insan sadece inançla yetinmemiş, inandığı varlığa olan bağlılığını göstermek istemiştir. İnanılan din, bireyin bu ihtiyacını bizzat düzenlemiş, ferdin tapınma isteğine yön gösteren model davranış şekli ve uygulama biçimleri oluşturmuştur. Hac ibadeti de bunlardan birisidir.

Hac ibadetinin izlerine hemen hemen bütün dinlerde, dinî sistemlerde rastlamak mümkündür. İnsanlar, belirli yerlere diğer yerlerden daha fazla kutsallık atfetmiş, buraları ulûhiyetin yoğunluk kazandığı merkezler olarak görmüş, ömründe bir defa da olsa ziyaret etmek arzusu duymuş, buralarda yapılan ibadetlerle bireysel bir arınma ve öze dönüş yaşayacaklarına inanmışlardır. Bugün yaşayan dinlerin birçoğunda bütün mensuplarının kutsal hac yeri olarak kabul ettiği ve kutsallığı kutsal kitaplara dayanan bir ya da birkaç hac merkezi bulunmaktadır.

Dıştan bakıldığında sembolik davranışlar şeklinde gözüken hacdaki her fiil ve davranışın bir anlamı, bireyi eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır. Bu yönüyle hac ibadeti, hac esnasında ve hacdan sonraki yaşantısında bireyin dinî tutum ve davranışlarını büyük oranda etkilemektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde din ve dindarlığın boyutlarına değinilmiş, ardından da inanç-ibadet arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan sonra ise genelde dinlerin, özelde ise İslâm dininin hac ibadeti hakkında bilgi verilmiş, İslâm'daki hac ibadetine yer alan ritüellerin sembolik olarak ne anlama geldiği sorusu cevaplanmıştır. Son olarak da hac ibadetinin bireysel dinî yaşayışa ne gibi yansımalarının olduğuna dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde, araştırma süreci ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Öncelikle araştırmanın modeli açıklanmış, araştırmada cevap aranacak sorular ortaya konmuş, evren ve örneklem hakkında bilgi verilmiş, son olarak da araştırmanın sınırlılıkları dile getirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise araştırma sürecinde 50 hacıyla yapılan mülakattan elde edilen bulgulara ve bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

Çalışmam boyunca konunun belirlenmesinde ve araştırma sürecinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK'a, araştırmanın şekillenmesinde önemli katkısı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Asım YAPICI'ya, maddî-manevî desteğini hep yanımda hissettiğim değerli eşime, haccı ve hacılığı anlamama vesile olan kıymetli anne-babama, araştırmamıza katılan hacılara ve burada sayamadığım emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
EKLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din ve Dindarlığın Boyutları.....	3
1.2. İnanç-İbadet İlişkisi.....	8
1.3. Hac İbadeti.....	9
1.3.1. Bazı Dinlerde Hac.....	10
1.3.2. Yahudilikte Hac.....	12
1.3.3. Hristiyanlıkta Hac.....	14
1.3.4. İslâm'da Hac.....	15
1.3.4.1. İslâm'da Haccın Önemi.....	16
1.3.4.2. İslâm'da Hac İbadetinin Gerçekleştirilmesi.....	18
1.3.4.2.1. İhram.....	19
1.3.4.2.2. Arafat Vakfesi.....	20
1.3.4.2.3. Müzdelife Vakfesi	20
1.3.4.2.4. Mina'da Yapılan Görevler.....	20
1.3.4.2.5. Şeytan Taşlama.....	20
1.3.4.2.6. Hedy.....	21
1.3.4.2.7. Saçları Tıraş Etme veya Kısaltma.....	21
1.3.4.2.8. Ziyaret Tavafi.....	22
1.3.4.2.9. Sa'y.....	22
1.3.4.2.10. Veda Tavafi.....	23
1.3.4.2.11. Mescid-i Nebî'yi ve Hz. Peygamberi Ziyaret.....	23
1.4. İslâmî Haccın Sembolik Değeri.....	24

1.4.1. Eşitlenme Bilinci: İhram.....	25
1.4.2. Mahşerin Provası: Arafat Vakfesi.....	26
1.4.3. Savaşa Hazırlanış: Müzdelife Vakfesi.....	26
1.4.4. Düşmanla Yüzleşme: Şeytan Taşlama.....	27
1.4.5. Allah’a Yaklaşma, Bağlılık ve Teslimiyet: Kurban.....	27
1.4.6. Günahlardan Kurtuluş: Halk ve Taksir.....	28
1.4.7. “Bir” Olmak: Tavaf.....	28
1.4.8. Telaş, Arayış ve Maksuda Eriş: Sa’y.....	30
1.4.9. Ortak İstikamet: Kâbe.....	30
1.4.10. Tekmil ve Emre Hazır Oluş: Telbiye.....	31
1.4.11. Ahdi Tazeleme: Hacerü’l-Esved.....	31
1.4.12. Hazır Bulunuş: Mikat.....	32
1.4.13. İnziva ve Tefekkür: Hira.....	33
1.4.14. Rahmet Muştusu: Zemzem.....	33
1.4.15. Asr-ı Saadetle Hasbihal: Medine ve Mescid-i Nebî’yi Ziyaret.....	34
1.5. Hac İbadetinin Bireysel Dinî Yaşayışa Yansımaları.....	34
1.5.1. Tevbe ve Hac.....	35
1.5.2. Ölüm Psikolojisi ve Hac.....	37
1.5.3. Sabır ve Hac.....	40
1.5.4. Nefis Terbiyesi ve Hac.....	41
1.5.5. Tevazu ve Hac.....	42
1.5.6. İnziva ve Hac.....	43
1.5.7. Empati ve Hac.....	44
1.5.8. Dinsel Değişim ve Hac.....	44
1.5.9. Diğerkâmlık ve Hac.....	45
1.5.10. Eşitlik ve Hac.....	46

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA SÜRECİ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli.....	47
2.2. Araştırmada Cevap Aranılan Sorular.....	49
2.3. Evren-Örneklem.....	49
2.4. Sınırlılıklar.....	54

III. BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Hacdan Önce Yapılan Hazırlıklarla İlgili Bulgular.....	56
3.1.1. Hac Kararı Almaya Yönlendiren Faktörler.....	56
3.1.2. Hacla İlgili Bilgilerin Edinilmesi Süreci.....	58
3.1.3. Hac İçin Yapılan Maddî-Manevî Hazırlıklar.....	59
3.2. Hac İbadeti Hakkındaki Düşünceler İle İlgili Bulgular.....	63
3.3. Hac İbadeti Esnasında Hissedilenlerle İlgili Bulgular.....	65
3.3.1. Kâbe’yi İlk Gördüğünde Hissedilenler.....	66
3.3.2. Aynı Mekânı Paylaşırken Hissedilenler.....	68
3.3.3. İhrama Girerken Hissedilenler.....	70
3.3.4. Vakfe Yaparken Hissedilenler.....	72
3.3.5. Şeytan Taşlarken Hissedilenler.....	75
3.3.6. Tavaif Ederken Hissedilenler.....	77
3.3.7. Sa’y Yaparken Hissedilenler.....	80
3.3.8. İhramdan Çıkarken Hissedilenler.....	82
3.3.9. Hacda Yapılan Dualar.....	83
3.3.10. Zemzem İçerken Hissedilenler.....	84
3.3.11. Ayrılırken Hissedilenler.....	85
3.4. Hacıları En Çok Etkileyen İbadet veya Ziyaret İle İlgili Bulgular.....	86
3.5. Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Sevindiren Olay İle İlgili Bulgular.....	88
3.6. Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Üzen Olay İle İlgili Bulgular.....	91
3.7. Hac İbadetinden Sonra Bireydeki Dinsel Değişim İle İlgili Bulgular.....	94
3.8. Hacdan Sonra Aile ve Yakın Çevrenin Tavrı ve Beklentilerindeki Değişiklikler İle İlgili Bulgular.....	97
3.9. Hacda Kurulan Dostlukların Devam Edip Etmediğine Dair Bulgular.....	99
3.10. Hacca Tekrar Gitme İsteğiyle İlgili Bulgular.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKLAR.....	111
EKLER	118
ÖZGEÇMİŞ.....	121

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: bakınız
C	: cilt
çev.	: çeviren
drl.	: derleyen
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
h.	: hicrî
İ	: İlkokul
K	: Kişi
L	: Lise
m.s.	: milattan sonra
n	: Toplam kişi sayısı
O	: Ortaokul
OY	: Okur-Yazar
OYD	: Okur-yazar değil
S	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ü	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Y	: Yıl

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 : Hacıların Cinsiyet Dağılımı.....	50
Tablo 2 : Hacıların Yaş Dağılımı.....	50
Tablo 3 : Hacıların Hac Dönemindeki Yaşlarının Dağılımı.....	51
Tablo 4 : Hacıların Medeni Durumlarının Dağılımı.....	52
Tablo 5 : Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	52
Tablo 6 : Hacıların Meslekî Durumuna Göre Dağılımı.....	53
Tablo 7 : Hacıların Hacca Gidiş Yıllarına Göre Dağılımı.....	53
Tablo 8 : Hacıların Hacca Beraber Gittikleri Kişilerin Dağılımı.....	54
Tablo 9 : Hacıları Hac Kararı Almaya Yönlendiren Faktörlerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	56
Tablo 10 : Hac İbadeti İçin Gerekli Bilgilere Nereden Ulaşıldığına Dair Bulguların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı.....	58
Tablo 11 : Hacıların Maddî Hazırlık Yapıp Yapmadıklarına Dair Bulgular.....	59
Tablo 12 : Hac İçin Yapılan Maddî Hazırlıklara Dair Bulgular.....	60
Tablo 13 : Hac İçin Yapılan Manevî Hazırlıklara Dair Bulgular.....	61
Tablo 14 : Hacıların Hac Konusundaki Düşüncelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	63
Tablo 15 : Kâbe’yi İlk Görüşte Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	66
Tablo 16 : Farklı Kültür ve Milletlerden Hacılarla Aynı Mekânı Paylaşmanın Hacılara Neler Hissettirdiğine Dair Bulgular.....	68
Tablo 17 : İhrama Girerken Hissedilenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	70
Tablo 18 : Arafat’ta Vakfe Yaparken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	72
Tablo 19 : Şeytan Taşlarken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	75
Tablo 20 : Tavaf Ederken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	77
Tablo 21 : Sa’y Yaparken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	80
Tablo 22 : İhramdan Çıkarken Hissedilenlere Dair Bulgular.....	82
Tablo 23 : Zemzemin Diğer Sulardan Farklı Olmasının Nedenleri İle İlgili Bulgular...	84
Tablo 24 : Ayrılırken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	85
Tablo 25 : Hacıları Hac Süresince En Çok Etkileyen İbadet veya Ziyaret İle İlgili Bulgular.....	86

Tablo 26 : Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Sevindiren Olay İle İlgili Bulgular...	88
Tablo 27 : Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Üzen Olay İle İlgili Bulgular.....	91
Tablo 28 : Hacdan Sonra Dinî Duygu ve Davranışlarda Değişiklik Olup Olmadığına Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	94
Tablo 29 : Hacdan Sonra Dinî Duygu ve Davranışlarda Nasıl Değişikliklerin Olduğuna Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	95
Tablo 30 : Hacdan Döndükten Sonra Aile ve Yakınların Tavrı ve Beklentilerinde Değişiklik Olup Olmadığına Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	97
Tablo 31 : Hacdan Döndükten Sonra Aile ve Yakınların Tavrı ve Beklentilerindeki Değişikliklere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	98
Tablo 32 : Hacda Kurulan Dostlukların Devam Edip Etmediğine Dair Bulgular.....	99
Tablo 33 : Hacıların Hacca Tekrar Gitmeyi İsteyip İstemediğine Dair Bulgular.....	100

EKLER LİSTESİ

	Sayfa
Ek 1. Mülakat Soruları.....	116
Ek-2: 2008-2009 Yıllarında Türkiye’den Hacca Gidenlerin Yaşlara ve Cinsiyete Göre Dağılımı	118

GİRİŞ

Din Psikolojisinin araştırma alanlarından biri de dinî pratiklerdir. Din Psikolojisi, inananın inanılan varlığa yönelik dinî yaşayışını ve bunu türlü pratiklerle realize edişini incelemektedir. Bireydeki dinî duygular ve düşünceler, inancının fiile dökülmesini davet eder. Böylece inanan, inancını davranışlarına yansıtmakla Allah’a karşı canlı bir ilişki kurmuş olur. Bu tür davranışlara din içerisinde genel itibarıyla ibadet denilmektedir. İbadetler, dindarın hayatını besleyen, düzenleyen ve yönlendiren fonksiyonel pratiklerdir. Bu nedenle namaz, oruç, zekât, hac vb. dinî uygulamalar, psikolojik araştırmalar için zengin kaynaklardır (Yavuz, 1982, 103).

İslâm dininin ibadet şekillerinden olan hac, hem malî hem bedenî olma vasfıyla diğer ibadetlerden ayrıldığı gibi özellikle psikolojik ve toplumsal yönünün ve etkilerinin ağırlığıyla da farklı bir konuma sahiptir. Müslümanların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını ilgilendiren böylesine dinî-psiko-sosyal bir hadisenin çok farklı yönleriyle birçok ilmin ilgi alanına girmesine rağmen Din Psikolojisi tarafından yeterince araştırılmamış olması, bu çalışmanın “Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü” adlı müstakil bir çalışma olarak düşünülmesinde önemli rol oynamıştır.

Din Psikolojisi, bütün tecrübelerin üstüne çıkan ve ferdin dışında kalan objektif dinle onun subjektif olarak içinde duyup yaşattığı dini birbirinden ayırmaktadır (Yavuz, 1988, 261). Çünkü objektif din, bir gerçek olarak ferdin dışında; fakat toplum içinde hazır bulunduğu kendi genel prensipleri ve düzeni içindeki dindir. Bu nedenle dinin objektif olan kısmı hususunda din psikolojisi görüş belirtmez. Mesela haccın ne zaman, nerede, nasıl ve hangi ibadetlerle yapılacağı, bu ibadetlerin hangi kurallara göre yerine getirileceği konusunda hüküm beyan etmez. Subjektif din ise sadece dindarın içinde duyulan ve yaşanan dindir. Mesela hacı adayının ihramı giyerken, vakfe yaparken, şeytan taşlarken, tavaf ederken ve sa’y yaparken hangi duygu ve düşünceler içinde olduğu, bu duygu ve düşüncelerin ferdin psikolojisini nasıl etkilediği konusu dinin birey tarafından yaşanan, subjektif yönünü ortaya koymaktadır. Zaten dinin, Din Psikolojisini, dolayısıyla bizim çalışmamızı ilgilendiren yönü de duyulan ve yaşanan bu yönüdür.

Esasen hiçbir dinî hadise saf olarak dinî nitelikli değildir. Bir dinî hadisenin en önemli yönü teolojik olsa bile aynı zamanda onun tarihî, sosyolojik, kültürel ve psikolojik boyutları söz konusudur. Bunların her biri karşılıklı olarak birbirleriyle

etkileşim ve ilişki içerisindedir. Bununla birlikte biz bu çalışmamızda hac ibadetinin psikolojik cephesini öne çıkartmakla beraber onun teolojik, tarihî, sembolik ve sosyo-psikolojik anlamlarına da işaret etmeye çalışmış bulunuyoruz. Bu ise araştırmamız açısından normal bir tutumdur. Çünkü dinî nitelikli bir hadiseyi psikolojik bir bakış açısıyla yorumlayabilmek için önce onu sağlam bir teolojik temele dayandırmak, tarihî arka planını belirlemek, buradan hareketle o hadisenin toplumdaki objektif görünümünü, ferdin subjektif dinî tecrübesini yansıtmayı açısından değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din ve Dindarlığın Boyutları

İnsanlık tarihi incelendiğinde insanın yaşadığı her zaman ve mekânda din gerçeğinin olduğu görülecektir. Bununla birlikte din olgusu çok farklı şekillerde ortaya çıktığı için herkesin üzerinde anlaşabileceği bir din tanımı yapmak pek mümkün görünmemektedir. Çünkü din üzerine yapılacak her açıklama, başta nasıl bir terminolojinin kullanılacağı meselesi olmak üzere pek çok sıkıntıyı beraberinde getirmektedir (Cox, 2004, 25-29). Dinlerde bulunan bazı ortak özellikler (Alston, 1970, 167; Yavuz, 1982, 88; Kayıklık, 2000, 2) araştırmacılar tarafından ortaya konsa da, bir tarif üzerinde uzlaşılabilmesi zor görünmektedir. Zira Hinduizm gibi belli bir kurucusu olmayan, Budizm gibi Ulu Tanrı inancı bulunmayan dinler vardır. Bununla birlikte politeist ve monoteist dinlerin, özellikle inanç açısından, birbirlerinden büyük oranda farklılaştıkları görülmektedir. Hatta monoteist dinler bile kendi içerisinde oldukça farklılaşan tek tanrı anlayışlarına sahiptir. Bu nedenle araştırmacılar, kendi alanlarına ve yapacakları araştırmaya göre farklı tanımlar ve kavramlar ortaya koymuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, dinin psikolojik, sosyolojik, fenomenolojik, antropolojik vb. ilim dallarıyla ilişkilendirilebilecek birçok tanımı yapılmış ve yapılan bu tanımlar çalışma yapılan alanla ve o alanın kavramlarıyla sınırlı kalmıştır.

Yapıcı (2007), din tanımlarını özsel, işlevsel ve bu ikisini bünyesinde barındıran tanımlar olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. *Özsel tanımlar*; kutsal, insanüstü varlık, inanç, ibadet bağlamında dini açıklamaya çalışan ve onun ne olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik tanımlar olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan yapılan tanımların, dini bir nevi bireyden ve toplumdan soyutladığı söylenebilir. O yüzden bu tanımlar, birey ve toplumdaki dinsel değişim ve dönüşümleri anlama gibi birçok hususta yetersiz kalabilmektedir. Dinin ne olduğundan çok, birey ve toplumun üzerinde ne gibi etkilerde bulunduğu üzerinde duran tanımlar ise *işlevsel tanımlar* olarak nitelendirilmiştir. Bu tanımlarda da dinin belli bir yönüne, birey ve toplum üzerinde icra ettiği fonksiyonlara dayanarak tanımlar yapılmış; fakat dinin özü görmezden gelinmiştir. Görüleceği üzere bu iki yaklaşımın avantajlarıyla beraber dezavantajları da bulunmaktadır. Buradan

hareketle bazı araştırmacılar, bu iki yaklaşım arasındaki zıtlığı aşmanın gerekliliğini ortaya koyarak *hem özü hem de işlevi bünyesinde barındıran tanımlamalar* yapmışlardır. Böylece hem öz olarak dinin “ne”liğine hem de fonksiyonel olarak ne işe yaradığına değinilmiştir (Yapıcı, 2007, 9-20).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıkmaktadır. Bu durum, araştırma ve araştırmacı açısından gayet normal bir tutumdur. Çünkü böylesine kapsamlı ve birçok ilmin ilgi alanına giren bir konuyu kendi alanıyla sınırlandırmak, araştırmacının önceliği olmalıdır. Araştırmamız açısından ise özsel ve işlevsel tanımların bir arada kullanıldığı bir tanımlı benimsemek daha elverişli görünmektedir. O halde din için, “tabiatüstü bir varlık (ya da varlıklar) ile ilişkili olan birtakım işaretlerin, davranışların, duyguların ve dilin bütünüdür” (Vergote, 1999, 15) ya da “kutsalla ilişkili tarzlarda tezahür eden bir anlam arayışıdır” (Pargament, 1997, 32) diyebiliriz.

Dindarlık kavramının kullanımına baktığımızda ise, günlük hayatta kişi için dinin önemini ifade eden, dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavram olarak karşımıza çıktığını görürüz. Lâkin din kavramının tanımında ortaya çıkan problemler çoğu kez dindarlığın tanımı için de geçerlidir. Çünkü ne tür bir yaşama biçiminin din veya dindarlık olarak adlandırılabilceği konusunda bir mutabakat mevcut değildir. İnsanların din anlayışları, farklı değerlere ve davranışlara verdikleri öneme göre büyük ölçüde değişmektedir (Mehmedoğlu, 2004, 30; Uysal, 2006, 74). Burada, dindarlık tipolojilerinin neye ve hangi kritere göre oluşturulacağı ve çok çeşitli dinî yaşayış şekillerine sahip olan dindarların belirli tiplerde nasıl toparlanacağı meselesi iki temel problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Yapıcı, 2002, 76). Zira her dinî yaşantı bir diğerine göre farklılık arz etmektedir. Dinî açıdan duyguları, düşünceleri, tasavvurları, korkuları, beklentileri birbirinin aynısı olan iki kişiyi göstermenin psikolojik açıdan mümkün olmadığı düşünülürse, bir dindarlık tipolojisi ortaya koymanın ne kadar zor olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır (Yavuz, 1982, 100). Bu nedenle insanları tamamen tanıyıp anlamak ve onların ideal bir şekilde tipolojisini ortaya koymak söz konusu değildir. Ancak kısmen de olsa bazı genel tipleri ortaya çıkarmak mümkündür. Dolayısıyla yapılan çalışmaların hiçbirisi dindarlık olgusunu kesin ve net çizgiler içinde sınıflandırmayı başaramamaktadır. Öyleyse ortaya konan tiplerin detayları ihtiva etmeyen, sadece bir takım genel özellikleri ön plana çıkaran kategorilerden ibaret

olduğunu söylemek durumundayız. Bu nedenle, daha önce de belirttiğimiz gibi araştırmacılar, kendi alanları için işlevsel olabilecek tanımlara yönelmişlerdir. Dolayısıyla yapılan dindarlık tiplerleri, araştırmacılara kolaylık sağlayan teorik bir çerçeve ve konu hakkında rahatça konuşmaya imkân veren kognitif bir kategorizasyon olmaktan öteye gidememektedir (Yapıcı, 2002, 76-78). Tüm bu olumsuzluklar, bu konuda çalışma yapılmasına da engel değildir. Çünkü bu çalışmalar, hem dindarın iç dünyasına daha kolay nüfuz edebilme imkânını verecektir hem de farklı dindarlık şekillerinin anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Dindarlığın tanımlanması konusunda dinî hayatın hangi unsurlarının dindarlık içerisinde ele alınacağı meselesi uzun süre tartışılmıştır. Günümüzden 50 yıl öncesine kadar, din alanında yapılan çalışmalarda *Tanrıya inanç, ibadetlere katılım ve dinsel bir gruba aidiyet* gibi göstergeler, tek boyutlu olarak dindarlık ölçütü kabul edilirken (Yaparel, 1987, 37; Köktaş, 1993, 50-51), daha sonra Glock ve Stark'la birlikte başlayan süreçte dinsel hayat çok boyutlu bir şekilde kavramlaştırılmaya başlanmıştır (Karaşahin, 2008, 198; Onay, 2001, 439; Yıldız, 2001, 26-29). Glock ve Stark, dindarlığın temel alanlarını "*inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutu*" olmak üzere beş boyutta ele almaktadır. Her dinde inanılması gereken bazı temel değerler dindarlığın *inanç* boyutunu oluşturur. Bir dinde yerine getirilmesi gereken namaz, hac, oruç, kurban gibi uygulamalar ise *ibadet* boyutuna girer. *Tecrübe* boyutu, yoğun dinsel deneyimleri ifade eder. Dindar insanın çeşitli zamanlarda yaşadığı içsel tecrübeler, tasavvufi yaşantılar bu boyutta değerlendirilir. *Bilgi* boyutu ise dindar insanın inandığı dinin temel öğretilerini ve ilkelerini bilmesi gerektiği düşüncesine dayanır. Yukarıda üzerinde durulan *inanç, ibadet, tecrübe ve bilgi* boyutlarının bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına yansımaları ise *etki* boyutunu oluşturur (Glock, 1998, 252-274). Glock ve Stark, beş boyutta ele aldıkları dindarlığın, farklı şekillerde ve düzeylerde olmak üzere hemen hemen her dinde bulunduğunu söylemişlerdir. Dindarlığın boyutları ve bu konuda yapılan tiplerler göz önünde bulundurulduğunda, bir kişiyi dindar olarak değerlendirip değerlendirmeme hususunda sadece *inanç ve ibadetlere devamlılığın* yeterli bir ölçüt olmadığı söylenebilir.

Araştırmacılar, sadece dinî hayatın boyutlarıyla ilgilenmemişler, fertlerin dinî hayatlarında çok çeşitli şekillerde tezahür eden farklılıkları ve benzerlikleri

gösterebilmek için birtakım dindarlık tipolojileri geliştirmişlerdir. Ortaya atılan her tipoloji meselenin belirli yönlerini aydınlatma hususunda faydalı olabilmektedir.

Mesela Allport'un, bireyin kişilik yapısına vurgu yapan *içe dönük* ve *dışa dönük dindarlık* (Allport, 2004, 13), Fromm'un, inanç esaslarının inananların hem kişiliklerini hem de dindarlıklarını etkilediği fikrinden hareket eden *otoriter* ve *hümaniter dindarlık* (Fromm, 2004, 61-64; Ayten, 2006, 88-89), Spranger'in, kişilik özelliklerine vurgu yaptığı *içkin mistik*, *aşkın mistik* ve *ara dindar* (Spranger, 2001, 279-285), Glock'un, dindarlığı kalitesine göre sınıflandırdığı *tüm benliğiyle dindar* ve *dindar görünen dindar* (Glock, 2001), aynı şekilde Gruehn'in *samimi dindar* ve *sanki dindarmış gibi görünen sahte dindar* (Yavuz, 1982, 101), Cüceloğlu'nun *gerçek dindar* ve *...miş gibi dindar* (Cüceloğlu, 1999, 67-72), Kayıklık'ın, gelişen teknoloji ve modernleşme ile geleneksel yaşam biçimini terk eden bireyin, dinî arayışını temel alarak ortaya koyduğu *geleneksel-toplumsal dindarlık* ve *bireysel dindarlık* (Kayıklık, 2006a, 166-169), Yapıcı'nın, dindarlığın zihinsel görüntüleri ve bunların davranışlara yansımaları dikkate alan *liberal*, *muhafazakâr*, *dogmatik* ve *fanatik dindar* (Yapıcı, 2002, 100-107) tiplerini bunlar arasında sayılabilir.

İbadet boyutunun, dindarlık göstergeleri içerisinde önemli bir yere sahip olması sebebiyle de bazı tipler bu boyut üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu boyut dikkate alınarak bir sınıflama yapılacaktır. Eğer, genelde iki tür dindarlıktan bahsedilebilir. *Birincisi*, bireyin başta ibadetler olmak üzere inandığı dinin kendisinden talep ettiği hususlara uygun davrandığı dindarlık biçimidir. Dinin inananlardan talep ettiği fiilleri yerine getiren dindarların yaşantısında gözlemlenen bu durumu belli ölçülerde dinin yaşandığı dindarlık biçimi olarak değerlendirebiliriz. *İkincisi* ise dinin söz konusu taleplerinin pek fazla dikkate alınmadığı, yani inancın davranışlara dönüşmediği dindarlıktır. Burada söz konusu edilen, inandığı halde dinî pratiklerini hemen hemen hiç yerine getirmeyenlerin dindarlığıdır (Yapıcı, 2002, 86-87).

İbadetlerin yapılması hususunda inananların farklı tutum ve davranışlar sergilediği bilinmektedir. Gabriel Le Bras'ın *koyu dindarlar*, *dinî pratikleri düzenli yerine getiren dindarlar*, *dini belirli gün ve olaylarla ilişkili olarak yaşayanların dindarlığı* ve *dinî hayata yabancılaşmış olanlarda gözlenen dindarlık* olmak üzere dört sınıfta ele aldığı dindarlık tipleri bu bağlamda değerlendirilebilir (Günay, 1986, 58). Joseph Fichter'in kilisedeki ayinlere katılma durumuna göre yaptığı tipolojide ise

“gerçek dindar”, “şekilci dindar”, “kenarda dindar” ve “gizli dindar” olmak üzere dört farklı tipten bahsedilmektedir (Köktaş, 1993, 50-51).

Günay’ın müslüman Türk toplumu üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında tespit ettiği dindarlık tipleri de bu bağlamda değerlendirilebilir. Günay’a göre dinin emir ve yasaklarına bağlılık ve bunların hayata geçirilmesi ile ilgili olarak *ateşli, alaca, mevsimlik, beynamaz ve ilgisiz dindarlar* olmak üzere beş temel tip vardır. Ateşli dindarlar, dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı olan, dinî düşünceleri günlük hayatlarına yansıtan ve dinî pratikleri düzenli olarak yerine getiren insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar da *sofular, softalar ve grupçu dindarlar* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Alaca dindarlar, dinsel inançlara içten bağlı olmakla birlikte dinî pratikleri hayatına uygulamayan kimselerden oluşmaktadır. Dinî inançlara saygılı olmakla birlikte belirli dönemlerde dinî faaliyetlere ilgi gösterenler mevsimlik dindarlar olarak nitelendirilmektedir. Beynamaz dindarlar, dinî inanışlara saygılı olmakla birlikte bunlara günlük hayatları içerisinde hemen hemen hiç yer yermeyen kişilerdir. Hem dinî inançlarla hem de dinî pratiklerle pek fazla ilgilenmeyen kişiler ise ilgisiz dindarlar olarak isimlendirilmiştir (Günay, 1999, 260-264).

Taplamacıoğlu da dinî hayatın şiddet ve yoğunluğunu ölçü olarak beşli bir dindarlık tipolojisi oluşturmuştur. Bunlar namaz kılmayan, oruç tutmayan ve cenaze namazları dışında başka bir törene katılmayan *gayr-i âmil dindarlar*; içinde bulunduğu topluma göre dinî davranışlarını belirleyen *idare-i maslahatçı dindarlar*; ibadetlerini yerine getiren ve aynı zamanda kendi işleriyle uğraşan *dini bütün veya âmil dindarlar*; yükümlü olduklarıyla beraber nafile ibadetleri de yerine getiren, vakitlerinin çoğunu ibadetle geçiren, yenilikleri tenkit eden; ancak zarar verici davranışları olmayan *sofu dindarlar*; normal karşılanabilecek çoğu şeyi haram olarak kabul eden, yeniliklere karşı olan, şüpheli ve karamsar bir tutumla dinin ve imanının dünyadan bu gidişle silineceğini düşünen *softa ve yobaz dindarlar* şeklindedir (Taplamacıoğlu, 1962, 145).

Özetle söylemek gerekirse, dindarlık gerek ülkemizde gerekse batı dünyasında pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde kavramlaştırılmaktadır. Burada söz konusu edilen farklılıkların çok çeşitli dindarlık tiplerinin ortaya konmasına zemin hazırladığını söylemek gerekir. Öyle ki, dinsel yaşayış, belli başlı bazı genel ortak özelliklerden yola çıkarak çeşitli tipler altında toplanmakta ve her tipoloji dindarlığın belli biçimlerine işaret etmektedir.

1.2. İnanç - İbadet İlişkisi

İnanç, dinlerin merkezî kavramlarından biridir ve din bilimcileri dini tanımlarken genellikle iki konuya vurgu yaparlar. Bunlardan birincisi inanç ya da inançlar, ikincisi ise güdülerini bu inanç veya inançlardan kaynaklanan uygulamalardır (Kayıklık, 2005a, 133; Certel, 1999, 211).

Bütün dinler, mensuplarının inanmalarını istediği bazı inanç ilkeleri ortaya koyarlar. Bu ilkeler, çoğu inanişta dine kabulün ön şartıdır. Bununla birlikte çoğu insan, inandığı gerçeği yaşamak ihtiyacını duyar (Şentürk, 2008, 32). Bu anlamda uygulama boyutu olmayan bir inanç sisteminden söz etmek mümkün değildir. Her dinî inanç ve bağlılık kendine uygun ibadet şekillerini beraberinde getirir. Monoteist karakter gösterenler başta olmak üzere hemen hemen tüm dinler mensuplarından inançlarını belirli şekillerde ifade etmelerini talep etmektedir. Bu talep ise genellikle dinî pratiklerin ifâsı ile olmaktadır. Aynı şekilde inançtan tamamen arınmış bir deneyimden bahsetmek de zordur (Kayıklık, 2006, 496). O halde denilebilir ki din, kendi mensuplarından davranışlarına yön veren bir inanca sahip olmalarını istemektedir.

Buna mukabil tarihin her döneminde, inandığı halde ibadet etmeyen kişiler de olmuştur. Hatta bu durum, İslâmî ilimler arasında yer alan Kelâm ilminde “Amel imandan bir cüz müdür?” sorusu altında ayrı bir başlık olarak ele alınmış; buna göre amelin imandan bir parça olmadığı, ibadetlerini aksatan bir insanın inançsız sayılamayacağı; ancak bu kişilerin din nazarında günahkâr olarak değerlendirilecekleri genel olarak kabul edilmiştir. Gerçekten de günümüzde kendisini inanan olarak tanımladığı halde, düzenli olarak ibadet etmeyen ya da ibadetlerini hiç yapmayan bireylerle karşılaşmak mümkündür. İbadetlerin ifâ edilmesi belirli açılardan dindarlık işareti olarak kabul edilse de, ibadetlerin yerine getirilmemesi durumu, bu tür kişilerin dinle herhangi bir ilişkisinin olmadığı, bunun da ötesinde gündelik hayatlarında dinin etkisini hissetmedikleri anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte ibadetlerini eksiksiz yerine getiren; hatta nafîle ibadetleri de ifa eden birisine çok dindar demek de yanlış olacaktır. Zira bu kişi, yapmış olduğu ibadetleri gösteriş, sosyal baskı vb. sebeplerle yerine getiriyor olabilir. Aynı şekilde bu durum, dinî açıdan samimi görünmese bile, dindarlığın farklı bir tiplmesi olarak değerlendirilebilir.

Günümüzde ortaya çıkan dinin algılanma ve yaşanma biçimlerindeki bu değişiklikler sekülerleşme teorisine bağlanabilir. Her ne kadar yeniden dine dönüş süreciyle sekülerizmin gerilediğinden (Berger, 2002, 11-32) bahsedilse de, bu teorinin, din algısını ve dinî yaşayışı derinden etkilediği, dolayısıyla yeni birtakım dindarlık formlarını da ortaya çıkardığı gözlenmektedir (Hervieu-Léger, 2005, 309; Özay, 2007, 211-214). Modernitenin beraberinde getirdiği içsel bunalımlar, anlam arayışları ve varoluşçu kaygılar, dinin modern bir tarzda yorumlanarak farklı dinî yaşayışların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Yapıcı, 2006, 74; Kirman, 2005, 49-50). Tüm bu gelişmeler, modern dönemde insanın hâlâ dine ihtiyaç duymaya devam ettiğini ortaya koymaktadır (Köse, 2002, 212; Bahadır, 2002, 141-144; 2007, 123-125; Ayten, 2006, 141-143).

Sonuç olarak, her iki boyut da bireyin dinî duygu ve davranışlarını besleyen temel kaynaklardır, diyebiliriz. Buna mukabil, inanç ve ibadetlere devamlılığın, bireylerin dinle herhangi bir ilişkilerinin olup olmadığı noktasında tek başına yeterli kriterler olmadığı söylenebilir. O nedenle, bu iki boyutun ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini söylemek ya da bunların birbirinden ayrılması mümkün olmayan parçalar olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. O halde, dinlerin inanç ve ibadet boyutları arasında sıkı bir ilişki bulunmakla beraber bu ilişkinin zorunluluk arz etmediği söylenebilir.

1.3. Hac İbadeti

Hac terimi, kelime olarak Arapça'da "gitmek, yönelmek, ziyaret etmek" (Karaman vd., 2006, 210) anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise din tarafından kutsal kabul edilen merkezleri belirli zamanlarda ziyaret etmek ve bu yerlerde sembolik bazı ritüelleri yerine getirmektir.

Hac, global bir kutsallaştırma faaliyeti olarak tanımlanmakta ve haccın temelinde ulûhiyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden farkı yoktur. Ancak burada ulûhiyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Böyle bir mekânın esrarengiz oluşu ve korkutucu vasfı da bir kutsallık unsurudur (Harman, 1996, 382).

Kutsal yerler, bir toplumun dinî hayatının merkezi olan, insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kişinin dini ne olursa olsun, insan tabiatı böyle yerlere ihtiyaç duymuş ve kutsal duygusu başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olagelmıştır. İnsan bu duyguyu mabedde herhangi bir yerde olduğundan daha derince hisseder. Çünkü kutsal yerler, ilahi âlemle dünyevî âlemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bulunduğu ve kişinin kendini ilahi huzurda hissettiği yerlerdir (Erbaş, 2002, 98).

Haccın yerine getirilmiş olması için kutsal bir mekânın yanında kutsal takvim ile tespit edilmiş bir tarih ve belli bir ritüelin de olması gerekir. Dindar insan için zaman da mekân gibi ne türdeş ne de sürekli. Kutsal zamanın çoğunlukla devrevî bayramlar şeklinde tecellî eden fâsılları vardır. Her dinî bayram; her manevî tören zamanı, efsanevî bir geçmiş içinde “başlangıçta” meydana gelmiş olan bir olayın yeniden güncelleştirilmesinden ibarettir. Her devresel bayramda aynı kutsal zaman yeniden ortaya çıkmaktadır (Eliade, 1991, 1-4). Bunun için hacca gitmek isteyen insan, ziyaret edeceği mekânların ziyaret tarihini kutsal bir zamana denk getirir ve böylece kutsal mekân ve kutsal zaman atmosferi içinde haccetmiş olur.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, hac olgusunu altı noktada değerlendirmek mümkündür:

1. Tabiatüstü bir gücün onuruna ziyaret yolculuğu yapılır.
2. Hac kutsal bir mekânda gerçekleştirilir.
3. Hac yolculuğuna kutsal bir tarihte (bir bayram günü) çıkılır.
4. Hac ibadetiyle bireysel bir arınma ve öze dönüş yaşanır.
5. Hac kolektif bir olaydır.
6. Ayin ve ibadetler ile yerine getirilir.

1.3.1. Bazı Dinlerde Hac

Allah ile insan arasındaki münasebeti sağlayan yollardan biri olan hac ibadetinin izlerine hemen hemen bütün dinlerde, dinî sistemlerde rastlanmaktadır. Kabileci, milli ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekânlar ve bu mekânların ziyareti söz konusudur. Mesela Yakınoğu’da, milattan önce II. binyıldan itibaren hac yerleri özellikle vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde teşekkül etmiştir. II. binyılın üçüncü çeyreğinde Babilonya’da (Mezopotamya) Nippur, Asur’da Ninova bu türden ziyaret yerleri olmuştur (Harman, 1996, 382).

Hindistan toprakları, iki bin yıldan beri hac mekânı olarak kabul edilir. Hinduizm’de hacıya bir köylü ya da kendi köyünde özgürce sofuluk hayatı yaşayan bir sanatkâr gözüyle bakılmaktadır. İnsanlar, mesleğine ya da iş durumuna göre senede bir sefer veya daha fazla, iş sıkıntılarından, aile kaygılarından ve kast kurallarından uzak bir hayatı teneffüs ederek ilahiler eşliğinde kalabalık bir sofı meclisi ile birkaç günlüğüne hac merkezi olarak kabul edilen yerlere doğru hac yolculuğuna çıkarlar. Bunlardan en önemlisi Ganj nehri üzerindeki Benares’tir (Yitik, 2007a, 300).

Budizm’de hac ziyareti, Buda’ya ait mekânlarla ondan kalanların bulunduğu yerlere yapılır. Buda, cesedinin küllerinin stupalarda (Buda’dan geriye kalanların korunduğu yerler) saklanması istemiştir. Buda’nın cesedinin külleri dışında Budist gelenek yine ona ait iki mirasa daha sahiptir. Bunlardan biri, Buda’nın kullandığı sadaka kabı gibi eşyalar veya onun bulunduğu yerlerde bıraktığı izler ve işaretler, diğeri ise heykeller ve aslında gerçek külleri kapsamayan stupalardır (Harman, 1996, 382).

Buda’nın aydınlanmayı elde ettiği yer olan Bodhi Gaya, Hindistan’da Budistlerin en önemli hac yeridir. Bunun dışında Buda’yla alâkalı olarak ziyaret edilen başka yerler de vardır. Fakat bu yerlerin hiçbirisi Budistler nezdinde Bodhi Gaya kadar anlamlı değildir. Zira Bodhi Gaya Budizm’in doğuşunu temsil eder (Yitik, 2007, 335).

Şintoizmde, diğeri ibadetlerde olduğu gibi hacda da bir sadelik mevcuttur. Birisi hasat mevsiminde, diğeri ise sene ortası ile sene sonundaki arınma mevsimlerinde olmak üzere Tanrıça Amaterasu’nun kutsal kenti olan İse’ye yılda üç defa hac yolculuğu yapılmaktadır (Adam, 1989, 87).

Eski Yunan’da insanlar, mevsimin gidişatına ve bayram günlerine göre, tanrılarının onuruna ziyaretlerde bulunmak amacıyla değişmeyen güzergâhları takip ederek hac yolculuklarında bulunmuşlardır. Ancak Eski Yunan’da, Roma, Kudüs ve Mekke gibi “bütün yolların kendisine götürdüğü yer” olarak kabul edilen tek bir hac merkezi yoktur. Arkaik dönemden beri bir bölgenin halkını kendine çekmeyi başarmış olan Delos, Delphes, Efes, Olympus gibi birçok tapınak hep olagelmıştır (Erbaş, 2002, 102).

Eski Mısır’da, büyük tapınakların duvarlarındaki birçok resim ve yazı, ayrıca bu tapınakların çatılarında bulunan “hacılara ait ayak izleri” gibi bulgulara dayanarak, bu toplumda da hac uygulamalarının mevcut olduğu söylenebilir (Erbaş, 2002, 102).

1.3.2. Yahudilikte Hac

Tevrat, bütün yahudi erkeklerini yılda üç defa Kudüs'te Yahve'nin huzurunda bulunmaya mecbur etmiştir (Çıkış, 23/14,17; 34/23). Bunlar *Pesah* (Fısıh, Paskalya-Mayasız Ekmek), *Şavuot* (Pentekost-Haftalar) ve *Sukot* (Çardaklar) bayramlarıdır (Tesniye, 16/16-17, II. Tarihler, 8/13). Hasat dönemine denk gelen bu bayramlar İbrânîce'de "hag" adıyla anılmış ve "hag ham-massôt, hag haq-qasir, hag ha asîf" diye adlandırılmıştır. Hag kelimesi, "bayram" anlamına geldiği için, bu kelime yahudilikteki klasik düzenlemede hacla dinî bayramı birbiriyle bağlantılı kılmıştır.

Tişri ayının on beşinci ve yirmi birinci günleri arasında, tüm İsrail erkeklerinin mabede gelip takdime ve kurban sunmakla yükümlü olduğu bayramlardan biri olan *Çardaklar Bayramı* (Hag Ha Sukot) kutlanmaktadır (Çıkış, 23/14-16; Levililer, 23/33-34; Tesniye, 16/13-17). Bu bayram, yahudi dini içerisinde Mısır'dan çıkış sırasında çölde geçirilen günlerle irtibatlandırılmıştır (Adam, 2007, 241). Aynı zamanda tevbe döneminden kutlama havasına geçişi ifade eden bu bayramda, erkekler geceyi geçirmek üzere yeşilliğini uzun süre koruyan defne yapraklarıyla süslenmiş çardaklarda (sukot) kalırlar. Çardakların olmazsa olmaz şartı çatısının su geçiren, dalları arasından yıldızların seyredilebileceği basit bir düzenekten ibaret olmasıdır. Bu haliyle çardaklar, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıktıktan sonra 40 yıl dolaştıkları çöllerde, gökten gelen lütuf ve belalara karşı korunmasız, mütevekkil hallerini sembolize etmektedir. Bunlarla birlikte bu bayramda ilk gün iş yapma yasağı uygulanır. Vücudun farklı bölgelerini ya da yahudi toplumu içindeki farklı insan tiplerini simgelediğine inanılan dört çeşit bitki dalı üzerine duaların okunduğu sinagog merasimi, bayram yemekleri ve Vaiz kitabının okunması bu bayramın diğer özelliklerindendir (Gürkan, 2008, 165).

Nisan ayının (mart-nisan) on beşinci ve yirmi birinci günleri arasında ise ziraî açıdan yahudi hac bayramlarından ilki olan *Çıkış Bayramı* (Hag Ha-Pesah) kutlanmaktadır (Tesniye, 16/1-4). Asıl önemini Mısır'dan çıkışla bağlantılı olarak elde eden Pesah, günümüzde yahudiler tarafından en fazla rağbet edilen bayramların başında gelmektedir. Bu sözcük, İbranice'de "geçmek veya atlamak" anlamında bir kökten gelir. Yahudi inanışına göre, Mısırlılar'ın yahudilere kötü davranması sebebiyle Hz. Musa İsrailoğulları'nı Mısır'dan götürmek için Firavun'dan izin istemiş, istediği izni alamamış, bu nedenle Tanrı, Mısırlılara, yahudilere kölelik yaptırmaları ve kötü davranmaları sebebiyle on bela vermiştir. Son bela da ilk doğan erkeklerin (Behor)

ölmesidir. Bu son bela geleceği zaman Tanrı, Hz. Musa'ya bütün İsrailoğulları'nın birer küçük kuzu kurban etmelerini, ondan akacak kanla evlerinin kapılarına işaret koymalarını istemiş, böylece Tanrı bu işaretleri gördüğü her evi atlamış ve o ev beladan korunmuştur. İşte bu bayram, Mısırlıların ilk doğan çocuklarını öldürmeye gelen Tanrı'nın, yahudi evlerini atlamasını simgelemektedir. Oğlunu kaybeden Firavun, bu belaların sona ermesi için Hz. Musa'nın İsrailoğullarını alıp gitmesine izin vermiştir. Bu karar üzerine İsrailoğulları, acele hareket etmeleri sebebiyle ekmeklerini yoğurmaya vakit bulamadıkları için mayasız pideler pişirmişlerdir. Bu yüzden, bu bayramda mayalı hiçbir ürün tüketilmez. Buna hazırlık olarak ev hanımları, bayramdan bir hafta önce evde en ufak bir maya, mayalı hamur veya ekmek parçasının dahi kalmasını önlemek için başta mutfak olmak üzere evin her yerinde temizlik yaparlar. Bazı yahudiler ise bu bayram için ayrı kapacak kullanırlar (Altıntaş, 2001, 12-14).

Sivan ayının (mayıs-haziran) altıncı gününde ise üç büyük yahudi hac bayramının sonuncusu olan *Haftalar Bayramı* (Hag Şavu'ot) kutlanmaktadır (Levililer, 23/15-21). Ziraî bir bayram olması sebebiyle Turfandalar Günü (Yom ha-Bikurim) olarak da isimlendirilen Şavu'ot, tarihî anlamda Tevrat'ın İsrailoğulları'na verilişiyle (Sina ahdi) özdeşleştirilmiştir. Yahudiler için bu gün, Tanrı'nın Sina Dağı'nda Hz. Musa'ya "10 Emir" tabletlerini verdiği gündür. Bu nedenle bu bayrama "Tora'nın veriliş zamanı" anlamına gelen "Zeman Matan Toratenu" da denilmektedir. Ayrıca Pesah Bayramı'nın 50 gün sonrasına rastlaması sebebiyle, bu bayrama batı kültüründe "Ellinci Gün" anlamına gelen "Pentacost" ismi verilmiştir. İş yapılmayıp bilhassa sütlu ve tatlı gıdaların tüketildiği, ev ve sinagogların yeşilliklerle süslediği bu günde Rut ve Tevrat kitabından çeşitli bölümler okunmaktadır (Gürkan, 2008, 166-167).

Milattan sonra 70 yılında Mescid-i Aksa'nın (Bet Hamikdaş) Romalılar tarafından yıkılmasıyla yahudilerin sürgün hayatı başlamış, hac sembolik bir hal almıştır. Mabedin yıkılması sebebiyle yahudiler, Tevrat'ın birçok hükmünü askıya almış, bu hükümlerin içine hacla ilgili hükümleri de dâhil etmişlerdir (Adam, 1993, 12). Mabedin yıkılmasından sonra bayramlar eskisinden farklı olarak matem havasına bürünmüştür. Ancak İsrail Devleti'nin kurulmasıyla yahudiler, Kudüs'ü tekrar hac merkezi yapmışlardır. Günümüzde en çok ziyaret edilen yer "Ağlama Duvarı" olarak bilinen, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin ayakta kalan batı duvarıdır (Harman, 1996, 384).

1.3.3. Hristiyanlıkta Hac

Hristiyanlıkta hac, Hz. İsa'nın yaşadığı ve hayatına ait hatıraların bulunduğu veya Roma'daki dinî liderlerin mezarlarıyla kabul görmüş bazı din büyüklerine nispet edilen kutsal yerlere yapılan yolculuktur (Tümer ve Küçük, 1997, 294).

Hristiyanlığın ilk kaynağı olan Yeni Ahit metinlerinde hac ile ilgili açık ifadeler rastlanmamaktadır. Ancak, bu metinler içinde geçen bazı cümleler (Yuhanna, 14/16; Yuhanna, 10/7-16) yorumlanarak haccın gerekliliğine delil gösterilmektedir. Hz. İsa'nın, bir öğrencisine hitaben kullandığı “benim ardımca gel” (Matta, 8/22; Markos, 2/14; Luka, 5/27; Yuhanna, 21/19-22) sözü bu manada en dikkat çekici örnek olarak gösterilmektedir. Hristiyan ilahiyatçılarının “mânevî yolculuk” diye tanımladıkları “hac”, hristiyanlar için Hz. İsa'nın bizâtihi kendisini takip etmekten ibarettir (Erbaş, 2002, 109-110).

Hz. İsa, inanç ve ibadet esasları ile bazı hükmî meselelerde Tevrat'ın otoritesini tamamen kabul etmiştir. Bir ibadet olarak hac da buna dâhildir. Ancak m.s. 49 yılında Kudüs'te toplanan ilk hristiyan konsilinde, Pavlus ve taraftarlarının etkisiyle, Tevrat'ın dört mesele dışında hiçbir hükmünün bağlayıcılığının kalmadığına karar verilmiş, buna binaen de hac ibadetine son verilmiştir. Pavlus'tan sonraki nesil, Kudüs'e hac ziyareti yapmayı terk etmiştir. Ancak, hristiyanlardaki Hz. İsa'nın yaşadığı yerleri görme arzusu, bu hac ziyaretini tekrar canlandırmıştır. Hz. İsa'dan üç yüz yıl sonra başlayan hac ziyaretleri kilise babaları arasında tartışmalara neden olmuş; kimisi dinî duyguları arttıracığı için olumlu yaklaşırken kimisi de dinlerinde uygulama olmadığı için karşı çıkmışlardır. Bu tartışmalar bir neticeye bağlanmamış olsa da kilise hac ziyaretlerinin kendisini güçlendireceğini anlamış ve Kudüs'ün ele geçirilmesi için Haçlı Seferlerini başlatmıştır (Adam, 1993, 13).

IV. yüzyıldan itibaren Ortaçağa kadarki yüzyıllar boyunca hristiyan haccı Kudüs, Roma ve Compostelle üçgeninde gerçekleştirilmiştir. Haçlı Seferleri ile Kudüs'ün müslümanlardan alınamaması üzerine Roma Katolik Kilisesi, Kudüs'e alternatif olarak hristiyanların hac ziyareti arzularını Roma'ya çevirmeye başlamıştır. Böylece Roma ikinci ziyaret merkezi olmuştur. Roma'nın ziyaret merkezi oluşu, Petrus ve Pavlov'un mezarlarının orada olmasındandır. Ayrıca Papalığın uzun zamandan beri Roma'da bulunması ve Batı hristiyan hayatındaki rolünün gittikçe artmış olması da

önemli bir etken olmuştur. Aynı şekilde İspanya'daki Compostelle'de XI. yüzyılda bulunan, havarilerden Büyük Ya'kub'a atfedilen mezar da önemli bir hac merkezi olmuştur. Netice itibariyle Ortaçağ'da Batı'daki bu iki büyük tapınak, hac merkezi olma noktasında diğerlerini geride bırakmış, Kudüs'teki hac ile mukayese edildiğinde oldukça popüler bir konuma gelmiştir (Harman, 1996, 385).

Bunların dışında, XII. yüzyıldan sonra Hz. Meryem'le ilgili iki çeşit hac yeri gelişmiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Bunlardan birincisi “Siyah Meryem Ana” da denilen mucizevî heykele veya tabloya saygı üzerine kurulan hac yerleri, ikincisi ise Hz. Meryem'in görülmesinin ve seçtiği bir kimseye mesaj vermesinin söz konusu olduğu yerlerdir (Harman, 1996, 385).

Günümüzde Avrupa'da hac maksadıyla en çok ziyaret edilen yerler Güney Fransa'daki Lourdes, Portekiz'deki Fátima ve Paris'teki Rue du Bac şehirleridir. Amerika kıtasındaki en meşhur hac mekânı ise yılda 14 milyon ziyaretçisiyle Nuestra Señora de Guadalupe'dir (Erbaş, 2002, 112).

Hristiyanlığın Anadolu topraklarında da ziyaret yerleri vardır. Bu mekânlar Hristiyanlık tarihi ve önemli şahsiyetlerle bağlantılıdır. Ortaçağ'da İstanbul, kutsal kalıntılar açısından büyük bir merkez olarak kabul edilmiştir. Yine Pavlus'un misyonerlik gezileri esnasında dolaştığı yerler bugün bazı hristiyanlarca ziyaret edilmektedir. Antakya bu yerlerden biridir (Türkoğlu, 2006). Diğer bir kutsal mekân da Efes'tir. Efes'te bulunan ve Hz. Meryem'e nisbet edilen ev, günümüzde bir hac mekânıdır. Öte yandan Demre de hristiyanlarca St. Nicholas'ın (Aya Nikola, Noel Baba) yaşadığı ve defnedildiği yer olarak ziyaret edilmektedir.

1.3.4. İslâm'da Hac

İslâm'da hac, “imkânı olan müslümanların belirlenmiş zaman içinde Kâ'be, Arafat, Müzdelife ve Mina'da belli dinî görevleri şart ve usulüne uygun olarak yerine getirmesi suretiyle yapılan ibadet” (Erdoğan, 2005, 164; Yücel, 1990, 19; Karaman vd., 2006, 210; Zuhaylî, 1994, III, 403) olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “mekân-ı mahsus, zaman-ı mahsusta, fiilî mahsus ile ziyaret etmek” (Buhârî, Tecrid, 6/5) şeklinde de tarif edilmektedir. Bu ibadeti yerine getirenlere Arapça'da “hâc”, Türkçe'de “hacı” denir.

Kur'an-ı Kerim'de hac ibadeti ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır (Bakara, 2/158, 186, 196-203; Âl-i İmrân, 3/96-97; Hac, 22/25-30, 33-37). Bu ayetlerde haccın kimlere farz olduğu, bir kısım menâsikin nasıl uygulanacağı ve hacda hangi davranışların yapılmayacağı müslümanlara bildirilmiştir. Hz. Peygamber de haccı müslümanlığın beş esastan birisi olarak saymış (Buhârî, Tecrid, 1/28; Müslim, İman, 19-22; Müslim, İman 1), haccın önemini ve yararlarını belirtmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bazı ayetlerde (Hac, 22/27-29) ifade edildiği gibi, insanları hac yapmak üzere Mekke'ye davet eden ilk peygamber'in Hz. İbrahim olduğu anlaşılmaktadır. O tarihten sonra gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdir (Özaydın, 1996, 386).

Hac ibadetindeki ritüellerin birçoğu, Hz. İbrahim ve ailesinin başından geçen olaylarla ilişkilendirilmiştir. Özellikle sa'y, şeytan taşlama ve kurban ibadeti bunlar arasında sayılabilir.

İslâmî hac, ilk olarak hicretin 9. yılında, Hz. Ebubekir'in hac emirliğinde ifa edilmiş, bundan sonra da müşriklerin haccetmeleri yasaklanmıştır. Hicretin onuncu senesinde ise, Hz. Peygamber ilk ve son haccını ifa etmiş, haccın nasıl yapılacağını ortaya koymuştur.

1.3.4.1. İslâm'da Haccın Önemi

Hac, diğer ibadetlere göre daha karmaşık, kapsamlı ve çok yönlüdür. Bu sebeple de daha zor ve sabır gerektiren bir ibadettir. Farklı zaman ve mekânlarda gerçekleştirilen hac ibadeti, birçok ibadeti ve fonksiyonları bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle o, hem ferdî hem sosyal, hem bedenî hem malî, hem somut hem soyut yönleri olan bir ibadettir, diyebiliriz.

Hac ibadeti ihram, namaz, telbiye, zikir, vakfe, istiğfar, tavaf, sabır, ilgili yasaklar, kurban, sadaka, vb. yoğunlaştırılmış bir dizi ibadet ve taatten oluşmakta ve en az birkaç gün almaktadır. Bu durum bireye, özellikle ibadet için peş peşe birkaç günün ayrılması neredeyse imkânsız hale gelen asrımızda, her türlü iş telaşından uzak, sırf ibadetlerle yoğunlaştırılan birkaç gün geçirme imkânı sunmaktadır.

Diğer ibadetlere nispetle daha teferruatlı ve sabır gerektiren bir ibadet olan hac, insana nefis terbiyesi, irade eğitimi ve davranışlarını disiplin altına alma imkânı sağlar.

Çünkü insan, ihrama girmekle başlayan yasaklara uymak, izdiham ve sığağın verdiği zorluklara tahammül etmek zorundadır. Haccın eda edildiğı bölgenin coğrafi konumu, iklim şartları, milyonlarca insanın aynı zaman içinde belli bölgede bulunma mecburiyeti, haccın zor bir ibadet olduğı gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, hiçbir ibadeti yapmak için Allah'tan yardım dilemediğı halde hacca niyet ederken “Allah'ım, hac yapmak istiyorum, bunu bana kolay kıl ve kabul eyle” (Buhârî, Tecrid, 2/170) diye dua etmiştir.

Haccın diğeri önemli bir fonksiyonu da mahşeri andırmasıdır. Farklı dil, ırk, bölge ve költürlere, sosyal konum ve ekonomik güce sahip insanların eşit statüde, aynı renk ve tip elbiseler içinde toplanması, topluca ibadet etmesi, bir bakıma ahirette yaratıcının huzurunda diriliş ve toplanış hatırlatır. Hac, mü'mini âhiretteki bu diriliş ve toplanmaya hazırlar, bu bilinci kazanmasında ona yardımcı olur.

Hac ibadeti, aynı zamanda mü'minlerin inanç kökleriyle olan bağlantısını derinleştiren ve tazeleyen bir ibadettir. Zira haccın temeli belirli zaman dilimi ve kutsal mekân telakkisi üzerine inşa edilmiştir. Bu durumda hac bir bakıma Hz Muhammed (sav) ve arkadaşlarının İslâm'ı tebliğ ettiğı döneme, oradan da Hz. İbrahim'in bölgeye yerleştirdiğı tevhit inancına ve Hz. Âdem'e doğru manevî bir yolculuk yapmaktır. Diğeri bir ifadeyle vahyin indiğı coğrafyayı müşahade etmek, o devirde yaşanan mana ve hatıra dolu olayları nostaljik bir atmosferde düşünüp değerlendirmektir (Karaman, 2007, 24).

Bunların dışında, hacı adayı, hac ibadetini gerçekleştirirken yeryüzündeki bütün müslümanlarla birlikteliğın ve kardeşliğın kollektif şuuruna erer. Dünyanın çeşitli bölgelerinden Mekke'ye gelen müslümanlar, mîkat denilen belirli sınırlarda dünyayı, dünyevî farklılığı, hatta bencilliğı ve ihtirasları temsil eden elbiselerini çıkarıp hepsini eşitleyen, birleştiren ihram elbiselerini giyerler (Yücel, 1999, 512). Bu insanlar, aralarında önceden yapılmış herhangi bir anlaşma olmaksızın aynı fiilleri aynı şekilde gerçekleştirirler. Böylece müslümanlar, birbirlerinden habersiz olarak aynı ideallere yönelik bir gayret içinde bulunduklarını fark ederler. Bu arada kendileri dışında milyonlarca insanın aynı amacı paylaştığının, bu insanlarla aynı değerlere sahip olduklarının ve bu değerlerin kendileri için ortak bir zemin oluşturduğunun bilincine ulaşırlar.

Hac boyunca edinilen bu yeni tecrübe, insan hayatı için bir dönüm noktası olabilmektedir. Hac öncesi manevî hazırlık, haccetmekle elde edilen arınma ile tamamlanmıştır. Hac ibadetini yerine getiren birey, hac dönüşü kendisine, ailesine, topluma ve tümüyle insanlığa karşı sorumluluklarının bilinciyle yeni bir hayata başlamaktadır.

1.3.4.2. İslâm'da Hac İbadetinin Gerçekleştirilme Şekli

Hac ibadeti, genelde Hz. Peygamber'den ve ashtan rivayet edilen naklî delillere, özellikle de uygulama örneklerine dayanmaktadır. Bu nedenle hangi fiil ve alt ibadetlerin hac ibadetinin aslî ve talî unsurları olduğu, terk edildiğinde nasıl telâfi edileceği konusu ayrıntılarıyla belirtilmediği için bu husus daha sonraki dönemlerde mezhepler arasında görüş farklılıklarına neden olmuş, her mezhep kendi bakış açısına göre bir değerlendirme yapmıştır. Biz bu farklılıklara girmemekle beraber mezheplerin asgarî müştereklerini göz önünde bulundurarak hac ibadeti hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, diğer ibadetler için ortak olan bazı yükümlülük şartları hac ibadeti için de geçerlidir. Ancak, bunlardan farklı olarak başka koşulların da bir arada bulunması gerekmektedir. Mesela haccı belli bir zamanda ve mekânda yapmak, hac için ekonomik yönden imkân sahibi olmak, sağlıklı olmak, yol güvenliği bulunmak, tutukluluk vb. arızî bir engel bulunmamak bunlar arasında sayılabilir.

Hac ibadeti, yapılışı itibarıyla ifrad, temettu ve kıran haccı olmak üzere üç şekilde yerine getirilmektedir*. Bununla birlikte hac menasiki yapılırken belli bir sıra takip edilmektedir. Bu menasikten ilki ihramdır.

* *İfrad Haccı*; hac aylarında sadece hac yapmak üzere ihrama girilip umresiz olarak yapılan hacdır (Akyüz, 2006, 91). Bir hac mevsiminde sadece hac yapıldığı için bu hacca “tek yapma” anlamında ifrad denilmiştir (Erdoğan, 2005, 164). *Temettu Haccı*; hac ayları içinde umreyi ve haccı ayrı ayrı niyet ve ihramlarla yapmaktır (Kılavuz vd., 1985, 356-357). Umre ile hac arasında ihram yasakları kalkmış olduğu ve hac yapan kimse bu süre içinde ihramlıya yasak olan şeylerden yararlandığı için bu hacca temettu (yararlanma) haccı denmiştir (Yücel, 2002, 549). Türkiye’den giden hacılar genellikle bu haccı tercih etmektedirler. *Kıran Haccı*; hac ve umreye birlikte niyet ederek ikisini bir tek ihramla birleştirmektir (Akyüz, 2006, 95). Bu nedenle “birleştirmeli hac” anlamında bu adı almıştır (Yücel, 2002, 549).

1.3.4.2.1. İhram

İhram, “bir kimsenin hac veya umre* ya da hem hac hem umre yapmak niyetiyle sair zamanlarda helâl olan bazı davranışları kendisine haram kılması” demektir (Kılavuz vd., 1985, 354). İhram, Hanefilere göre haccın geçerli olmasının şartı, diğer mezheplere göre ise rüknüdür.

Hac yapmak için ilk adım ihrama girmektir. İhrama girerken “telbiye” getirilir. Sözlükte “emre icabet etmek” anlamına gelen telbiye, bir hac terimi olarak “Lebbeyk” diye başlayan cümleleri söylemekten ibarettir (Erdoğan, 2005, 562).

İhrama girilecek yerler, kişilerin oturdukları yerlere göre farklılık arz eder. Bu yerler, “*Harem*”, “*Hıll*” ve “*Âfâk*” olmak üzere üç bölgedir**. Bu bölgeler, özel fikhî hükümlere tâbidir.

Erkekler, iç çamaşırları dâhil giysilerini, çorap ve ayakkabılarını çıkartarak, iki parçadan oluşan; biri vücudun belden aşağısını (izâr), diğeri ise baş hariç vücudun belden yukarısını (rida) örten özel ihram örtüsünü giyinirler. Hanımların ihramı için ise günlük giysileri dışında ayrı bir kıyafetleri yoktur.

Niyet eden ve telbiye getiren kimse ihrama girmiş ve bu kişi için ihram yasakları başlamış olur. Kılık-kıyafet, cinsel hayat ve avlanmayla ilgili olmak üzere üç grupta toplanabilecek bu yasakların ihlâli, yasağın çeşidine ve ihlâl biçimine göre değişen cezaları gerektirir. Bu cezalar kurban kesmek, sadaka vermek ve oruç tutmaktan ibarettir.

* Umre, belirli bir zamana bağlı olmaksızın -arefe ve bayram günleri dışında- ihrama girip tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkarak yapılan bir ibadettir (Karagöz vd., 2007, 193). İhrama girmek şartı, tavaf etmek ise rüknüdür. Sa'y yapmak ve saçları tıraş ettirmek veya kısaltmak da vacipleridir. Müslümanın ömründe bir defa umre yapması Hanefî ve Mâlikîlere göre sünnet, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise farzdır.

** “*Harem*”, Mekke ile etrafında, bitkileri koparılmamak ve av hayvanlarına zarar verilmemek üzere belirli sınırlar içindeki emniyetli bölgeye verilen addır (Karaman vd., 2006, 232). “*Hıll*”, harem bölgesini çevreleyen bazı yerleşim yerlerini birleştiren ve harem sınırları arasında kalan bölgedir. Bu bölgeye “*Hıll*” adının verilmesi, harem bölgesinde haram olan davranışların burada helal olması sebebiyledir (Karagöz vd., 2007, 55). Mekke'ye uzak ve hıll dışında kalan bölgelere de “*âfâk*” denilmiştir. Bu bölgede kalanlara “*âfâkî*” denir (Erdoğan, 2005, 14). Türkiye'den giden hacılar bu gruba dâhildir.

1.3.4.2.2. Arafat Vakfesi

Arafat, Mekke'nin 25 km. güneydoğusunda, harem dışında, ova görünümünde düz bir alanın adıdır. Haccın aslî rûknü olan *vakfe* (Bakara, 2/198-199), Arafat'ta yapılır. Sözlükte “belirli bir yerde bir süre kalmak” anlamına gelen vakfe, bir hac terimi olarak hac yapma niyetiyle ihrama girmiş olan bir kimsenin Zilhicce ayının 9. günü (arefe günü) zevalden sonra Arafat'ta bir müddet kalması demektir (Karaman vd., 2006, 27-28; Akyüz, 2006, 50-51).

Arafat vakfesi önemli ve titizlik gerektiren bir rükündür. Çünkü süresi içinde Arafat'ta bulunamayanlar o sene hacca yetişememiş olurlar. Arafat vakfesi dışında vaktinde yapılamayan diğer menâsik ise daha sonra kaza edilerek veya fidye ödenerek telafi edilebilir.

1.3.4.2.3. Müzdelife Vakfesi

Arafat vakfesini yapan hacı, *Müzdelife*'ye doğru yol alır. Müzdelife, Arafat ile Mina arasında Harem sınırları içinde bir bölgenin adıdır. Haccedenlerin burada vakfe yapması vaciptir (Yücel, 1999, 536). Müzdelife vakfesinin zamanı, bayramın birinci günü fecr-i sadıktan güneşin doğmasına kadar olan süredir. Hacı adayı çok kısa da olsa belli bir zaman diliminde Müzdelife sınırları içinde bulunursa bu görevi yerine getirmiş sayılır.

1.3.4.2.4. Mina'da Yapılan Görevler

Müzdelife vakfesini yerine getiren hacı, Mina'ya hareket eder. Mina, Müzdelife ile Mekke arasında, Harem sınırları içinde kalan bir bölgenin adıdır. Kurban bayramı günleri (Zilhicce 10, 11, 12 ve 13) Mina'da sırasıyla şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma görevleri ifa edilir.

1.3.4.2.5. Şeytan Taşlama

Sözlükte “küçük taşlar atmak” anlamına gelen “*remy-i cimar*”, bir hac terimi olarak “*Cemerat*” diye adlandırılan belirli yerlere belli zamanda ve belli sayıda taş atmak demektir (Karaman vd., 2006, 551; Kılavuz vd., 1985, 355). Mina'da yapılan ilk

görev şeytan taşlamadır. Şeytan taşlama, haccın aslî vaciplerinden olup bu görev kurban bayramı günlerinde yerine getirilir.

Allah, İbrahim Peygambere, oğlu İsmail'i kurban etmesini emrettiğinde şeytan bu emri yerine getirmelerine engel olmaya çalışmış, bunun üzerine Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail şeytanın bu tuzağını fark edip onu taşlamışlardı. İşte remy-i cimar bu olayı sembolize etmektedir.

Mina'da şeytanın taşlandığı "Cemerat" diye anılan üç yer vardır. Bunlara "*Küçük, Orta ve Büyük Cemre*" denmektedir.

Şeytan taşlama, cemre mahalline varmadan önce Müzdelife'de veya yolda yeteri kadar taş toplayıp hazırlanmakla başlar. Bayramın birinci günü, sadece büyük şeytan denilen Akabe Cemresine yedi taş atılır. Bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde ise sırasıyla küçük, orta ve büyük şeytana yedişer taş atılır. Netice itibarıyla bu dört gün boyunca cemrelere 70 taş atılır.

1.3.4.2.6. Hedy

Hedy, hac ve umre ile ilgili kesilen kurbanlara denir (Erdoğan, 2005, 190; Akyüz, 2006, 135). Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla harem bölgesine veya Kâ'be'ye hediye edildikleri için bu kurbanlara hedy adı verilmiştir (Özkan, 2003, 140). Hac ve umre ile ilgili olarak kesilen koyun ve keçiye "*dem*", sığır ve deveye ise "*bedene*" denir.

Temettu ve kıran hedyi, bu haccı yapan kimselerin kesmekle yükümlü olduğu kurbandır. Hacı, ilk gün şeytanı taşladıktan sonra kurbanını keser. Günümüzde kurbanlar, daha önce parası yatırılmak suretiyle İslâm Bankası aracılığı ile kestirilmektedir.

1.3.4.2.7. Saçları Tıraş Etmek veya Kısaltmak

Haccın aslî vaciplerinden biri de temettu veya kıran haccı yapanların bayramın birinci günü Mina'da Akabe cemresini taşıyıp kurban kestikten sonra saçlarını tıraş etmeleri veya kısaltmalarındır (Fetih, 48/27). İlmihal dilinde saçların dipten tıraş edilmesi "*halk*", uçlarından kısaltılması ise "*taksir*" olarak ifade edilmiştir (Yücel, 1999, 542). Kesilecek saçın miktarı hususunda mezhepler farklı görüşler beyan etmiştir.

Hacı, tıraş olup ihramdan çıkınca –cinsel ilişki dışında- elbise giyme, koku sürünme, saç, sakal, bıyık ve tırnak kesme gibi ihram yasakları sona erer (Karagöz vd., 2007, 127). Böylece “*birinci tehallül*” gerçekleşmiş olur.

1.3.4.2.8. Ziyaret Tavafı

Sözlükte “ziyaret etmek, bir şeyin etrafında dönmek ve dolaşmak” anlamlarına gelen “*tavaf*”, bir hac terimi olarak “Hacer-i Esved’in hizasından başlayarak Kâ’be’nin etrafında yedi defa dönmek” demektir (Akyüz, 2006, 86). Bu dönüşlerin her birine “*şavt*” (Karaman vd., 2006, 635), tavafın yapıldığı yere de “*metaf*” (tavaf alanı) denir (Erdoğan, 2005, 550). Tavafta “*remel ve ıztıba*”^{*} yapmak sünnettir.

Ziyaret Tavafı; diğer adıyla ifâza tavafı haccın rüknüdür (Hac, 22/29). Tıraş olan hacı, Mekke’ye döner ve Kâbe’de ziyaret tavafını gerçekleştirir. Böylece “*ikinci tehallül*” de gerçekleşmiş ve ihramla ilgili bütün yasaklar kalkmış olur.

1.3.4.2.9. Sa’y

Sözlükte “iş yapmak, çalışıp kazanmak, kast etmek, çaba göstermek, yürümek ve koşmak” (Yücel, 1999, 534) anlamlarına gelen *sa’y*, hac ibadetiyle ilgili bir terim olarak hac veya umre için yapılan bir tavaftan sonra Mescid-i Haram’ın doğu tarafında bulunan Safa ve Merve tepeleri arasında, Safa’dan başlayarak dört kere gidip üç kere gelmektir (Kılavuz vd., 1985, 354). Sa’y toplam yedi şavttır (Döndüren, 1991, 585). Sa’yın yapıldığı Safa ile Merve arasındaki yaklaşık 350 metrelik mesafeye de “*mes’a*” denir (Erdoğan, 2005, 488). Sa’y ibadetinde sünnetlerden biri de *hervele*^{**} yapmaktır.

Sa’y, Hz. İbrahim’in eşi Hz. Hacer’in, oğlu İsmail’e su bulmak için Safa ve Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesine dayanmaktadır (Buhârî, Tecrid,

* “Remel”, tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımli yürümek demektir. Ardından sa’y yapılacak tavafların ilk üç şavtında erkeklerin remel yapması tavafın sünnetlerindendir. Müşriklerin, Medine hummasının müslümanları zayıflatıldığını söylemeleri üzerine Hz. Peygamber, müslümanlara tavafın ilk üç şavtında remel yapmalarını emretmiştir (Buhârî, Tecrid, 6/114; Müslim, Hac, 240). Gerekçe ortadan kalkmakla birlikte bu uygulama sünnet olarak günümüze kadar devam etmiştir. “İztıba” ise hac ve umrede erkeklerin, sağ omuzlarını dışarıda bırakacak şekilde ihram giymelerine denir. Remel yapılması gereken tavafların bütün şavtlarında ıztıba sünnettir.

** Sa’y alanındaki yeşil ışıklı sütunlar arasında çalımli koşmaktır.

6/15). Onların hatırasına binaen bu iki tepe arasında sa'y yapıla gelmiş, İslâm haccında da sa'y yapmak meşru kılınmıştır (Bakara, 2/158). Hanefî mezhebine göre sa'y, haccın aslî vacibi, diğer mezheplere göre ise rükûnlerinden biridir.

Ziyaret tavafını yerine getiren hacı, artık sa'y ibadetini gerçekleştirebilir. Ancak hac için ihrama girmiş olan bir kimse, dilerse Arafat'a çıkmadan önce de haccın sa'yini yapabilir. Bu durumda sa'yin mutlaka ihramlı olarak ve nafîle bir tavaftan sonra yapılması gerekir.

1.3.4.2.10. Veda Tavafı

Haccın aslî vaciplerinden biridir. Hac menasikini tamamlayıp Mekke'den ayrılacak olan hacılar, Kâ'be ile vedalaşmak üzere veda tavafını yaparlar. Nitekim Hz. Peygamber: “(Sizden) biri, son olarak Kâ'be'yi ziyaret etmeden (Mekke'den) ayrılmasın” (Müslim, Hac, 379) buyurmuştur. Buna “ayrılma” anlamına gelen “*sader*” tavafı da denmektedir (Karaman vd., 2006, 686). Âfâkîlerin bu tavafla hac menâsiki son bulur.

1.3.4.2.11. Mescid-i Nebî'yi ve Hz. Peygamberi Ziyaret

Müslümanlar, daha ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamberin mescidinin ve kabrinin bulunduğu ve İslâm tarihinin birçok önemli olayının gerçekleştiği Medine-i Münevvere'yi ziyaret ede gelmişlerdir. Özellikle Medine'ye uzak ülke ve beldelerde oturanlar açısından hac yolculuğu Hz. Peygamber'in mescidini ve kabrini ziyaret için önemli bir fırsattır.

Şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamberi ziyaret, haccın rükûnlerinden birisi değildir*. Lâkin Hz. Peygamber, kendisini vefatından sonra ziyaret edenlerin O'nu hayattayken ziyaret etmiş gibi olacağını, bu kişilere şefa'at etmesinin üzerine hak olacağını birçok hadisinde belirtmiş, kendisini ziyaretin önemine dikkat çekmiş, hacı

* Burayı ziyaret hac menasikinden olmadığı için ayrıca bir ibadet yapılmamaktadır. Ancak Medine'de kalınan süre içinde beş vakit namazın Mescid-i Nebî'de kılınmasına özen gösterilmektedir. Halk arasında Medine'de sekiz gün kalıp kırk vakit namaz kılmanın gerekli olduğu kanaati yaygın hâle gelmiş ise de fıkıh kitaplarında böyle bir kayıt olmadığı gibi Hz. Peygamberden bu görüşü destekleyen güvenilir bir rivayet de mevcut değildir (Yücel, 2002, 571).

adayları da bu davete uymuşlardır. Ayrıca kutsal topraklara kadar gidip Hz. Peygamberin kabrini ziyaret etmeden gelmenin saygısızlık olacağı ve müslümanlar tarafından pek hoş karşılanmayacağı düşüncesi de bu ziyarette etkili olmuştur. Türkiye’den giden hacılar da Mekke’ye varmadan önce Medine’de Hz. Peygamberin kabrini ve mescidini ziyaret etmektedirler.

Mescid-i Nebi dışında Medine’de ziyaret edilebilecek olan birçok önemli mekân olmakla beraber Türk kabilelerin ziyaret ettikleri yerler genellikle Kuba Mescidi, Cuma Mescidi, Baki Mezarlığı (Cennetü’l-Baki), Mescidü’l-Kıbleteyn (İki Kibleli Mescid) ve Uhud Şehitliği olmaktadır.

1.4. İslâmî Haccın Sembolik Değeri

Din olgusu daha çok soyut gerçekleri ihtiva ettiği için çoğu zaman dinî hayat içerisinde farklı sembollerden yararlanılmıştır. Duygu ve düşünceleri ifade etmenin en kapsamlı ve derin alanı sembolik olan anlatımlardır. Çünkü fert yüceliğine inandığı tabiatüstü varlığı doğrudan görüp algılama imkânına sahip değildir. İnanan insanın kendisini görmediği ve kendisine yaklaşmadığı Allah karşısında duygu ve düşüncelerini dile getirebilmesi için diğer dinlerde olduğu gibi İslâm’daki hac ibadetinde de insan-Allah ilişkisini dile getiren sembolik jestler vardır (Şahin, 2006, 20).

Bütün dinler sembole başvurmuşlardır. Bu, belki de dinin beşerîleşmesinin aracıdır. İnsanoğlu için teşbihî yani beşerî terimler kullanmaksızın Allah’tan söz etmek mümkün değildir (Watt, 2002, 79). İnsan beş duyudan, mekândan, zamandan, üç boyuttan, madde ve hayattan münezzehtir olmadığına, Allah ise münezzehtir olduğuna göre, arada semboller ve mecazlar dizisi zarurî olarak gerekecek demektir. Sembol ve mecaz, meseleyi insan idrâkine yakınlaştırır (Sezen, 2004, 153). İslâmiyet bu manada sembol ve mecazları kullanmıştır. Hac, sembollerin yoğun olarak kullanıldığı bir dinî işlemdir.

Dinin vasıtalarından olan sembol, önce bu ilgiyi “kutsal” kavramında kurar. Kutsal, bilinmesi anlaşılması, tahlil edilmesi, tecrübe edilmesi, tartışılması mümkün olmayan, inanılan, saygı duyulan ve itaat edilen demektir. Bilindiği gibi üç türlü kutsal vardır: 1- Tenzihî, 2- Tecsimî, 3- İtibarî (İzafî). Birincisi Allah için kullanılır. Hiçbir şeye benzemeyen, insan idrâkinin ve aklının, bilimin ötesinde “Var” olana kutsal varlık denir. İkincisi bu vasıfların nesnel bir varlığa atfedilmesidir. Bitki veya hayvana yahut

bir taş parçasına, bir mezara, bazen bir insana kutsal vasfı atfedilmesidir. Ya aracı bir kutsallıktır ya da doğrudan birinci derecede kutsaldır. Üçüncüsü itibarî ve izafîdir. Kâbe'nin, Kudüs ve çevresinin, Kadir gecesinin kutsal olması buna örnek olarak verilebilir (Sezen, 2004, 153).

Üç türlü kutsal kavramının birinci ve üçüncüsü İslâm'da mevcuttur. İkincisi ise İslâm'a göre çok tehlikelidir ve İslâm bunu reddeder. İzafî manadaki kutsallar, tarihî, geleneksel, dinî yüklemelerdir. Saygı ve itaat görürler. Sembol, işte bu çeşit kutsalda kullanılır. İslâm dininde, izafî manada kullanılan semboller hac ibadetinde öne çıkmaktadır.

1.4.1. Eşitleme Bilinci: İhram

İhram, kişinin kendini geçici kaygı ve bağımlılıklardan kurtuluşunun sembolüdür. İhram süresince toplumsal barışı ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki her türlü eşya ve fiiller yasaklanmıştır.

İhram elbisesini giyen hac yolcusu, ayrıldığı dünyadan üzerinde kalan son parçaları da çıkarmış, ölmeden evvel ölmüşçesine kefene bürünmüştür. Şimdi âdeti ayrı bir dünyada ruhanî bir hayat başlamıştır. Bu hayat içinde ne çekişmek, dövüşmek, günaha girmek, beden zevki yaşamak vardır ne de bir canlıya hatta kendi saç ve sakalına kıymak vardır. Böyle bir yaşayışın, bundan sonraki hayat için insanda derin izler bırakacağı kuvvetle umulur (Karaman, 2006, 200).

Şu halde ihram, sadece zahirî bir kıyafet değişikliği değil, insanın yaşama ve davranış biçiminin köklü bir değişikliğe uğraması demektir. Nitekim ihramlı kişi, bu kıyafeti taşıdığı süre içinde, başka zamanlarda kendisine meşru olan bir dizi davranıştan uzak durmak zorundadır. Bu program dışı hayat, kişinin kendini geçici kaygı, alışkanlık ve bağımlılıklarından kurtarmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına imkân tanıyan önemli bir fırsattır.

İhram, aynı zamanda insanlar arasındaki eşitliği temsilî olarak gösteren bir elbisedir. İhramlının üzerinde, onu diğerlerinden ayırabilecek, farklı yahut üstün kılacak, bu dünyaya ait hiçbir maddî eşya bulunmaz. Nitekim Şeriatî (2003), ihramın bu yönüne şöyle dikkat çekmiştir: "İhram, iki parçalı tek elbisedir. Biri omuza,

biri bele, tek renk, beyaz, dikişsiz, modelsiz, renksiz, sembolsüz... Sen olduğunun hiçbir işareti bulunmayan, başkası olduğunu da göstermeyen bir şeydir. İlk başta tek bir bedenken olduğun gibi: Âdem! Yine en sonda olacağın gibi tek bir beden olmak: Ölüm!” (Şeriatî, 2003, 34)

İhramını giyen hacı adayı, hac ibadeti süresince tecrübe edeceği ölüme ve sonrasına artık ilk adımı atmıştır. İhramla kefenler giyilmiş, âdeta cesetler mikatta kalmış ve harem bölgesine ruhlar devam etmiştir. Üzerinde dünyaya dair hiçbir emare kalmayan hacı adayı, yeniden dirilişi yaşayarak o ana kadarki yaptıklarının muhasebesini yapmak için mahşer yerine doğru yol almaya başlar.

1.4.2. Mahşerin Provası: Arafat Vakfesi

Arafat, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten yeryüzüne indirildikten sonra tevbelerinin kabul edilip birbirlerine yeniden kavuştukları yerin adıdır (Nasr, 2001, 41). Burası, mahşerî kalabalığın içinde nefsi ile baş başa kalarak gözyaşı dökmenin, tevbeleri kabul edilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaşadıkları sevinci yaşamanın, kendileri için zor bir sınavı başarı ile geçen Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in hatırasını yaşatmanın mahallidir.

Arafat, bir af ve ilticâ makâmıdır. Arafat, yeni bir doğuştur; kabirlerden kıyamet sabahına kalkış ve fevc fevc mahşer meydanında toplanıştır. Nitekim Arafat'ın muazzam düzlüğü mahşer ve kıyamet gününü sembolize eder. Dünya, gerçek yüzünü burada gösterir: Geliş ve göç! Arafat'ta diğer mü'minlerle bir arada bulunan, kıyafetiyle artık bu dünyayı terk ettiğini gösteren mümin, haşır ve hesaba çekiliş sahnesini temsili bir şekilde yaşayarak sorumluluğun ve hesaba çekilmenin idrakine varır (Akbaş, 2005, 23).

1.4.3. Savaşa Hazırlanış: Müzdelife Vakfesi

Müzdelife, Harem sınırları içinde Arafat ile Mina arasında kalan bölgenin adıdır. Şeytana ve taraftarlarına karşı ertesi gün yapılacak sembolik protestoda atılacak küçük taşlar, genellikle Müzdelife'de toplanır.

Müzdelife'de bulunma, insan için ebedi düşman olan şeytanı ve ondan gelen kötülükleri belirleme, ona karşı savunma mekanizmalarını kurma ve onun hâkimiyet

gücünü kırmak için bir hazırlanmadır. Müzdelife’de toplanılan her bir taş, şeytandan gelen ve insan hayatını karartan, zehir eden, insanı cehalete ve günaha sürükleyen duygu, düşünce ve halleri tekrar şeytana iade etmek üzere silahlanmadır (Yılmaz, 2003, 1).

Müzdelife’deki duruş, Kâbe’ye yani Allah’ın huzuruna varmadan önceki ikinci arınma mekânıdır. Adamakıllı düşünmek, plan yapmak, ruhunu hazırlamak ve silah toplamak için vakfe yeridir. Savaş alanına sınır olan bir yerde ve savaş gününe bitişik olan bir zamanda dövüşe hazırlanmaktır (Şeriati, 2003, 100).

1.4.4. Düşmanla Yüzleşme: Şeytan Taşlama

Mina, şeytanî içgüdülerle savaşıp, Allah’ın huzuruna sözleşme yenilemek amacıyla tertemiz, takıntısız, kayıtsız ve şartsız varmak için son arınma mahallidir.

Müzdelife’den ayrıldıktan sonra Mina’ya geçilir. Mina’da sembolik olarak şeytan taşlamak suretiyle insanı olumsuz davranışlara sevk eden nedenler ihtar edilmektedir. Hacı, bundan sonra nefis ve şeytanın isteklerine uymayacağına dair Allah’a bir nevi söz vermektedir. Aynı zamanda bu beldede, oğlu İsmail’i Allah yolunda kurban etme azmini sergileyen Hz. İbrahim’in Allah’a itaati, kurban olmak için boynunu seve seve uzatan Hz. İsmail’in ilâhî fermana teslimiyeti, evladını boğazlanmaya hazırlayan Hz. Hacer’in Allah’a tevekkülü hatırlanmaktadır (Özbuğday, 2001, 4). Kur’an’da Fil Suresi’nde anlatılan olayın yaşandığı yer (Muhassır Vadisi) de bu bölgede bulunmaktadır.

1.4.5. Allah’a Yaklaşma, Bağlılık ve Teslimiyet: Kurban

Mina’da şeytanla olan savaşını kazanan insan, tıpkı Hz. İbrahim gibi Rabbinin rızasını gözeterek kurban fiiline hazırlanır.

Kurban, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmenin, gerektiğinde bütün nimetleri Allah yolunda feda etmenin ve Allah’ın emirlerine teslim olmanın bir göstergesidir. İhramda bir otu dahi koparmak yasak iken, bayramda Allah’a bağlılığın, fedakârlığın bir göstergesi olarak canlı hayvanlar kurban edilmektedir.

Kurban kesmek; kendi benliğini ve arzularını Allah yolunda feda etmek sureti ile tam bir ruhanî yücelme ve olgunlaşmaya ulaşmanın sembolüdür. Allah için kesilen

bu kurbanlardan akıtılan kanlar, kurban sahibinden de günahların döküldüğünü, “kirlerin giderildiğini” (Hac, 22/29) sembolize eder. Hacı, Allah için kurban keserken bunun Hz. İbrahim’den kalma bir ibadet olduğunu, Allah yolunda en sevdiği yavrusunun kurban edilmesinden bir bedel olduğunu tefekkür eder. Allah’ın verdiği mal ve evlatların kendisini Allah’a yaklaştıracak birer vesile olduğunu düşünür.

1.4.6. Günahlardan Kurtuluş: Halk ve Taksir

Hacı, “Allah’ım, başlarını tıraş ettirenlere merhamet et!” (Buhârî, Tecrid, 6/158) diye dua eden Hz. Peygamberin bu duasına mazhar olabilmek için saçlarını tıraş eder. Önce şeytana taş atan, ardından Allah’a bir baş kurban eden hacı, daha sonra tıraş olmak suretiyle sembolik olarak kendi varlığının bir parçasını da kurban eder. Başından dökülen her saç teli, âdeta dökülen günahlarını simgeler (Erul ve Keleş, 2007, 66).

1.4.7. “Bir” Olmak: Tavaf

Tavaf, evrensel koroya insanın katılmasını temsil eden müthiş bir aşk hareketidir. Kozmik hareketliliğin teatral bir taklididir. Kâbe’nin etrafında tavaf eden on binlerce müslümanın oluşturduğu tablo, bir galaksinin, milyarlarca yıldızıyla dönüşüne benzeyen bir manzarayı andırır (Keleş, 2004, 23; Menekşe, 2005, 11). Birinin etrafında dönmek, âdeta onun etrafında pervane kesilmek, sembolik olarak yürekten bağlılığı ve onun için her şeyini feda edebileceğini gösteren bir harekettir. Bu bakımdan Kâbe’yi tavaf, yalnızca Allah’a yönelmenin ve yalnızca onun huzurunda eğilmenin ve ondan başkasına ibadet etmemenin fiilî bir göstergesidir (Erul ve Keleş, 2007, 38). Ayrıca her bir dönüşü, insanın özünde var olan ve onu tutsak hale getiren, Rabbi ile beraber olmasına engel olan dünyevi duygu ve düşünceleri aşma, bir olana varma anlamına gelen tavaf, ruha ve bedene olumlu değerler yükleme, O’nunla beraber olma mutluluğunu yaşama ve Kâ’be’nin ruhu ile irtibat kurabilmedir.

Allah’ın evi O’nu temsil ettiğine göre kul, Kâbe’yi tavaf ederken ilâhî huzurda kabul niyazı ile dönüp dolaştığını düşünebilir. Hacer-i Esved, kulların ezelde verdikleri kulluk sözünün imzası ve mührü olarak kabul edilmiştir. Onu öpen veya geriden selamlayan insanlar ezelde verdikleri sözü hatırlayacak, yeminlerini tazeleyecek ve Allah’a kulluktan ayrılmayacaklarını teyit edeceklerdir. Tavaftan sonra Hacer-i Esved ile Kâbe’nin kapısı arasındaki duvara (Mültezeme) karın ve göğsü, elleri ve sağ yanağı

yapıştırmak, daha sonra Kâbe örtüsünden tutunarak dua ve niyazda bulunmak da haccın sünnet ve adabı içinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi Allah’a yakınlığı, hasret ve sevgiyi temsil etmekte, bu şekilde yapılan niyazın kabul edileceği, Kâbe’ye yapışan vücudun yanmayacağı umulmaktadır. İkincisi ise bir büyüğe karşı suç işlemiş olan kişinin, onun eteğine sarılarak affını istemesini temsil etmektedir. Kul, bu şekilde manen ve mecazen eteğine sarılarak af dilediği, yakınlık ve lütuf talep ettiği Allah’a sığınmakta, dayanmakta ve kulluğunu arz etmektedir (Karaman, 2006, 201).

Göklerde Beytül-Mamur, tam Kâbe-i Muazzama’nın hizasındadır. İnsanların Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi melekler de Beytül-Mamur’u tavaf ederler. Bütün hac menasikini yerine getirip günahlarının affolunduğunu umarak Allah’ın huzuruna çıkan insan, kendisi gibi günahsız olan göklerdeki meleklerle uyarak tavaf eder. Bu hareketiyle kendini Allah’ın arşının etrafında durmadan dönen meleklerle benzetir. Kısacası tavaf melekleşen insanın Allah’ın huzuruna günahsız bir şekilde çıkışını, ilk fitrata dönüşünü ve O’na olan şükrünü sembolize eder. Dikkat edilirse tavaf hareketi de saatin ters yönündedir. Zira bu ibadeti ifa ederken insan, zamanın aşağıya doğru akışının bir sonucu olarak kendi içinde tahakkuk etmiş olan bütün kusurları ve düşüş sürecini tersine çevirmektedir (Şahin, 2006, 25).

Çeşitli fiil ve davranışlardan oluşan hac ibadetinin son noktasını ziyaret tavafi oluşturmaktadır. Ziyaret tavafiyla hac tamamlandığı için bu tavaf âdeti bir mühür mesabesindedir. Ziyaret tavafi, günlerdir devam eden iman, itaat, teslimiyet, ahlâk ve ibadetin her türlüşünün hem gönül hem dille, hem fiil hem bedenle ispat edilmeye çalışıldığı çok yönlü bir operasyonun sonuç raporudur. Nefsine, şehvetine ve şeytana karşı giriştiği sembolik savaşını kazanan muzaffer bir askerin, gelip komutanına zaferini müjdelemesi gibi Kâbe’ye gelen hacı da Allah’ın huzuruna çıkarak bütün görevleri yerine getirdiğini bildirir. Kâbe’nin huzurunda, Allah’a “Kâlû Belâ”da verdiği kul olma vaadini yerine getireceğine dair tekrar söz verir (Erul ve Keleş, 2007, 67).

Veda tavafi, Allah ile karşılaşınca dek yenilediği ahbine sadık kalacağı niyet ve düşüncesiyle Kâbe’ye veda ediştir. Her vedada hüznün vardır. Özellikle kişinin sevdiğine veda etmesi çok zordur. Birkaç günlük “Rahman’ın misafirliği” sona ermiş ve huzurundan ayrılmanın zamanı gelip çatmıştır. Hacının kalbi birkaç hafta önce Kâbe’ye kavuşmanın heyecanı ile çarparken, şimdi bu mukaddes zamandan ve mekândan

ayrılmanın dayanılmaz hüznü ile çarpmaya başlar. Hemen her hacı, veda tavafını yaparken, Kâbe'yi bir kez daha görmenin nasip olup olmayacağı düşüncesiyle döner.

1.4.8. Telaş, Arayış ve Maksuda Eriş: Sa'y

Gayret ve arayış heyecanı ile yerine getirilen sa'y ibadetinin aslı, Hz. Hacer'in henüz küçük yaşta olan oğlu Hz. İsmail için su ararken ıssız mekânda iki tepeliğin arasında korku ve ümit dolu koşuşturmasına dayanmaktadır.

Sa'y, bir nevi Hz. Hacer rolüne bürünmek, kendisinden çok başkalarını düşünmektir. Sa'y esnasında Hz. Hacer'in durumunu göz önüne alan mü'min, bundan şöyle bir mesaj çıkarabilir: Hz. Hacer, bir taraftan tam bir tevekkül ve teslimiyet içinde oğlu İsmail ile birlikte Allah'ın emrine boyun eğip Hz. İbrahim'in bıraktığı yerde kalırken, bir taraftan da kendisi ve çocuğu için hayat mücadelesi vermekte, su aramak için sağa sola koşuşturmakta, bir bakıma analık içgüdüyle yavrusunun etrafında dolanarak elinden gelen gayreti göstermektedir (Şentürk, 2005, 62). Bu zor durum karşısında Allah'ın yardımı ve rahmeti gecikmemiş, oğlu İsmail'in yanı başında zem zem denilen bir su fişkırmıştır.

O halde diyebiliriz ki sa'y, korku ve ümit arasında yaşamaktır. Çaresizliğin ortasında koşuştururken O'ndan ümidini kesmemek ve arayışa devam etmek, bu arayışın neticesinde maksuda ermek.

1.4.9. Ortak İstikamet: Kâbe

Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeri (Âl-i İmran, 3/96) olmasının yanı sıra özellikle namaz ve hac ile ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Kâbe'nin bulunduğu yöne, kıbleye doğru yönelmek namazın şartlarından olduğu gibi hac ve umre ibadetinin rükünlerinden biri olan tavaf da Kâbe'nin etrafında yapılır. Ayrıca Kâbe'nin bütün müslümanları bir noktada toplayan, her birinin ortak istikameti olma gibi birleştirici, bütünleştirici sembolik bir anlamı da bulunmaktadır.

Mânevî kıymet ve şerefinden dolayı Kâbe'nin çevresi bile (Harem) koruma altına alınmıştır. Kâbe ve çevresi için getirilen bu uygulama, bir anlamda çevredeki bütün ilişkilerin Allah'ın emir ve yasaklarına saygı esasına göre düzenlendiğini, başta

insan olmak üzere ağaç ve bitki örtüsünden canlılara kadar bölgedeki bütün varlıkların ilâhî koruma altına alındığını göstermektedir (Karaman, 2007, 26).

Kâbe; dünya müslümanlarının kalplerini birleştirdikleri, her vakitte bir araya geldikleri, bir an bile boş kalmaksızın kendisine yönelinen merkezdir. Kâbe dışında hac ile ilgili olan bütün semboller insanla alâkalıdır. Ancak o, Allah'ı sembolize etmektedir. Bu nedenle ona “Beytullah” yani “Allah'ın evi” denmiştir. Bu tecsimî bir anlayışın ürünü olmamakla beraber bir nevi kutsalın tezahürü olarak düşünülebilir. Bu şekilde müslümanlar, hayatlarında bizzat müşahede edemedikleri Rablerini Kâbe’de görmekte ve hissetmektedirler.

1.4.10. Tekmil ve Emre Hazır Oluş: Telbiye

Telbiye, tevhit inancının özüdür. Hac ibadetine hazırlanan her mü'min, ihramını giyinip niyet ederken onunla işe başlamakta, tevhid inancı hacı adayları için âdeta ortak bir parola olmaktadır. Bu söz ve ikrar hac mevsiminde mü'minler arasında sürekli tekrar edilir. Hz. İbrahim tarafından seslendirilen ve Hz. Muhammed (sav) ile yenilenen bu çağrı, kayıtsız ve şartsız Allah'a teslimiyeti ve itaat etmeyi hatırlatmaktadır. Artık mü'min her alanda ve her zaman “emrine hazırım Allah'ım” diyecek bir kıvama ve iman olgunluğuna kavuşmuştur (Karaman, 2007, 26).

Telbiye, bir askerin komutanının huzuruna çıkarak “Emret komutanım!” tekмили vermesine benzer. İhram zırhını giyen hacı, kendisini “Buyur Allah'ım buyur! Emrindeyim buyur!” derken, Kâbe'sine çağırın Rabbinin tam önündeymiş, huzurundaymış gibi hisseder (Erul ve Keleş, 2007, 29).

1.4.11. Ahdi Tazeleme: Hacerü'l-Esved

Tavafin başlama noktasını göstermek gibi pratik bir faydası bulunan bu taşın menşei, tarihçesi, mahiyeti ve manevî değeri hakkında birçoğu zayıf, bir kısmı sembolik anlam taşıyan çok sayıda rivayet vardır*. Risalet öncesi Kâbe'nin onarımı esnasında

* Bu rivayetlerde umumiyetle Hacer-i Esved'in aslında beyaz iken insanların günahları yüzünden karardığı, Hz. Âdem'le birlikte cennetten indirildiği, Nuh tufanı sırasında Ebu Kubeys Dağı'nda korunduğu ve Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşası esnasında oradan yerine getirilerek konulduğu, onun Allah'a verdiği sözü yerine getirenlere şahitlik edeceği gibi hususlar dile getirilmektedir.

Hacer-i Esved'i yerine kimin koyacağı konusunda kabileler birbirlerine düştüklerinde Hz. Peygamber hakem seçilmiş ve onu bir örtü üzerine koyup her kabileden bir kişiye örtüden tutturduktan sonra kendi elleriyle yerine yerleştirmiştir.

Hacer-i Esved'i selamlama, Allah'a vermiş olduğu ahdi yenileme anlamına gelmektedir (Yavuz ve Karagöz, 2007, 312). Kul, ruhlar âleminde kulluk sözünü, amelleriyle ortaya koyduğu iman akdini bu defa Beyt'te, Beyt'in sahibinin önünde bu hareketiyle temsili olarak yineler ve pekiştirir. İşte Hacer-i Esved'i selamlama, ahdi, bey'atı tazelemeyi, sözünde durmayı sembolize eder (Erul ve Keleş, 2007, 43).

Yürümesini ve konuşmasını bilen; fakat hayatı tanımayan bir çocuğun şefkatli annesinin elinden tutup emniyetle gezip dolaşması misali, Hacer-i Esved'i öpmek de kulun aczini fark edip delâlete düşmemek için Allah'ın elinden tutması ve O'na teslim olması demektir (Bakkal, 2004, 101).

Hacerü'l-Esved, kozmik seyrin simgesi olan tavafin başlama noktasıdır; onun Allah'ın yeryüzündeki sağ elini temsil etmesiyle birlikte düşünüldüğünde, bu Allah'ın kudret ve takdirine bağlı dönüşün (O'nun başlattığı ve O'nun bitireceği eylemin) Kâbe'de temsilen tekrarlanmasıdır. Temsile katılmak isteyen önce O'nun eline uzanır (dönme emrine tâbi olup yörüngesini bulur), O'nun kudretine teslim olarak (yörüngesinde) döner ve yine O'nun eliyle temsili tamamlar (Şahin, 2006, 26).

1.4.12. Hazır Bulunuş: Mikat

Arapça “vakit” kelimesinden türeyen ve Kur'an'da bazı ayetlerde geçen “mikat” kelimesi, tayin edilen vakit, buluşma vakti, bugünkü tabirle “randevu” anlamına gelmektedir. Haklarında hüküm verilecek olan büyük gün de insanların Allah'a kavuşma vakti (mikat) olarak anılmaktadır (Nebe', 78/17).

Her randevunun belli bir zamanı olduğu gibi belli bir yeri de vardır. İşte mikat, haccın başladığı yer ve zamanı ifade eder. Dolayısıyla mikat mahalline gelindiğinde büyük randevu, Allah ile buluşma ve kavuşmayı simgeleyen hac başlar (Erul ve Keleş, 2007, 17). Kişi, bundan sonra farklı bir zaman ve mekânda olduğunu idrak eder. Gündelik hayatından tamamen farklı bir yaşayışa başlar; adeta başka bir boyuta geçer. Artık bulunduğu sınırlar içerisinde birtakım davranışları yapmayacaktır.

1.4.13. İnziva ve Tefekkür: Hira

Hira Mağarası'nı veya Hira Mağarası'nın bulunduğu Nur Dağı'nı ziyaret etmek, hacca ilişkin fiil ve davranışlardan değildir. Ancak hac yapan bir Müslüman, Mekke-i Mükerrede bulunduğu sürece Hz. Peygamber'e ilk vahyin geldiği Hira Mağarası'nın bulunduğu Nur Dağı'nı en azından uzaktan defalarca seyredecektir. Hz. Peygamber 35 yaşından itibaren burada inzivaya çekilmeye, orada günlerce kalarak tefekkür etmeye başlamıştır. İlk vahiyler olan Alak Sûresi'nin ilk beş ayeti böyle bir inziva esnasında burada inmiştir. Hakikati arayış içerisinde olan Hz. Peygamber, Cahiliyye'nin hüküm sürdüğü Mekke'nin hareketli hayatından uzaklaşıp kendisini dinleyebilmek, kâinat hakkında tefekkür edebilmek amacıyla Hira'ya gelmiştir.

Bu ve buna benzer gerçekleri düşünebilmek için hac, en büyük zaman dilimidir. Çünkü günümüz insanı, modernitenin getirmiş olduğu hızlı hayattan uzaklaşıp kendine vakit ayırmak ve kendiyle baş başa kalmak istemektedir. Bu nedenle hac, günlük yaşamında yalnız kalarak iç hesaplaşma yapacak fikrî altyapısı oluşmamış veya buna vakti olmamış insan için bulunmaz bir fırsat olabilmektedir. Hac boyunca kişi, daha önce yapmış olduğu hal ve hareketleri denetime tabi tutmakta, bundan sonraki hayatında, tespit ettiği yanlışlarını düzeltme ve bir daha yapmama gayretine girmektedir.

1.4.14. Rahmet Muştusu: Zemzem

Zemzem, Hz. Hacer'in oğluna su aramak için çaresizce koşarken karşısına çıkan, günümüze kadar varlığını koruyan, müslümanlarca da kutsal kabul edilen suyun adıdır.

Zemzem, sebeplerin sustuğu anda çaredir, rahmet müjdesidir (Demirci, 2003, 123). Sa'y tamamlandıktan sonra, bu ibadet süresince "suyu arayan adam" artık zemzemin başına gelip bu suyu kana kana içmelidir. Hacer'in sevincini paylaşmalıdır. Ne niyetle içilirse zemzem odur. Zemzem alın teridir, yürek teridir, zihin teridir. Zemzem ab-ı hayatı temsil eder. Hacı için sa'y bitiş, zemzem başlayıştır, sa'y emek, zemzem ödülüdür. Sa'y dünya, zemzem ahirettir. Sa'y salih amel, zemzem cennettir (İslamoğlu, 1998, 92).

1.4.15. Asr-ı Saadetle Hasbihal: Medine ve Mescid-i Nebî'yi Ziyaret

Medine, Hz. Peygamberin dünyadaki son on yılına şahit olan şehirdir. Medine şehrinde dolaşırken hacı adayı, kendini şu düşüncelerin heyecan ve zevkine kaptırmaktadır: Belki de Rasûlullah şu yerlere basmış, şu yerlere bakmış, burada oturmuş, şurada vahye mazhar olmuş, ashâbı ile sohbet etmiştir. Mescide girildiği zaman da Allah Rasûlü ile arkadaşlarının ibadet ettikleri, zamanlarının önemli bir kısmını içinde geçirdikleri mabede girildiği hissedilmektedir. Bu şekilde hacı adayı, Hz. Peygambere ve arkadaşlarına olan özlemini giderir, onlarla beraber olma arzusunu tatmin eder.

Sonuç olarak, hac ibadetiyle ilgili bütün bu unsurlar, mahşer gününde kişinin içinde bulunacağı ruh halinin bir provasını ortaya koymaktadır. Bir anlamda hac, mahşer günü için bir psikolojik hazırlık uygulamasıdır. Mülkiyet duygusu, beşerî zevk ve arzular, o zamana kadar yaşanmış olan rahatlıklar ve kazanılmış alışkanlıkların dışına çıkarak Allah'ın hükümranlılığına tam bir boyun eğiş ve itaati yaşayan mü'min kişi, saf fitrat durumuna dönüşün yolunu hac vasıtasıyla tecrübe eder hale gelmektedir (Hökelekli, 2005, 240-241).

1.5. Hac İbadetinin Bireysel Dinî Yaşayışa Yansımaları

İbadetler, öz ve amacı itibariyle kulun yaratıcı ve O'nun üstün kudreti karşısında aczini itiraf etmesi, kendini kuşatan sonsuz zaman dilimi, uçsuz bucaksız varlıklar âlemi içinde konumunu bilip ona göre tavır alması ve bu ruh hali içinde O'nunla iletişim kurması demek olduğundan neticede bireyin mutluluğuna, bireyin kendisini tanımasına, kendisiyle ve toplumla barışık yaşamasına hizmet eder. İbadetlerin taşıdığı hikmetler bu sıra dâhilinde özetlenebilirse de bir dine mensup olanların yeryüzünde tek bir cemaat oluşturarak yılda bir defa belli bir yer ve zamanda birlikte ibadet etmesi demek olan hac ibadetinde durum biraz farklıdır (Yücel, 1999, 511). Çünkü hac ibadetinde, bütün bu kazanımları bir arada bulmak mümkündür.

Çağdaş insanın duygusal gerginliğinin temel konularından birisi "kalabalıklar içerisinde yapayalnız olma" halidir. Bu hal, çoğu kişide huzursuzluk ve bunalımlar yaşatan, aşırı ferdîleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Hac ibadeti, kişiyi Allah'la olduğu kadar diğer insanlarla da yakınlaştırmaktadır. Benzer duygu ve

düşüncelere sahip olarak ortak tek bir amaç için bir araya gelmiş olan insan kalabalığı içerisinde, ferdî benliklerin duvarları yıkılarak, kolektif ruh hâkim duruma geçer. Farklı yaş ve sosyal statüden zengin-fakir, tahsilli-tahsilsiz, yöneten-yönetilen her kesimden insanın temas ve ilişkilerine imkân vermesi bakımından hac ibadetinin ve bunların icra edildiği yerlerin sosyalleşme ve sosyal uyum açısından büyük önemi görülür. Din kardeşliği anlayışı içerisinde sevgi, sempati ve kaynaşma hislerinin yaşanması en güçlü şekilde buralarda göze çarpar. Hac ibadeti, ibadet edenler arasındaki makam, mertebe, ırk üstünlüğü duygusunu ortadan kaldırmak suretiyle sosyal eşitliği yaratır ve besler (Hökelekli, 2005, 245-246).

Tespitlerimize göre bireyin, hac ibadeti esnasında yaşadığı psikolojik süreçler şunlardır:

1.5.1 Tevbe ve Hac

Kelime manası itibariyle “dönmek” anlamına gelen tevbe, dinî terminolojide bir insanın işlemiş olduğu günahından vazgeçmesi ya da spesifik anlamda günahtan vazgeçerek Allah’a itaate dönmesi ve işlediği suçu ya da kabahati bir daha işlemeyeceği hususunda Allah’a söz vermesi, başka bir deyişle ferdin dinen kötü olandan, olumsuz huy ve davranışlardan uzaklaşarak samimiyetle iyi ve güzel olana yönelmesi ve evvelce işlemiş olduğu günahını itiraf edip pişman olarak bir daha yapmamaya karar vermesi demektir (Yapıcı, 1997, 45-46; Peker, 2003, 131).

Tevbede belirli bir zaman yoktur. Bununla birlikte yine İslâmî düşünce içinde tevbe ve dua gibi Allah’a yönelişi ifade eden fiiller için şerefli ve kutsal zamanları gözetmenin daha iyi olacağı anlayışı da mevcuttur. Bu anlayıştan hareketle özellikle ülkemizde geleneksel dinî hayat içinde bazı zaman dilimlerinin, diğer zamanlardan nitelik itibariyle ayrı tutulduğunu görmekteyiz. Bu zamanlardan birisi de hac mevsimidir. Hacca gidenlerin çoğu kötü alışkanlıklarını bırakmakta ve hacı olduktan sonra ellerinden geldiğince inandıkları dinin kendilerinden beklediği bir hayat tarzını yaşamaya gayret etmektedirler. Sosyal çevreleri de onlardan kötü bir davranışın meydana gelmesini istememektedir. Şayet hacı olan kişiler günah sayılan bir fiili yapacak olurlarsa içinde yaşadıkları toplum onları kınamakta ve yaptıkları işin konumları itibariyle kendilerine yakışmadığını söylemektedir. Başka bir deyişle hac ibadeti, müslümanların çok değer verdiği ve zaman itibariyle çok samimi tevbelerin

yaşandığı bir vakit olarak karşımıza çıkmaktadır. “Ömürde bir defa yapılan tevbe” olarak adlandırabileceğimiz bu tevbe şekli, diğer zamanlarda yapılan tevbelerle göre daha kararlı ve daha devamlı olabilmektedir (Yapıcı, 1997, 203).

Bununla birlikte inananların kutsal zaman arayışlarında olduğu gibi şu veya bu şekilde kutsal mekân arayışlarına da sahip olduklarını görmekteyiz. Zaman açısından hac mevsiminde yapılan tevbeler, mekân olarak Hicaz topraklarında meydana gelmektedir. Bu sebeple burası önemli bir tevbe mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira İslâm kültüründe başta Kâbe olmak üzere, Hicaz toprakları kutsal yerler olarak kabul edilmektedir. Bu bölgelere verilen kutsallık ise müslümanların kıblesi olan Kâbe’nin bu yörede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin Mekke ve Medine’de yaşamış olması, inananların zihninde buraların kutsallığı fikrini iyice pekiştirmektedir. Dolayısıyla inananlar, kutsal kabul ettikleri bu mekânlarda tevbe etmeyi tercih edebilmektedirler. Böylece onlar, hacca gittikleri zaman peygamberin yaşadığı topraklarda, sanki onun tebliğini yeniden duyarak yaşıyorlarmış gibi tevbe etmek istemektedirler. Sonra Kâbe, Hicaz bölgesi İslâm dininin ilk yerleştiği ve Hz. Peygambere vahyin geldiği yerlerdir. Diğer bir ifadeyle bu mekânlarda vahyin gelmiş olması, kutsalın buralarda tezahür ettiği inancını doğurmaktadır. Bu sebeple hacca giden kimseler, kutsalın tezahürüyle kutsallaşan bu bölgelerde tevbe yapmayı arzulamaktadırlar (Yapıcı, 1997, 205-206). Netice itibarıyla tevbe ile kutsal kabul ettiği varlığa ulaşmak isteyen kişi, bu isteğinin kutsal zaman ve mekânda gerçekleşeceğini düşünerek hareket etmektedir.

Hac, arınmanın evrensel çapta gerçekleştirilmesidir. Hz. Peygamberin, Allah rızası için hacceden ve haccın özel günlerinde cinsel ilişkiden ve diğer yasaklardan sakınan kimsenin anasından doğduğu gün gibi günahlarından arınmış olarak memleketine döneceği şeklindeki ifadesi (Buhârî, Tecrid, 6/60; Müslîm, "Hac", 438), haccın her bakımdan bir büyük arınma ve tevbe oluşuyla ilgilidir. Bu duaya nâil olup bütün günahlardan arınma isteği, bireyi kutsal topraklara ve o topraklarda tevbe etmeye yöneltmektedir.

Kişinin Allah sevgisi ve korkusu da tevbe etmede önemli rol oynamaktadır. Özellikle hac ibadeti, kutsalın tezahür ettiği yerlerde yapılmaktadır. Hacı adayı, sembolik de olsa bu yerlerde Rabbini yakından müşahade etmekte, O’na olan sevgisi ve

korkusunu daha yakından hissetmektedir. Bu yakınlık, kişinin daha önce işlemiş olduğu günahlardan, bir daha yapmamak üzere tevbe etmesine vesile olmaktadır.

Ölüm korkusu ve ölüm sonrası ahiret hayatı ile ilgili düşünceler de inanan bir insanın tevbe etmesinde aktif rol oynamaktadır. Birey, özellikle hac ibadeti boyunca ölümü ve ölüm sonrası hayatı tecrübe etmektedir. Ölümden sonra sonsuz bir hayatın olacağı düşüncesi, ilâhî mahkemenin gerçekleşeceği fikri, bireyin hac boyunca ölümü aklından çıkarmamasına ve bundan önce işlemiş olduğu günahlardan arınarak Rabbinin huzuruna tertemiz çıkmak için tevbe etmesine vesile olmaktadır.

Hac ibadetine bakıldığında, aslında kendisinin başlı başına bir tevbe olduğu görülecektir. Arafat'ta bekleyen insan, bir bakıma Hz. Âdem ve Hz. Havva gibi işlemiş olduğu günahlardan utanmakta, burada yaptığı dualarla mahcubiyetini dile getirmektedir. Şeytan taşıyan insan, hayatı boyunca kendisine vesvese veren şeytana ve uyduğu nefesine karşı durmakta, bunlara bir daha uymayacağına dair Allah'a söz vermektedir. Suç işleyen bir çocuğun, annesinin etrafında dolanarak, ayaklarına kapanarak gönlünü almak istemesi gibi tavaf eden insan da Rabbinin evinde dönerek ve Kâbe'nin örtüsüne tutunup ağlayarak af dilemektedir.

1.5.2. Ölüm Psikolojisi ve Hac

Doğum ve ölüm, yeryüzündeki her canlı için değişmez, evrensel bir gerçek, varoluşun temel şartıdır. Ölüm, tüm insanlar için gerçekleşmesi kaçınılmaz olan şeydir. Var olmak sürekli ölümlü olmaktır, ölüme aday olmaktır, ölümle iç içe olmaktır, ölüme mahkûm olmaktır ve hatta ölümde olmaktır. Doğum ve ölüm dışında her şey insan için bir seçim konusudur, en azından insana bir direnme, davranma hakkı verir. Yaşamak biraz da kendini ölüme göre kurmak ya da ölümün içinde oluşturmaktır. Ölüm her zaman insanoğlunun içindedir, insan onu unutsa da dünya iki de bir hatırlatır: sala verilir ya da çanlar çalar. Buna göre ölüm, var olmanın zorunlu bir şartıdır. (Hökelekli, 2008, 9).

Varoluşçu çağdaş düşünce açısından “ölüm korkusu” ya da “ölüm kaygısı” insanın en temel sorunsalıdır. Hatta kimi düşünürler, bütün problemlerin kaynağının “ölüm korkusu” olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

Ölümü hatırlama, ölüm düşüncesi ile daha çok içli dışlı olma, ölüm gerçeğini kabullenmeye bağlı olarak bir yanda belli bir kaygı yaşanırken, öbür yanda ölüm sonrası için hazırlık yapma, dinî görevlerini yerine getirmeye çalışma arzusunu uyandırma bakımından da olumlu bir yönelişe yol açmaktadır. Yapılan bazı araştırmalara göre dindarlık düzeyi ölüm kaygısını, ölüm kaygısı da dindarlık düzeyini etkilemekte (Yıldız, 2006, 181-184), ahiret inancı ölüm korku ve kaygısını azaltıcı (Karaca, 2000, 334), ölüm ötesi ile ilgili umutları artırarak kişiyi rahatlatıcı bir işlev görmektedir (Hökelekli, 2008, 150).

Bütün dinler bir bakıma insana kendi ölümlülüğünü hatırlatmaktan öte onunla başa çıkmalarına yardımcı olan inanç ve öğretiler sunmaktadır. Mesela ahiret inancı, İslâm'ın temel esaslarının başında gelir. Bu inanç ve öğretinin esası, dünya hayatının bütünüyle sona ereceği (Ankebut, 29/57) ve kıyamet adı verilen insanlığın yeniden dirilişinin gerçekleşeceği, daha sonra bu dünyada yapılan işlerin eksiksiz sorgulanıp herkesin yaptıklarının karşılığını tastamam alacağı, sonsuza kadar devam edecek olan bir başka hayat tarzını içermektedir. Buradan hareketle, İslâm dininin, patolojik bir düzeye varmayan ölüm fikrini inananlarda canlı tutmak istediğini görmekteyiz. Ölümün bir son değil, geçici hayattan sonsuz hayata giden yolda bir ara durak olarak tanıtılması bakımından, ahiret hayatı ile ilgili inançlar müslüman için çok önemli psikolojik dayanaklar sağlamaktadır. Özellikle hac ibadeti, bünyesinde barındırdığı sembolik ibadetlerle, bireye daha bu dünyadayken ölümü yaşatmakta, onu, ilâhî huzura çıkacağı güne hazırlamaktadır.

Ölüme hazırlanan insan, yaratıcısının karşısına günah işlememiş, tertemiz, O'nun yasaklarına uymuş bir şekilde çıkmak ister (Şentürk, 1983, 307). İşte hac ibadeti, bireye anasından doğduğu ilk günkü gibi günahsız olma fırsatını (Buhârî, Tecrid, 6/60; Müslîm, "Hac", 438) sunmaktadır. Bunu değerlendirmek isteyen insan kutsal topraklara gitmekte ve hac ibadetini yerine getirmektedir. Ayrıca makbul bir haccın karşılığının cennet olması da (Müslim, Hac, 437) kişiyi bu ibadete iten sebepler arasında sayılabilir.

Müminin hayatında, hac ibadetiyle daha da pekiştirilen diriliş inancı ve düşüncesi, onun hayatına yeni bir boyut kazandırmakta, ona hiçbir şeyin veremeyeceği bir anlam ve ciddiyet vermektedir. Yeniden diriliş ve ilahî mahkemede hesaba çekilme inancının insan zihninde devamlı olarak canlı tutulmaya çalışılması, hafiflik ve dikkatsizlik yerine, ahlâkî görevlerin yerine getirilmesinde sorumluluk için tam bir

isteklilik ve duyarlılık uyandırabilecek etki gücüne sahiptir. Denebilir ki, insanı insan kılan ve ahlâkî bir varlık oluşunu pekiştiren, onun ölüm ötesiyle ilgili metafizik bir gerilim içinde olmasıdır. Gaybî zihinde tutma, işlerin sonunu düşünme, bugünden yarına bir şeyler hazırlamanın gayreti içerisinde olma insan davranışlarının ahlâkî bir düzene kavuşması için zorunludur. Bu dünyada yapılan küçük-büyük her iş ve davranışın hesabının verileceği bir yargı gününün varlığına duyulan inanç, kişide içsel bir kontrol duygusu yaratır (Hökelekli, 2008, 160).

Özellikle yaşlılık döneminde, ölümün yakınlığı daha canlı bir biçimde hissedilir. Çünkü yaşlılık bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden pek çok olumsuzluğun yaşandığı bir dönemdir. Bedensel güç ve kuvvette gerileme, duyu organlarının işlevlerinde azalma, çeşitli rahatsızlıklarda artış, düşünme ve hafıza etkinliği ve toplumsal alandaki kayıplar sonucu yaşlılar, hayatlarının en zor ve kırılgan dönemini tecrübe ederler. Yaşla birlikte ölüm varlığını daha çok hissettirmekte, bu da yaşlı insanlarda diğer yaş gruplarına göre daha derin endişe ve korkuların yaşanmasına yol açabilmektedir. Hayatın kaçınılmaz olarak ölümle son bulacağını kavrayan her insan, varlığının anlamı üzerinde düşünmeye zorlanır. Bu da yaşamın yeniden gözden geçirilmesi sürecini gerektirir. Bu süreç genellikle sessizce gerçekleştirilmekte ve kişiliğin yeniden örgütlenmesinde olumlu bir güç yaratmaktadır (Kayıklık, 2003a, 65). Bu değişim, yaşlı insanların çoğu kez gittikçe daha dindar hale gelmesine sebep olabilmektedir. Mesela Jung, belli bir yaştan üzerinde olan hastalarının birçoğunun anlam arayışı içinde olduklarını belirtmiştir. Ona göre dindar olmayan insan ölüm ve sonrası konusunda cevapsız kalmakta ve hasta hale gelmektedir. Bundan dolayı Jung'un tedavi yöntemi, insanı ölüm sıkıntısının tek ilacı olan belli bir dinî yönelişe yeniden kavuşturmayı esas almaktadır (Bahadır, 2002, 163; Acaboğa, 2007, 38-40).

Türkiye'den hacca gidenlerin yıllara göre dağılımına baktığımızda (bkz. Ek:2), bu ibadetin genellikle geç yaşlarda yapıldığını görürüz. Bunun kültürel ve psiko-sosyal birçok sebebi bulunmaktadır. Mesela halk arasında, hacca geç yaşlarda gidilmesi gerektiği fikri tebarüz etmiştir. Bu fikrin belli bir sebebi olmamakla beraber böyle olmasının daha uygun olacağı kanaati yaygındır. Yine hacılığın korunması için hacca geç yaşlarda gidilmesi gerektiğini düşünenlerin sayısı da az değildir. Bununla beraber hacca geç yaşta gitmenin psikolojik sebepleri de bulunmaktadır. Bunun en belirgin olanı "ölüm"ün yaklaştığının hissedilmesidir. Çünkü yaşlının etkinliklerinin çoğu ölüme

hazırlık niteliği taşır. Binaenaleyh -genç ya da yaşlı olsun- bir insanın bu dünyada ne kadar yaşayacağı kestirilemese de insanların önemli bir kısmında, yaşlandıkça ölüme ait düşüncelerde ve ölüm korkusunda artış görülmektedir. Bir insanın öleceğini bilmesi açık bir tehdittir ve yaşlı bir insanın öleceğini düşünmesi onun ölüm ötesine yönelik dinî inançlarına daha çok sarılmasına ve dinî etkinliklerini artırmasına yol açar.

1.5.3. Sabır ve Hac

İslâm'da hac ibadeti, diğer ibadetlere göre daha kompleks, daha kapsamlı ve çok yönlü, bu sebeple de daha zor bir ibadettir. Nitekim diğer ibadetlere göre daha uzun bir zaman dilimi içerisinde ifa edilen bu ibadet, birçok ibadeti ve fonksiyonlarını bünyesinde taşımaktadır. Bu özellikleri sebebiyle olmalıdır ki hac ibadeti, durumu müsait ve şartlarına haiz olanlara ömürlerinde sadece bir defa olmak üzere farz kılınmıştır (Gazalî, 1974, 759-760).

Hac, art arda gelen haram aylarda yapılan bir ibadettir. Bu ayların haramlığı da zaten hac ile ilgili olmasındandır. Çünkü bu dört ay içinde savaş, kavga, kötülüğe sapma vb. durumlar yasaklanmıştır. İhramlı için konulan yasaklar, günlük hayatta helâl olmasına rağmen haram kılınan bazı durumlar, hiç kimseye hatta haşerelere bile zarar vermeme, bütün yaratıklara şefkat ve merhamet etme insana sabır melekesini kazandırmada önemli rol oynar.

Hacı adayı, yolculuk başladıktan sonra azami bir sabır ve teenni ile hareket etmeye, çevresini rahatsız etmeden, kimseyi kırmadan herkesle iyi geçinmeye çalışır. Çünkü bunlar da haccın gerekleri arasındadır. Nitekim Kur'an'da bu konuda şöyle bilgi verilmektedir: “Hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur” (Bakara 2/197). Bu bakımdan oruç ibadetinde olduğu gibi hacda da sabırlı olmak, kişinin nefesine ve nefsanî duygu, düşünce ve arzularına hâkim olması büyük önem arz eder. Bir bakıma hacı adayı, Allah için yolculuğun sıkıntılarına, yol arkadaşlarının bazı olumsuz tutum ve davranışlarına katlanmak, onları sabır ve anlayışla karşılamak suretiyle ilahî bir imtihan ve eğitimden geçmektedir. Hac ibadeti Türkiye şartlarına göre en az on beş günlük bir zaman dilimini kapsadığı göz önüne alınırsa, gerçekten bu yolculuk dünyanın dört bir yanından gelen hacı adayları için katlanılması kolay olmayan bir süreçtir (Şentürk, 2005, 59; Certel, 2003a, 212; Alkan, 2002, 50-52; Dihlevî, 2002, 180).

1.5.4. Nefis Terbiyesi ve Hac

Nefs kavramı, sūfî öğretinin ve psikolojinin temel konularından biri olmuştur. Günümüz psikolojisinin kavramlarıyla ifade etmek gerekirse nefis, “ego”yu ve onun eğilimlerini oluşturur. Tasavvufta ise nefsin iki anlamı vardır. İlki insanın özüne yüklenen şehvet, saldırganlık, kıskançlık, haset, hırs, aç gözlülük gibi nitelikleri ve yoğun fiziksel arzuları ifade ederken, ikincisi insanın hakikati ve kendisi demektir. Burada kendisinden maksat, bireyin fiziksel varlığından öte onun kim olduğudur (Kayıklık, 2009, 101-102).

Hacda tecrübe edilen yaşayışları düşündüğümüzde, bu ibadetin tasavvufi yaşantıdan izler taşıdığını görürüz. Nefsin kötü arzularına karşı durma (mücahede), sabretme, canlılara zarar vermeme, sürekli ibadetle meşgul olma, tevbe etme, kendinle hesaplama (muhasabe) ve maddiyata değer vermeme hac ibadetinin özünde yer alan davranışlardır. Tüm bunlar, insanın Allah’a ulaşmak için geçirdiği bir eğitim süreci (seyr ü sülûk) olarak değerlendirilebilir. O halde, hac ibadeti süresince yaşanan tecrübeler, tasavvufi yaşantıyla bazı paralellikler göstermektedir, diyebiliriz. Aslında geçmiş ümmetlerde dünyadan el etek çekme (rehbaniyet), toplumdan uzaklaşarak kendini Allah’a verme yolu açılmış, bunu yapanlar Kur’an-ı Kerim’de övülmüştür (Mâide 5/82; Hadîd 57/27). Ancak bu yola hakkıyla riayet edilmediği için Allah, son peygamberini göndererek, kullarını aynı maksada ulaştıracak ibadetler öğretmiştir. Nitekim Hz. Peygambere ruhbanlık sorulduğunda, Allah’ın bu ümmete ruhbanlık yerine haccı ve cihadı verdiğini bildirmiştir (Karaman, 2006, 198).

Hac ibadetinde yerin, özelliklerin ve hareketlerin akıl ötesinde olması, nefsin zevklerini ve bedenın hazlarını sıfır noktasına getirir, hareketler fayda ve hazzın ötesinde yalnızca Allah rızasına yönelik; yani ihlâs içinde, kulca olur. İşte bu manasıyla hac ibadeti, geçmiş ümmetlerde rehbanîyetin sağladığını veren bir ibadet olmaktadır.

Hac ibadetinde, nefis terbiyesi hususunda özellikle ihramlanmak ön plana çıkmaktadır. Namaza başlarken alınan iftitah tekbiri kişinin namaz içinde bazı davranışları yapmasını nasıl engelliyorsa, oruca başlayan kişi imsak ile yemeyi içmeyi kendine nasıl yasaklıyorsa, ihramla birlikte hacı da bu dünyayı arkasında bırakarak önceden mübah olan bazı davranışları kendisine yasaklamaktadır. Kur’an, bu konuda üç türlü yasaktan söz etmektedir:

1. Cinsel arzularla ilgili konuşmalar dâhil, her türlü şehvî yasaklar,
2. “Fisk ve füsuk” kapsamı içine girecek her türlü günah ve kötülükler,
3. “Cidal” kapsamına girecek başkalarıyla kavga, kapışma, tartışma, sövüşme, dövüşme vb. bütün olumsuz davranışlar (Erul ve Keleş, 2007, 25).

Dikkat edilirse bu üç çeşit yasaktan ilki kişiyi şehvetine, ikincisi nefesine, üçüncüsü de başkalarına karşı korumayı amaçlamaktadır. O halde diyebiliriz ki ihram; mahşer gününde, tam bir boyun eğiş ve temiz niyetle Allah’ın huzuruna çıkar gibi, bütün lezzet, şehvet ve arzulardan sıyrılarak, bütün dünyevî bağlardan uzaklaşarak, yaratılışın en başındaki temiz fitrata dönüşü simgeleyen bir kıyafete bürünmek (Yücel, 1999, 513-514), “ölmeden önce ölme” bilincine ulaşmaktır (Erul, 2007, 303).

Demirci (2003) bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “İhramı giymek için yalnız elbiselerini çıkarman yetmiyor. Küllî bir soyunuşu gerektiriyor ihramlanmak. Şimdiye kadar kendi kıymetinin ölçüleri bildiğin her şey, mevki, makam, milliyet, kavim, soy, sınıf, meslekten yana ne varsa hepsi ihramın beyaz yüzüne çarpıp eriyor. İhramın içinde emredemeyen, tek bir kıl bile koparamayan, helâl zevklerini dahi tadamayan teslim olmuş bir insansın artık. Sadece bedenleri örtüyor değil ihram; nefsi örtüyor, nefsi kendi hevesleri içine hapsediyor”.

Hac ibadetinde, insanın nefsiyle karşı karşıya geldiği bir diğer ritüel de şeytan taşlamadır. Şeytan taşlama mahalli, düşünce, amel ve niyetlerdeki bütün negatif değerleri temizleme; mal, makam, mevki ve şöhret tutkularından kurtulma yeridir. Şeytan taşlama; insan tabiatında yer alan kötü eğilimleri ve bunlar vasıtasıyla insanı kışkırtmaya çalışan şeytanın etkilerini ortadan kaldırmak ve böylece benliği tam manasıyla tasfiye etmek suretiyle akıl ve iradeyi yüceltip, kişilikte hâkim duruma geçirmek için kötülüğün sembolü olan şeytana savaş açmaktır (Hökelekli, 2005, 240). Böylece mü’min, sembolik olarak şeytanı taşlarken kendi içindeki şeytanı (nefsini) taşlamak, şeytanî duygu ve düşüncelere karşı uyanık olmak gerektiğini düşünebilir (Şentürk, 2005, 63).

1.5.5. Tevazu ve Hac

Hac esnasında günlük giysilerinden soyunup, bembeyaz, lekesiz ihram örtülerine bürünen müslümanlar, her türlü gösteriş ve alâyişten uzaklaşmayı, ziynet ve

servetle böbürlenmemeyi, insanlar arasındaki eşitliği, ölümü ve ötesini hatırlamayı fiilen yaşayıp öğrenirler.

İhramı giyen insan, hacdan önceki hayatında kendisine üstünlük sağlayan dünya nimetlerini elinin tersiyle iter. Çünkü bulunduğu topraklarda paranın, makamın, şöhretin, evladın ve daha birçok şeyin kıymeti harbiyesi yoktur. Orada herkes eşittir, eşitlenmiştir. Birini bir diğerine üstün kılacak tek bir dünyalık yoktur. Burada insanlar zenginliklerine yahut şöhretlerine göre değil yaptıkları işlere göre değerlendirilmektedir. Bunu fark eden insan, bütün insanların eşit olduğunu, kimsenin kimseye üstün olmadığını, üstünlüğün sadece Allah'a bağlılıkta olduğunu fark eder ve hacdan sonraki hayatını bu anlayış üzerine kurar.

Hacda ölümü tecrübe eden insan, dünya nimetlerinin geçici olduğunu, bu nimetlerden ötürü böbürlenmenin, insanları hor görmenin ne kadar yanlış bir davranış olduğunu fark eder. Diğer tarafa götürebileceği şeylerin sadece bu dünyada yaptıkları olduğuna kanaat getirir. Bu düşüncelerle kendisine çeki düzen veren insan, daha mütevazı bir kişiliğe bürünür.

1.5.6. İnziya ve Hac

Hacca giden her müslüman, ihrama girerken büründüğü kıyafetle kabre girerken bürüneceği kefenin benzerliğinin şuurunda olarak artık bir bakıma dünya dışı bir düzene ayak uydurduğunu hissetmekte ve bunun etkilerini duymaktadır. Bu program dışı hayat, kişinin alışkanlıklarından kurtulmasına ve kendisiyle hesaplaşmasına imkân tanıyan önemli bir fırsattır. O ana kadar kıymet ölçüsü olarak bildiği her şey; servet, makam, milliyet, cinsiyet vb. ne varsa hepsi ihramın rengi içinde erir. Renksiz, dikişsiz, rozetsiz bu elbise müslümanları dünyevî bütün güç ve imkânlardan soyutlar.

Çağın getirdiği uğraşlar nedeniyle çok yoğun ve yorucu bir hayatın içinde olan hacı, Hz. Peygamber'in Hira'dakine benzer bir inziva tecrübesini belki de hiç yaşamamıştır. Sürdürdüğü o hızlı, tempolu modern hayatında inziva ve tefekkür kavramları belki de hiç yer almamıştır. Doğrusu ne kendini dinlemeye, ne hakikati tefekkür etmeye ne de Allah'ın gönderdiği vahiyle, Kur'an'la baş başa kalmaya yeterli zamanı olmuştur. Namaza ayırdığı kısa zaman dilimlerinden başka belki de kâfi derecede kendini ve Rabbini tanımaya yeterince zaman ayıramamıştır. Yaşadığı modernite, ister istemez onu Kur'an'dan ve vahyin öğretilerinden sürekli uzaklaştırmış

ve yabancılaştırmıştır. Bu ve buna benzer gerçeklerin düşünülebilmesi için hac en büyük zaman dilimidir (Erul ve Keleş, 2007, 70-71).

Hacı, Kâbe’yi seyrederken, tavaf ederken, sa’y yaparken, Arafat’ta beklerken, dua ederken, şeytan taşlarken, Medine’deyken, kısacası haccın her anında sürekli bir duruş ve düşünme halindedir. Hacca gidene kadar, yaşadıklarının muhasebesini yapma fırsatı elde edememişken, hayatının topyekün bir değerlendirmesini hac ibadeti süresince gerçekleştirebilmektedir.

1.5.7. Empati ve Hac

Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır.

Haccın sosyal ve psikolojik boyutu, inanan bir kimsenin inanç kökleriyle bağlantısını tazelemesi bakımından önemlidir. Müslümanlık açısından düşünüldüğünde Hz. İbrahim ve ailesinin yaşadıkları, İslâm peygamberinin ve arkadaşlarının tevhit ve adaleti hâkim kılma mücadelesi, bu süreçte yaşanmış acı tatlı anılar, âdeta bir film şeridi gibi bu kutsal mekânları ziyaret eden kişinin gözünün önünden geçer. Dolayısıyla bu yolcu, adeta bir zaman tüneliyle Hz. İbrahim ve ailesine, asr-ı saadete gitmektedir.

Sa’y ibadetini yapan bir hacı adayı kendisini Hz. Hacer’in yerine koymakta, onun yaşadığı sıkıntı ve telaşı yüreğinde hissetmekte, ibadetin sonunda da onunla aynı mutluluğu yaşamaktadır. Arafat’ta vakfeye durduğunda Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın buluşması aklına gelmekte, onlar gibi ellerini açıp yaptıklarından dolayı Allah’tan af dilemektedir. Şeytan taşlarken ve kurbanın kesildiği haberini beklerken Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Hacer’in şeytanın vesvesesine karşı vermiş oldukları savaşı hatırlamakta, attığı taşları onların yaşadıklarını aklına getirerek atmaktadır. Medine sokaklarında dolaşırken, Hz. Peygamberin bir zamanlar buralarda yaşamış olması, ahabıyla buralarda oturup konuşması, bu mekânlarda vahye muhatap olması, mutlulukları, çektiği sıkıntılar, yaptığı savaşlar hacının gözleri önüne gelmektedir.

1.5.8. Dinsel Değişim ve Hac

“*Dinsel değişim*”, bireyin dinsel duygu, düşünce ve davranışlarında belirgin bir biçimde görülen ve fark edilebilen değişimler olarak anlaşılabilir.

Dinsel değişim, çok çeşitli anlamlar içeren bir kavramdır. Bu kavramla bireyin dinsel yaşamında meydana gelen her türlü değişim ifade edilmektedir. Ancak biz burada spesifik olarak “inanılan dini yaşama yoğunluğunda görülen pozitif değişimler”i vurgulamak istiyoruz. Kayıklık (2005) bunu “içten-içe” değişim olarak nitelendirmiştir. Bunu “yeniden bütünleşme” yahut “kendi dininde dindarlaşma” olarak isimlendirenler de vardır (Kayıklık, 2005, 9).

Hac ibadeti esnasında ve hacdan döndükten sonra bireyin dinsel yaşayışında gözle görülür bir değişiklik olmaktadır. Kişi, hacdan sonra ibadetlerine daha çok dikkat etmekte, toplumun hoş görmeyeceği davranışlardan uzak durmakta, kendisine verilen “hacı” sıfatına uygun hareket etme gereği hissetmektedir.

Yerine getirilen her ibadet, ferdî bazı eğilimlerin aşılıp geride bırakılması, buna karşılık diğer bazılarının da güçlenip gelişmesiyle sonuçlanır. Haccın öncesindeki hazırlık ve bünyesinde yer alan sembolik ibadetler de insanın hacdaki ve hacdan sonraki dinî hayatını ve pratiklerini olumlu yönde etkilemektedir. Örneęin hacı adayı önce ruhen ve manen kendisini bu ibadete hazırlamaya çalışmakta, daha önce yaptığı kötü alışkanlıkları, ahlâk dışı hareketleri ve günahları terk etmeye başlamaktadır. Varsa borçlarını ödemekte, dargın olduğu ve gönlünü kırdığı insanlarla barışıp helalleşmekte, zaruret içinde kıvranan insanlara imkânları nispetinde yardım elini uzatmakta, akraba, eş-dost ve tanıdıklarını ziyaret etmektedir. Hac yolunda ve bu ibadetin ifası esnasında da günah işlememek, gönül kırmamak ve can yakmamak için azamî titizliği göstermektedir.

1.5.9. Diğerkâmlık ve Hac

Türkçede “özgecilik” kelimesiyle de ifade edilen “diğerkâmlık”, başkalarını düşünmek, onların hukukunu korumak hususunda özverili, fedakâr ve feragat sahibi olmak demektir.

Hac esnasında hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğundan insanın çevresiyle ilişkisinde son derece dikkatli davranması gerektiği ortaya çıkar. Bu husustaki titizliğin ölçüsü Kur’an-ı Kerim’deki yasaklardan ve bu yasakların çiğnenmesi halinde verilecek cezaları bildiren ayetlerin açık üslubundan anlaşılmaktadır (Bakara, 2/158). Özellikle bitki ve hayvan türünden canlılara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, kişiye başka zamanlarda kazanamayacağı ölçüde bir duyarlılık sağlar. Bunun yanında

öfkelenmemek, kimseyi incitmemek ve güler yüzlü olmak gibi ahlâkî davranışlar da haccı gereği gibi yerine getirenlerin elde edecekleri manevî kazançlar arasında yer alır. Sonuç itibarıyla hac esnasında müslüman daha önce teorik olarak haberdar olduğu; fakat layığı ile yaşayamadığı bir dizi imanî ve ahlâkî özellikler kazanır (Kansoy, 2001, 25).

1.5.10. Eşitlik ve Hac

Hac, eşitliği en güzel şekilde sembolize eder. Aynı giysiler ve ihram içinde aynı hareketleri yapan, aynı yeri tavaf eden, aynı yerde vakfe yapan müslümanlar, hem görünüş ve davranış hem de inanış, duyuş ve düşünüş itibarıyla birlik ve beraberlik gösterirler, yekvücut hale gelirler. Ferdî ruh ve şuur silinir, ma'şerî ve ictimâî ruh ve şuur hepsini hâkimiyeti altına alır. Artık çok bedenlerde bir tek ruh ve şuur vardır. Rengi, dili, ırkı, makamı, tahsili ve mal varlığı ne olursa olsun aynı muameleye tabi tutulurlar. Kefen misali giyilen beyaz ihram bu eşitliği sembolize etmektedir (Özbuğday, 2001, 4).

Hacca gelenler, sosyal ve ekonomik statülerini, dünyevî elbiselerini, makam ve mevkilerini ortaya koyan üniformalarını, zevklerini, kültürlerini ve karakterlerini yansıtan her türlü (süs, ziynet, makyaj vb.) göstergeleri bırakıp Allah önünde herkesin eşit olduklarını sembolize eden iki basit giysiye bürünmüş olurlar. Birini diğerinden ayrıcalıklı, üstün gösteren hiçbir emare yoktur. Artık dünyevî elbiseler çıkarılmış, sadece kimlikler, kişilikler ortaya konulmuştur. Diğer bir ifade ile kişilikleri çoğu zaman örten, şahsiyetleri gizleyen süslü elbiseler atılmış, takva elbisesi esas alınmıştır.

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMA SÜRECİ VE YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmamızın konusu, hac ibadetinin bireysel dinî yaşayış üzerindeki etkileri olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda nitel araştırma türlerinden mülakat/bireysel görüşme tekniği kullanılmakla beraber elde edilen bilgiler nicel olarak ifade edilmiştir. Araştırma için öncelikle literatür taraması yapılmış, hac ibadetinin temel kavramları, kapsamı ve boyutları hakkında bilgi edinilmiş, buradan hareketle araştırmada cevap aranacak sorular belirlenmiş, bu amaçla görüşmede kullanılacak soru listesi hazırlanarak mülakat standart hale getirilmiş ve son olarak da elde edilen cevaplardan birbirine yakın olanlar gruplandırılmış ve yüzdeler halinde tablolaştırılmıştır.

Literatür taramasında dikkati çeken husus, ibadetler hakkında yapılan çalışmaların, çoğunlukla ibadetlerin şekli yönünü ele almış olmalarıdır. Ancak ibadetlerin şekli bir yönü bulunmakla beraber şeklin çok ötesinde bir anlamı ve özü olduğu da bir gerçektir. Din Psikolojisi alanında bu yönde yapılan araştırmalar artmakla birlikte hac konusunda bu alanda yapılmış müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır. Genellikle bu konuda yapılan çalışmalar haccın önemi, tarihî gelişimi ve dinî bir vecibe olarak yerine getirilmesi konusundadır.

Bu alanda psikolojik açıdan yapılan çalışmaların çok sınırlı olması sebebiyle çalışmamız mevcut kaynakların taranması ve mülakat metoduyla elde edilen bilgilerin değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Araştırmamız itibarıyla bu konu üzerinde yapılan çalışmalar şunlardır:

Baki Adam (1989) tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan “Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma” isimli çalışmada hac ibadetinin çeşitli dinlerdeki yeri ve önemine dikkat çekilmiştir.

Mehmet Bayyigit (1998) tarafından hazırlanan “Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı” isimli çalışmada, 353 hacı adayını ile yapılan anketlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Bu araştırmada haccın bireysel ve toplumsal

boyutunun, işlevinin, sosyo-kültürel görünümünün ve etkilerinin sosyolojik olarak incelemesi yapılmıştır.

Sertaş Güzel (1998) tarafından Lisans Tezi olarak hazırlanan “Hac İbadeti ve Haccın Davranışlara Etkisi” isimli çalışmada, değişkenlere bağlı kalınmaksızın 20 hacı ile yapılan mülakat sonucunda hac ibadetinin bireyler üzerinde bıraktığı psikolojik ve sosyolojik etkilere yer verilmiştir.

Nuran Şen (2003) tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan “Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri” isimli çalışmada da Sakarya ili merkezinde 78 hacı ile yapılan anket çalışmasına yer verilmiş, bazı değişkenler dikkate alınarak hac ibadetinin hacılar üzerindeki psikolojik etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Hacer Şahin (2006) tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan “Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri” isimli çalışmada ise Çankırı ili merkezinde yaşayan 70 hacı ile yapılan anket çalışması sonucunda, bazı değişkenlere bağlı kalınarak hacıların, yaptıkları hac ibadetinden etkilenme durumlarına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Din Psikolojisinin faydalandığı metot ve tekniklerden olan mülakat tekniğini kullanarak hac ibadetinin bireysel açıdan ve bireysel etkileşim açısından incelenmesidir. Çalışmada hac ibadetinin birey üzerinde bıraktığı etkileri müşahhas bir şekilde ortaya koymak amaçlanmıştır.

Araştırmanın önemi ise, hac ibadetini yerine getiren hacıların duygu, düşünce ve kişiliklerinin bu ibadetten nasıl ve ne şekilde etkilendiğini, hac ibadetinin dinî yaşayışa yansımalarını ve hacıların toplumsal ilişkilerine etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır, diyebiliriz.

Bilindiği üzere mülakat, sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir. Görüşme çoğunlukla yüz yüze yapılmakla beraber gelişen teknolojiyle birlikte görüntü ve ses kaydı yapabilme imkânları da artmıştır. Biz de araştırmamızda, mülakat tekniğini kullanırken, müsaadelerini aldığımız bazı hacı adaylarının mülakat sürecini video kaydına almayı uygun gördük. Bu da bize unuttuğumuz, kaçırdığımız yahut yanlış anladığımız noktaları gözden geçirme ve düzeltme noktasında önemli katkılar sağladı.

Çalışma için önceden hazırlamış olduğumuz sorular, bütün deneklere uygulanmıştır; ancak görüşmelerde sadece bu sorulara bağlı kalınmamış, yeri

geldiğinde deneklerin konuyla ilgili görüşlerini daha net tespit edebilmek amacıyla farklı, spontane sorular da sorulmuştur.

2.2. Araştırmada Cevap Aranan Sorular

Yapmış olduğumuz mülakatlara, araştırmada cevap aranan sorular yön vermiştir. Bu çalışmada cevap aranan sorular şunlardır:

1. Hacca gidiş kararı almada etkili olan psiko-sosyal faktörler nelerdir?
2. Hac için gerekli bilgilere nereden ulaşılmıştır?
3. Hac için yapılan maddî-manevî hazırlıklar nelerdir?
4. Hacıların hac konusundaki görüşleri nelerdir?
5. Kâbe ilk görüldüğünde hangi duygular yaşanmıştır?
6. Diğer ülkelerin hacılarıyla aynı mekânı paylaşmak neler hissettirmiştir?
7. Hacdaki sembolik ibadetler bireye neler hissettirmiş ve nasıl etki etmiştir?
8. Hacdaki yapılan dualar nelerdir?
9. Hacıların en çok etkileyen ibadet ya da ziyaret hangisi olmuştur?
10. Hacıların en çok sevindiren ve üzen olaylar hangileridir?
11. Kutsal topraklardan ayrılırken neler hissedilmiştir?
12. Hacdaki dinî duygu ve davranışlarda değişiklikler olmuş mudur?
13. Hacdaki ailenin ve yakın çevrenin beklentilerinde değişiklikler olmuş mudur?
14. Hacdaki kurulan dostluklar devam etmiş midir?
15. Hacca tekrar gitme isteği ne düzeydedir?

2.3. Evren-Örneklem

2008-2009 yılları arasında yapılan bu araştırmada 50 hacıyla mülakat gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evreni Adana ilidir. Araştırmanın örneklemini basit rastlantısal yöntemle seçilmiştir. Araştırmada kullanılan sosyo-demografik değişkenler cinsiyet, yaş, medenî durum, eğitim durumu, meslekî durum, hacca gidiş yılı ve hacca beraber gidilen kişilerden ibarettir. Hacıların sosyo-demografik değişkenleriyle ilgili dağılımlar, bu bölümde tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Hacıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	n	%
Kadın	27	54.0
Erkek	23	46.0
Toplam	50	100

Tablo 1'e göre mülakata katılan hacılar 27 kadın (%54) ve 23 (%46) erkekten oluşmaktadır. Denekler seçilirken, Türkiye'den giden hacıların cinsiyetinin yıllara göre dağılımına dikkat edilmiştir.

Türkiye'de, yıllara göre hacca gidenlerin dağılımına bakıldığında (Bayyigit, 1998, 187) son yıllara kadar erkek sayısının kadınlardan fazla olduğu görülecektir. Bunun sebebi, kadının mahremi olmadan uzun yolculuklara çıkamamasıdır, denebilir. Ayrıca ülkemizde kadınların ekonomik bağımsızlığını tam olarak kazanamaması da bu durumda etkili olmuştur. Ancak son iki yılın (2008-2009) istatistiklerine bakıldığında (bkz. Ek-2) kadın sayısının erkekleri geçtiği görülmektedir. Bunun nedeni, kadının yanında mahremi veya eşinin bulunmasının şart koşulmasının, aslında onun güvenliğinin sağlanması amacıyla yönelik olduğu, bu itibarla diğer şartları taşıyan müslüman bir kadının, can, mal ve namus güvenliği sağlandığı takdirde yanında eşi veya mahremi bulunma şartı aranmadan hacca gidebileceği fikrinin yaygınlık kazanması gösterilebilir. Ayrıca son yıllarda kadınların hemen hemen her sektörde kendisine iş imkânı bulması, ekonomik özgürlüğe atılan ilk adımlar olarak görülebilir.

Tablo 2: Hacıların Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	n	%
15-25 arası	1	2.0
26-40 arası	2	4.0
41-55 arası	33	66.0
56 ve üzeri	14	28.0
Toplam	50	100

Tablo 2'ye göre mülakata katılanların, mülakatın yapıldığı tarih itibariyle sahip oldukları yaş dağılımı verilmiştir. Buna göre 15-25 yaş aralığında 1 (%2), 26-40 aralığında 2 (%4), 41-55 aralığında 33 (%66), 56 ve üzerinde ise 14 (%28) kişi bulunmaktadır.

Tablo 3: Hacıların Hac Dönemindeki Yaşlarının Dağılımı

Yaş Aralığı	n	%
15-25 arası	1	2.0
26-40 arası	15	30.0
41-55 arası	27	54.0
56 ve üzeri	7	14.0
Toplam	50	100

Tablo 3’te mülakata katılan hacıların hacca gittikleri yılki yaşlarının dağılımı verilmiştir. Buna göre 15-25 yaş aralığında 1 (%2), 26-40 aralığında 15 (%30), 41-55 aralığında 27 (%54), 56 ve üzerinde ise 7 (%14) kişi bulunmaktadır.

Araştırmamızda bu yaş dağılımı esas alınmıştır. Çünkü önemli olan kişinin bugünkü değil hac yaptığı yılki yaşıdır. Tabloda da görüleceği üzere orta yaş olarak adlandırabileceğimiz yaş grubu (41-55) çalışmamızda ağırlıklı olarak yer almış, bunları 26-40 yaş aralığındaki hacılar takip etmiştir.

Halk arasında, hacca ileri yaşlarda gidilmesi gerektiği fikri yaygınlık kazanmıştır. Yıllara göre Türkiye’den hacca gidenlerin yaşlara göre dağılımına bakıldığında (Ek-2) bu durum görülecektir. Bu fikrin belli bir sebebi olmamakla beraber böyle olmasının daha uygun olacağı kanaati yaygındır. Yine “hacılığın korunması” için hacca ileri yaşlarda gidilmesi gerektiğini düşünenlerin sayısı da az değildir. Hatta bu durum halk arasında “haccı tutmak” diye de nitelendirilmiştir. Nitekim mülakat yaptığımız genç hacılardan bazıları, erken yaşta hacca gitmeleri sebebiyle hacı sıfatlarını korumakta zorlanacakları tepkisiyle karşılaşmışlardır. Bununla beraber mülakata katılan hacılar ise, hac ibadetini meşakkatleriyle beraber bizzat tecrübe ettikleri için hacca genç yaşta gitmenin birey için daha faydalı olacağı kanaatine varmışlardır. Bunların dışında, yaşın ilerlemesiyle beraber “ölüm kaygısı”nın artması, bireylerin Allah’ın huzuruna borçlu çıkmak istememesi de hacca geç yaşta gitmede etkili olmuştur, diyebiliriz.

Tablo 4: Hacıların Medenî Durumlarının Dağılımı

Medenî Durum	Erkek	Bayan	n	%
Evli	21	24	45	90.0
Bekâr	-	1	1	2.0
Dul	2	2	4	8.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 4'e göre mülakata katılan hacıların 45'i (%90) evlidir. Bu yüksek bir orandır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de araştırmamıza katılan 18 hacının karı-koca olmasıdır. Bunun dışında 4 (%8) dul ve 1 (%2) bekâr hacı bulunmaktadır.

Tablo 5: Hacıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	n	%
Okuma-yazma bilmiyor	2	4.0
Okur-yazar	1	2.0
İlkokul	10	20.0
Ortaokul	4	8.0
Lise	11	22.0
Üniversite	22	44.0
Toplam	50	100

Araştırmamıza katılan hacıların 22'si (%44) üniversite, 11'i (%22) lise, 10'u (%20) ilkokul, 4'ü (%8) ortaokul mezunudur. Hacılarından 1'i (%2) okuma-yazma bilmekle beraber 2'si (%4) bilmemektedir. Hacılarından 2'si İmam-Hatip Lisesi, 4'ü ise İlahiyat Fakültesi mezunudur. Hacıların genel olarak eğitim profillerine bakıldığında eğitim düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Özellikle üniversite ve lise mezunlarının sayısı (%66) önemli bir oran arz etmektedir.

Tablo 6: Hacıların Meslekî Durumuna Göre Dağılımı

Meslekî Durumu	n	%
Emekli	21	42.0
Ev Hanımı	18	36.0
Memur	7	14.0
Serbest meslek	4	8.0
Toplam	50	100

Tablo 6'ya göre araştırmamıza katılan hacıların 21'i (%42) emekli, 18'i (%36) ev hanımı, 7'si (%14) memur, 4'ü (%8) ise serbest meslek sahibidir. Emekli olanlardan 5'i öğretmen, 5'i imam, 4'ü işçi, 2'si Kur'an Kursu öğreticisi, 1'i polis, 1'i müftü olarak mesleklerini icra etmişlerdir. Hacıların genel olarak meslekî profillerine bakıldığında ise çalışan 32 kişiden 9'unun din hizmetlerinde farklı görevlerde bulundukları görülmektedir.

Hacıların büyük çoğunluğu emekli ve ev hanımlarından (%78) oluşmaktadır. Bu da insanların hacca gitmek için kendilerini serbest hissetmeleri, herhangi bir uğraşlarının olmaması gibi durumları göz önünde bulundurdıklarını göstermektedir.

Tablo 7: Hacıların Hacca Gidiş Yıllarına Göre Dağılımı

Yıl	n	%
2006-2010	11	22.0
2001-2005	20	40.0
1996-2000	9	18.0
1995 ve öncesi	10	20.0
Toplam	50	100

Mülakatımıza katılan hacıların 11'i (%22) 2006-2010, 20'si (%40) 2001-2005, 9'u (%18) 1996-2000 ve 10'u (%20) da 1995 ve öncesinde hacca gitmişlerdir.

Tablo 8: Hacıların Hacca Beraber Gittikleri Kişilerin Dağılımı

Hacca Beraber Gidilenler	Erkek	Bayan	n	%
Eşiyle	13	23	36	72.0
Tek başına	8	1	9	18.0
Arkadaşıyla	1	1	2	4.0
Kardeşiyle	-	1	1	2.0
Çocuklarıyla	-	1	1	2.0
Annesiyle	1	-	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 8'e göre hacca eşiyle beraber gidenler 36 (%72), tek başına gidenler 9 (%18), kardeşiyle, çocuklarıyla ve annesiyle gidenler de 1 (%2) kişidir. Bununla beraber eşiyle gidenlerden bazıları, beraberinde başkalarını (anne, baba, çocuk, kaynana vb.) da götürdüklerini ifade etmişlerdir.

Mülakatımıza katılan 50 kişiden 41'inin hacca birisi yahut birileriyle beraber gitmeyi tercih ettiğini görmekteyiz. Bunun sebebi olarak bireyin uzun bir yolculuğa çıkması, farklı bir ülkeye gitmesi, orada yalnız kalmayı istememesi ve haccı kendine yakın gördüğü bir insanla yapmak istemesi sayılabilir. Buradan anlaşılmaktadır ki, hac süreci boyunca hacı aday, yanında tanıdığı birinin olmasını istemekte, bu seçimi de genel olarak eşinden yana kullanmaktadır.

Kadınların büyük çoğunluğunu ev hanımları (%66.6) oluşturmaktadır (Tablo:6). Bu 18 bayandan 16'sı hacca eşiyle, 1'i oğluyla, 1'i de kız kardeşleriyle gitmiştir. Yine bütün bayanları göz önünde bulundurduğumuzda bunlardan sadece ikisi yanında mahremi olmadan hac yolculuğuna çıkmıştır. Tüm bu veriler, bayanların mahrem konusuna dikkat ettiklerini göstermektedir.

2.4. Sınırlılıklar

Araştırmada göz önünde bulundurulmuş sınırlamalara gelince; öncelikli hedef kitle hacca yakın zamanda gitmiş hacılardır. Bununla beraber, hac ibadetinde görülen hizmet ve uygulamalardaki değişimin bireye olan yansımalarını görebilmek amacıyla, bazı denekler geçmiş yıllarda hacca gidenlerden seçilmiştir. Araştırmanın evreni ise

hacılarla yapılacak olan mülakat ve görüşme imkânları göz önünde bulundurularak Adana ili merkezinde yaşayan hacılar olarak belirlenmiştir. Araştırma 50 (bay-bayan) hacı ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca araştırma, yapıldığı zaman ve hacıların vermiş oldukları cevaplarla da sınırlıdır.

III. BÖLÜM

BULGULAR

3.1. Hacdan Önce Yapılan Hazırlıklarla İlgili Bulgular

Hacılar, hac ibadetine başlamadan önce kendi yurtlarında birtakım hazırlıklar yapmaktadır. Bu bölümde, hacıların hacca gidiş kararı almalarında önemli olan etkenler, hac ile ilgili bilgilere nereden ulaştıkları ve hac için maddî-manevî ne gibi hazırlıklar yaptıkları belirlenmek istenmiştir.

3.1.1. Hac Kararı Almaya Yönlendiren Faktörler

Tablo 9: Hacıları Hac Kararı Almaya Yönlendiren Faktörlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Hac Kararı Almaya Yönlendiren Faktörler	Erkek	Bayan	n	%
Allah'ın emrettiği İslâm'ın beş şartından biri olan hac farızasını yerine getirmek	15	13	28	56.0
Kutsal toprakları, Kâbe'yi ve Peygamber efendimizi çok görmek istiyordum.	4	4	8	16.0
Eskiden beri çok arzu ediyordum.	2	2	4	8.0
Emekli olmam yahut eşimin emekli olması	-	3	3	6.0
İbadet, kulluk ve Allah'ın rızasını kazanmak	1	2	3	6.0
Evlenmeden önce eşimden mehir olarak istemiştim.	-	1	1	2.0
Eşimin kafile başkanı olması sebebiyle gittim.	-	1	1	2.0
Görevli olarak gittim.	1	-	1	2.0
Annem çok istiyordu.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 9'a bakıldığında, hacca gidiş kararı almadaki en önemli etkenin Allah'ın emrini yerine getirmek (%56) olduğu görülecektir. Hac ibadetinin, dinin kesin emirlerinden biri olarak görülmesi, bu ibadetin yerine getirilmesindeki en önemli unsurdur. Gerekli özellikleri taşıyan insanlar, bir kere yapılması farz olan hac ibadetini yerine getirerek bu sorumluluktan kurtulmak istemektedir.

Bunun dışında kutsal toprakları görmek isteyenler (%16) de çoğunluktadır. Birey hayatı boyunca görmediği; ama hayaliyle yaşadığı birçok mekânı görme arzusu duymaktadır. Günde beş vakit yöneldiği Kâbe'yi görme, peygamberin yaşadığı topraklara ayak basma, oranın havasını teneffüs etme isteği bireyi hac ibadetine yöneltmektedir.

Eskiden beri hacca gitmeyi çok arzu ettiğini ifade edenlerin oranı ise %8'dir. Bilindiği üzere hac ibadeti için maddî-manevî bazı şartların oluşması gerekmektedir. Diğer ibadetlere göre daha külfetli ve meşakkatli olması sebebiyle hemen istendiği vakit hacca gitmek ve bu ibadeti ifa etmek mümkün olmamaktadır. Ayrıca hacca gidişlerde uygulanan kota nedeniyle kura çekilmesi, bu ibadete hazır olan hacıların beklemesine sebep olmaktadır. Bu nedenle, hacca gitmek istemiş; ancak bu şartlara haiz olamamış kimselerin içinde bu durum bir uhde olarak kalmaktadır. Yaşanılan bu süreç, ele geçen ilk fırsatta bireyin hacca gidiş kararı almasında etkili olabilmektedir.

Kendisinin yahut eşinin emekli olmasının bu durumda etkili olduğunu belirtenler %6'dır. Hac ibadeti, belli bir maddî yeterlilik istemektedir. Bu durum, insanları para biriktirmeye yahut emekli ikramiyelerini beklemeye yöneltmektedir. Bu nedenle, o zamana kadar, hac münasebetiyle herhangi bir birikimi olmayan insanlar için emekli ikramiyesi önemli bir fırsat olmaktadır. O halde, insanların hacca gitmek için emekli olmayı beklemelerinin bir sebebi de ekonomik kaynaklıdır, diyebiliriz.

Hacılardan %6'sı ibadet, kulluk ve Allah'ın rızasını kazanmanın, hacca gidişlerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kişiler, haccı, yapılması gereken bir zorunluluk olarak görmekten öte, ihlâs ve samimiyetle, gönülden isteyerek yapılması gereken bir ibadet olarak düşünmektedirler. Onlar için öncelikli olan, yükümlülüğten kurtulmak değil, Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Hacıların %2'si ise haccı, evlenmeden önce eşinden mehir olarak istediğini ifade etmiştir. Erkeğin evlenirken karısına verdiği yahut vermeyi taahhüt ettiği para vb. mala mehir denmektedir (Aydın, 1999, 217). Bu uygulama, boşanma ihtimaline karşılık, kadın için ekonomik ve sosyal bir güvence olmaktadır (Aydın, 2003, 389). Hacı, kendisine verilen bu fırsatı hac ibadetinden yana kullanarak, aslında bu ibadeti yapmayı ne kadar çok istediğini göstermiştir.

Eşinin kafile başkanı olması sebebiyle hacca gittiğini belirtenlerin oranı %2'dir. Bu cevaptan, hacının, hac ibadeti için daha önceden bir hazırlığının olmadığı, kafasında hacca gitme düşüncesinin oluşmadığı, zorunluluk sebebiyle hacca gittiği söylenebilir.

Görevli olarak gitmesinin etkili olduğunu belirtenler de %2'dir. Bu hacı, hacca gitmek istediğini; ancak maddî imkânı olmadığını; bu nedenle de Diyanetin görevli kontenjanından gitmek için sınava girdiğini ve başarılı olduğunu ifade etmiştir.

Hacıların %2'si, annesinin çok istemesinin bu kararı almasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Burada annenin istekli olmasının, bireyi hacca yönlendirdiğini söyleyebiliriz.

3.1.2. Hacla İlgili Bilgilerin Edinilmesi Süreci

Tablo 10: Hac İbadeti İçin Gerekli Bilgilere Nereden Ulaşıldığına Dair Bulguların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

Hac bilgilerine ulaşmak amacıyla kullanılan kaynaklar	OYD	OY	İ	O	L	Ü	n	%
Diyanetin hacdan önce dağıtmış olduğu materyallerden (Kitaplar, cd, seminerler)	-	1	6	4	5	10	26	52.0
Daha önceden hac konusunda bilgiye sahiptim.	-	-	1	-	3	5	9	18.0
Din görevlilerinden	2	-	3	-	1	1	7	14.0
Kur'an, hadis ve ilmi hal kitaplarından	-	-	-	-	2	4	6	12.0
Daha önce hacca gitmiş olanlardan	-	-	-	-	-	1	1	2.0
Diğer kitaplardan	-	-	-	-	-	1	1	2.0
Toplam	2	1	10	4	11	22	50	100

(OYD: Okur-yazar değil; OY: Okur-Yazar; İ: İlkokul; O: Ortaokul; L: Lise; Ü: Üniversite)

Tablo 10'a göre hac bilgilerini Diyanetin materyallerinden öğrenenler %52, daha önce hac konusunda bilgiye sahip olanlar %18, din görevlilerinden öğrenenler %14, Kur'an, hadis ve ilmi hal kitaplarından öğrenenler %12, daha önce gitmiş olanlardan ve diğer kitaplardan öğrenenler ise %2 oranındadır.

Hacıların hac konusunda bilgi sahibi olmak için başvurdukları ilk kaynak Diyanetin materyalleri olmaktadır. Diyanet, hacı adaylarına, hacca gitmeden evvel Kur'an-ı Kerim Meâli, haccın fikhî boyutunu anlatan “Hac İlmihali” (Karagöz vd., 2007), haccın sembolik anlamlarını içeren “Haccı Anlamak” (Erul ve Keleş, 2007), orada nasıl dua edileceğine dair bilgiler sunan “Kutsal İklimde Dua”, (Erul ve Keleş, 2007a) kutsal topraklardaki önemli merkezleri tanıtan “Hicaz Albümü” (Öztürk, 2007) kitaplarını vermektedir. Bununla birlikte, hacla ilgili cd ve hacıların hatıralarını yazmaları için bir not defteri hediye etmektedir. Ayrıca orada sıkıntı çekilmemesi için hacdan önce hacı adaylarına bilgilendirme amaçlı seminerler düzenlenmektedir.

Daha önceden hac bilgilerine sahip olduklarını söyleyen hacıların (%18) tamamı ise din hizmetlerinde görev almış ve hacca görevli olarak gitmiş kişilerdir. Bu nedenle bu kişiler, bulundukları konum itibarıyla hac ibadetine vakıf olmaktadır. Haccı din görevlilerinden (%14) ve dinin temel kaynaklarından öğrendiklerini belirten kişilerin (%12) sayısı da önemli düzeydedir.

Dikkat edilirse hacıların büyük bir bölümünün bizzat kendi çabalarıyla hac bilgilerine ulaştıkları görülmektedir. Bunun temel sebebinin seçmiş olduğumuz örneklemin eğitim düzeyinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Netice itibarıyla, bilgi edinme çeşidi ne olursa olsun, hacı adayları, yapacakları ibadet hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler. Hac, diğer ibadetlere göre daha zor, uzun ve meşakkatli bir süreci bünyesinde barındırdığı için hacı adayları, hacca gitmeden evvel orada nelerle karşılaşacaklarını, hangi ibadetleri yapacaklarını ve nasıl davranmaları gerektiğini öğrenme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu durum, hacıların, hac öncesinde bir hazırlık evresi geçirdiklerini göstermektedir.

3.1.3. Hac İçin Yapılan Maddî-Manevî Hazırlıklar

Tablo 11: Hacıların Maddî Hazırlık Yapıp Yapmadıklarına Dair Bulgular

Maddî Hazırlık Yapma Durumu	n	%
Maddî hazırlık yaptım.	39	78.0
Maddî herhangi bir hazırlığım olmadı.	11	22.0
Toplam	50	100

Tablo 11'e göre mülakatımıza katılan hacıların %78'i hac için maddî hazırlık yaptığını, %22'si ise herhangi bir hazırlığının olmadığını bildirmiştir. Buradan hareketle hacca gidecek olan insanların maddî bir hazırlık içine girdikleri söylenebilir.

Herhangi bir hazırlığının olmadığını söyleyenlerin büyük çoğunluğu (9 kişi) ev hanımıdır. Bu kişiler genellikle işin maddî kısmını eşlerinin karşıladığını belirtmişlerdir. Ayrıca eskiden erzak götürüldüğünü belirten bazı hacılar, Diyanetin yeni organizasyonlarında bu ihtiyacın da giderildiğini belirterek herhangi bir hazırlık yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 12: Hac İçin Yapılan Maddî Hazırlıklara Dair Bulgular

Maddî Hazırlıklar	n	%
Hac için para biriktirdim.	18	46.2
Hac dönüşü için hediyelik eşya aldım.	14	35.9
Hac için gerekli yiyecek, giyecek ve eşyaları temin ettim.	7	17.9
Toplam	39	100

Maddî hazırlık yapanlardan %46.2'si hac için para biriktirdiğini belirtmiştir. Hac ibadeti, yolculuk ve çeşitli harcamalar sebebiyle belli miktarda paraya sahip olmayı gerektirdiği için hacıların bir kısmı bu yönde cevap vermiştir. Bazı hacılar da sırf hacca gidebilmek amacıyla emekli olduklarını ifade etmişlerdir.

Hac dönüşü için hediyelik eşya alanların oranı ise %35.9'dur. Özellikle ülkemizde, hacca gidenler, hacdan döndükten sonra evlerinde ziyaret edilmekte ve gelen ziyaretçilere zenzem ve hurma ikram edilmekte, hediyeler verilmektedir. Bu hediyelerin hac döneminde alınması, hacı için sıkıntılı ve zaman kaybına yol açan bir durumdur. Bu nedenle hacılardan bazıları, hac sonrası hazırlıklarını hacdan önce halletmektedir. Bazı hacılar ise bu işi kutsal topraklarda yapmaktadır. Bunun doğru olmadığını düşünen ve rahatsızlığını dile getiren bir hacı şöyle demektedir: "Türk hacıları bilgisiz. İbadetten daha çok alış-verişle uğraşıyorlar. Geldiğimiz ilk hafta odanın içerisi eşyalarla doldu. Bu da ister istemez maneviyatımızı etkiledi. Zaten bana göre iki türlü hacı var; biri Kâbe'yi tavaf eden hacı, diğeri çarşı pazarı tavaf eden hacı".

Hac için gerekli yiyecek, içecek ve eşyaları temin ettiğini belirten hacıların oranı ise %17.9'dur. Bu hacılardan biri dışında hepsi hacca 1995 ve öncesinde gitmiştir. Kutsal topraklarda hacılara yemek dağıtımının son yıllarda gerçekleştirilen bir

uygulama olması sebebiyle hacca eski dönemlerde giden hacıların bu tür hazırlıklar yapması normal görünmektedir. Nitekim bu hazırlıkları yapan bir hacı, yaşadıkları sıkıntıyı şöyle dile getirmiştir: “Ne götürmüyorduk ki yavrum, un, şeker, fasulye, nohut, tüp, aklına ne gelirse. Doğru dürüst ibadetlerimizle meşgul olamıyorduk. Kâbe’den geldiğimiz zaman bir yemek telaşesi başlıyordu. Yemeği yapmasıydı, yemesiydi, bulaşığı yıkamasıydı derken yoruluyorduk. Bunlarla uğraşınca manevî atmosferden de kopuyorduk. Ama şimdi öyle mi? Kâbe’den geliyorsun, yemeğin hazır, bulaşık derdi yok. Bir güzel de dinleniyorsun. Hep ibadetle meşgul oluyorsun.”

Mülakatımıza katılan hacıların tamamı (%100) hac için manevî hazırlık yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 13: Hac İçin Yapılan Manevî Hazırlıklara Dair Bulgular

Manevî Hazırlıklar	n	%
Ailem, arkadaşlarım ve çevremdeki insanlarla helalleştim.	29	58.0
Hac ibadetini bilerek ve hissederek yapmak amacıyla gitmeden önce hacla ilgili kitaplar okudum.	13	26.0
İnsanlara karşı daha duyarlı, titiz ve mütevazı davranmaya çalıştım.	3	6.0
Yaptığım ibadetlerimi, orada yapıyormuşum hissiyle yaptım.	2	4.0
Sürekli orayı arzuladım.	1	2.0
Namaza başladım.	1	2.0
Etrafımda hacla ilgili yapılan konuşmaları dinleyerek kendimi oraya hazırladım.	1	2.0
Toplam	50	100

Bu tabloda, manevî hazırlık olarak insanlarla helalleşme (%58) öne çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda haccın makbul olabilme şartlarından biri olarak üzerinde kul hakkı bulunmaması gösterilmiştir. Birey, hacda Rabbinin huzuruna çıkacağını bildiği için tertemiz ve günahsız bir şekilde bu işi yapmak ister. Hac boyunca yapacağı dua ve tevbelerle Rabbine karşı işlediği günahların affedileceğini bilir. Ancak genel inanışa göre kul hakkı, bu af kapsamının dışında bırakılmıştır (Akseki, 1993, 331). Çünkü kul hakkı, sadece hakkına müdahale edilen kişiden helallik istenmesiyle affedilebilir (Erdoğan, 2005, 317). Bu inanç, bireyi hacdan önce yakınlarıyla, dostlarıyla, hukuku olduğu insanlarla helalleşme davranışına itmektedir.

Manevî hazırlık olarak, hacca gitmeden önce hacla ilgili kitaplar okuyan hacılar (%26) da önemli çoğunluktadır. Neredeyse tamamı sembolik eylemlerden oluşan hac ibadetinin fikhî, tarihî, ahlâkî ve kültürel boyutlarının bilinmesi, hikmetlerinin anlaşılması, haccın ruhunun yakalanabilmesi açısından çok önem arz etmektedir. Bu hazırlığı yapan bireylerin haccın felsefesini yakalamada ve bu şuuru hacdan sonraki hayatında devam ettirmede daha başarılı olacağı söylenebilir.

İnsanlara karşı daha duyarlı, titiz ve mütevazı davranmaya çalıştığını belirtenler %6'dır. Hacılar, özellikle hacdan döndükten sonra toplumun bazı beklentileriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle, henüz hacılık sıfatını kazanmadan, kutsal topraklara varmadan önce, bir ön hazırlık olarak insanlarla olan ilişkilerine çeki-düzen vermeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde hac ibadetine ve sonrasında kazanılan hacılığa hazırlık yapmakta, toplumun verdiği role kendilerini hazırlamaktadırlar. Bu davranışlarıyla, artık kendilerinin hacılığa hazır olduklarını, hayatlarını olumlu yönde değiştirmek için ilk adımı attıklarını çevresindekilere hissettirmek istemektedirler.

İbadetlerini kutsal topraklarda yapıyormuş hissiyle yerine getiren hacıların oranı %4'tür. Bu davranış, hacca manevî bir hazırlık olarak değerlendirilebilir. Birey, henüz ülkesindeyken kendini orada hissetmekte, hacdaki manevî atmosfere kendini hazırlamaktadır.

Hacıların %2'si, sürekli kutsal toprakları arzuladığını ifade etmiştir. Bireyin hacca gideceğini öğrenmesi, kutsal topraklara gitme isteğini artırmıştır. Hacdan önce, oraya karşı beslediği arzu ve iştihak, oraya kavuşma isteği, onu psikolojik olarak hacca hazırlamış ve bu isteğini canlı tutmuştur, diyebiliriz.

Hacılardan %2'si namaza başladığını ifade etmiştir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Öncelikle sorumuzla alakalı olarak birey, kutsal topraklarda vaktinin büyük çoğunluğunu cami ve mescidlerde geçireceği için ve beş vakit namazın farz olması sebebiyle böyle bir davranış değişikliğine gitmiş olabilir. Yani hac süresince sıkıntıya düşmemek için kendini buna hazırlamıştır, diyebiliriz. Ayrıca hacca gideceği haberini aldıktan sonra çevresindekilerin uyarıları yahut onlardan çekinmesi sebebiyle de bu durum ortaya çıkmış olabilir.

Etrafında hacla ilgili yapılan konuşmaları dinleyerek kendini kutsal topraklara hazırlayan hacıların oranı %2'dir. Bu hacı, hacca gitmeden evvel, bu tecrübeyi yaşamış insanları dinleyerek, onların yaşadıklarını yaşayarak, onların hissettiklerini hissederek bir bakıma kendini hacca hazırlamaktadır. Bireyin yaşayacağı tecrübe nev-i şahsına münhasır olsa da, hacdan önce paylaşılan bu tecrübelerin hac ibadeti boyunca birey üzerinde etkili olacağı muhakkaktır.

3.2. Hac İbadeti Hakkındaki Düşünceler İle İlgili Bulgular

Tablo 14: Hacıların Hac Konusundaki Düşüncelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Hac Konusundaki Görüşler	Erkek	Kadın	n	%
Belli zaman ve mekânda, usûlüne uygun olarak zengin olan her müslümana Allah'ın ömründe bir defa yapmasını farz kıldığı ibadettir.	13	14	27	54.0
İnancı gereği kutsal topraklara gidip günahlarından arınmak için tevbe etmek, döndüğünde tertemiz olarak yeni bir hayata başlamak, yeniden doğmaktır.	3	4	7	14.0
Beden ve malla yapılan çok zor, bir o kadar da zevkli bir ibadettir.	1	2	3	6.0
Allah'ın daveti, kulun da icabetidir. Allah'ın misafiri olmak demektir.	1	1	2	4.0
İslâm'a uymanın ve İslâm'ı yaşamının güzelliklerinden biridir.	-	2	2	4.0
Dünya müslümanlarının bir araya gelmesini sağlayan, İslâm'ın büyüklüğünü gösteren bir ibadettir.	1	1	2	4.0
Müslümanın nasıl yaşaması gerektiğinin alıştırmasını yaptığı yerdir. Yaşam için modeldir.	2	-	2	4.0
İnsanın Allah'a olan yolculuğunda bir duraktır. Mahşerin provas, ölmeden önce ölümün yaşanmasıdır.	2	-	2	4.0
Teslimiyetin ve kulluğun doruğa ulaştığı ibadettir.	-	1	1	2.0
Ancak yaşanarak anlaşılabilecek bir ibadettir.	-	1	1	2.0
Allah'a yakınlaşmamızı sağlayan, hayatımızın en kaliteli zaman dilimidir.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Yukarıdaki tabloya göre, hacıların %48'i hac konusundaki düşüncelerini, haccın dinî tanımını yaparak dile getirmişlerdir. Yapılan tanımlarda haccın yerine

getirilmesi gereken kuralları ve dinî bir yükümlülük olduğu fikri öne çıkmıştır. Denilebilir ki bu hacılar, hac ibadetini, öncelikli olarak yerine getirilmesi gereken bir ibadet olarak değerlendirmektedirler.

Hacılardan %14'ü de hacı tevbe etmek, günahlardan arınarak yeni bir hayata başlamak olarak değerlendirmiştir. Hacıların böyle düşünmesinde, Hz. Peygamberin bu konudaki daha önce ifade ettiğimiz hadisleri (Buhârî, Tecrid, 6/60; Müslîm, Hac, 438) etkili olmuştur. Bu ifadeler, haccın her bakımdan büyük bir arınma ve tevbe oluşunu göstermektedir. Nitekim bir hacı, bu durumla ilgili olarak “insanoğluna verilen ikinci bir şans” değerlendirmesinde bulunmuştur.

Hacıların %6'sı, haccın beden ve malla yapılan zor bir ibadet olduğunu belirtmişlerdir. Bu değerlendirmelerde, haccın ekonomik ve fizikî zorlukları ön plana çıkarılmakla beraber, insana ayrı bir zevk verdiği de ifade edilmiştir.

Hac ibadetini Allah'ın daveti, kulun da buna icabeti olarak görenler %6'dır. Bu kişiler için kutsal topraklara gitmek, bir nevi Allah'ın misafiri olmak demektir. Hacıların %4'ü ise İslâm'a uyanın ve yaşamanın güzelliklerinden biri olarak değerlendirmiştir.

Dünya müslümanlarını bir araya getiren, İslâm'ın büyüklüğünü gösteren bir ibadet olduğunu ifade edenler %4'tür. Bunlara göre hac, dünya üzerindeki bütün müslümanları buluşturan, dargınlıkları, savaşları, çekişmeleri ortadan kaldıran ve ümmet olma bilincini müslümana yaşatan bir ibadettir. Onlara göre, İslâm dininin büyüklüğü, maddî-manevî olarak hac ibadetinde daha da belirginleşmektedir.

Hacılardan %4'ü, hac ibadetinin yaşam için bir model olduğunu dile getirmişlerdir. Kişi, hac ibadeti süresince haramlarla beraber helâl olan bazı davranışlardan uzak durmak mecburiyetindedir. Bu yasaklama, bireyin hac ibadetini yapana kadar günden uzak durmasını sağlamakta, Rabbinin kendisinden istediği tarzda bir zaman dilimi geçirmesine vesile olmaktadır. O halde diyebiliriz ki hac, müslümanın nasıl yaşaması gerektiğinin alıştırtmasını yapmaya fırsat bulduğu bir ibadettir.

Hac ibadetini mahşerin provası, ölmeden önce ölümün yaşanması olarak değerlendiren hacıların oranı %4'tür. Bilindiği gibi hac ibadeti boyunca bir dizi menasik

yerine getirilmekte ve bunlar insana temsili de olsa ölümü ve ölüm sonrasını yaşatmaktadır. Buradan hareketle hacıların bu cevabı verdiği düşünülebilir.

Hacıların %2'si, haccı teslimiyetin ve kulluğun doruğa ulaştığı ibadet olarak tanımlamıştır. Hacda, haramlarla beraber yasaklanan bazı helâl davranışlar, sırf Allah istediği için, tartışılmadan, düşünmeden yerine getirilmektedir. Şartsız ve koşulsuz bir şekilde uyulan bu yasak ve emirler, Allah'a teslimiyetin ve kulluğun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Haccın ancak yaşanarak anlaşılabilceğini ifade edenlerin oranı %2'dir. Ona göre kişi, hac ibadetini bizzat tecrübe etmedikçe onun güzelliklerini tam manasıyla kavrayamaz. Herkesin tecrübesinin biricik olduğu ve subjektif değerlendirmeler içereceği düşünülürse, yaşanan her hac tecrübesinin farklı duygu ve düşünceleri beraberinde getireceği muhakkaktır.

Hac ibadetini, Allah'a yaklaşmayı sağlayan, hayatın en kaliteli zaman dilimi olarak değerlendirenlerin oranı %2'dir. Birey, hacda Allah'a yakınlaştığını hissetmektedir. Çünkü gittiği topraklar, kutsalın tezahür ettiği yerlerdir. Orada Allah'ın evini görmesi, kendisini O'na daha yakın hissetmesini sağlamıştır. Ayrıca hac boyunca sürekli ibadetle meşgul olması, kendini günaha sevk edecek davranışlardan uzak durması, hayatında yaşamadığı bir zaman dilimini tecrübe etmesine vesile olacaktır. Belki de daha önce, dinî açıdan böyle kaliteli bir vakit geçirmemiştir.

Verilen cevaplarda kadın ve erkekler arasında belirgin bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

3.3. Hac İbadeti Esnasında Hissedilenlerle İlgili Bulgular

Hac, birtakım uygulamaların sırayla gerçekleştirildiği bir ibadettir. Hacdaki bu uygulamalara bakıldığında, sembolik davranışlar şeklinde görünen her bir bölümün ayrı bir anlamı ve bilinçlendirici bir özelliği vardır. Bu nedenle, hacda yapılan ibadetlerin bireye neler hissettirdikleri ve bireyi nasıl etkiledikleri, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu bölümde, hacda yerine getirilen ihram, vakfe, tavaf, sa'y vb. uygulamaların birey üzerinde bıraktığı etkiler araştırılacaktır.

3.3.1. Kâbe'yi İlk Gördüğünde Hissedilenler

Tablo 15: Kâbe'yi İlk Görüşte Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Kâbe'yi İlk Gördüğünde Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Kısa süreli bir şok yaşadım, kendimden geçtim.	11	14	25	50.0
Kabul olacağına inandığım için dua ettim.	4	1	5	10.0
Allah'ın azameti karşısında kulun aczini hissettim.	-	5	5	10.0
Allah'a şükrettim.	1	3	4	8.0
Allah'ın buraya tecelli ettiğini düşündüm.	2	1	3	6.0
Hiz. Muhammed ve Hiz. İbrahim'in bu mekânlarda yaşadıkları aklıma geldi.	1	1	2	4.0
İhramlı binlerce müslümanın uğultusu mahşeri hatırlattı.	1	1	2	4.0
Allah'a daha yakın olduğumu hissettim.	1	-	1	2.0
Yüz sürmek, öpüp koklamak istedim.	-	1	1	2.0
Yavrunun anneye kavuşması gibi Allah'a kavuştuğumu hissettim.	1	-	1	2.0
Tavaf edenleri görünce bunun, Allah'ın şeytana karşı bir meydan okuması olduğunu düşündüm.	1	-	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 15'e göre mülakatımıza katılan hacıların %50'si Kâbe'yi ilk gördüklerinde kısa süreli bir şok yaşadıklarını ve kendilerinden geçtiklerini anlatmışlardır. Hatta birçok hacı yaşadıkları bu durum için "Rüya gibiydi" ifadesini kullanmıştır. Müslümanların hayatı boyunca bu anı beklemesi, günde beş defa yönünü döndüğü halde Kâbe'yi müşahhas olarak hiç görmemesi ve buraya olan özlemi, bireyin bu karşılaşmada kısa süreli bir şok yaşamasına sebep olmaktadır. Bazı hacılar da Kâbe'nin heybet ve ihtişamından etkilendiklerini ifade etmişlerdir.

Hacılardan %10'u kabul olacağına inandıkları için dua etmişlerdir. Halk arasında Kâbe'yi ilk görüşte yapılan duaların kabul olacağına dair bir inanç vardır. Bu durum, hacıları dua fiiline yöneltmiştir diyebiliriz. Nitekim Keleş (2005) bu konuyla ilgili yaşanmış bir olayı kaleme almıştır. Eşinin vefatından sonra yalnız kalan yaşlı bir teyzenin, bir gece rüyasında Kâbe'yi ışıklar içinde görmesiyle içinde hacca gitme isteği uyanır. Hacca giderken din görevlisinden Kâbe'yi görünce yapılan ilk duanın kabul olacağını duyar. Bundan etkilenen yaşlı teyzenin, Kâbe'ye ilk vardığında duyduğu

şaşkınlık ve gördüğü güzellik karşısında “Allah’ım emanetini burada al, sana burada kavuşayım” sözleri ağzından dökülür. Tavaf sırasında rahatsızlanır, metafor alanının kenarındaki merdivenlere oturur ve Kâbe’yi seyrederken duası kabul olur. Bu ve buna benzer rivayetlerin, Kâbe’yi ilk görüşte bireyi duaya sevk ettiği söylenebilir.

Hacıların %10’u Allah’ın azameti karşısında kendisini aciz hissettiğini ifade etmiştir. Özellikle mescide ilk girişte yeryüzünde Allah’ın evi olarak kabul edilen Kâbe’nin heybetli görüntüsü, etrafındaki binlerce insanın tavafı, hacıları böyle düşünmeye itmiş olabilir.

Hacıların %8’i ise bu anı yaşattığı için Allah’a şükretmiştir. Şükür kulluğun ifade şekillerinden biridir. Bireyin, hayatı boyunca özlemini duyduğu, hayal ettiği; ancak dünya gözüyle görmediği Allah’ın evini görmesi, bu kavuşmayı gerçekleştirdiğine inandığı varlığa şükretmesiyle sonuçlanmıştır.

Mülakatımıza katılan hacılardan %6’sı Allah’ın buraya tecelli ettiğini düşünmektedir. Kâbe’nin müslümanlar tarafından Allah’ın evi olarak kabul edilmesi, hacılara burada manen Allah’ın varlığını hissettirmektedir. Bu durum tecsimî bir duygunun ürünü olmamakla beraber, kulun Allah’a kendisini yakın hissetmek istemesi sebebiyledir. Nitekim bir hacı bu konudaki duygularını şöyle dile getirmiştir: “Kâbe’yi görünce Allah’ı, O’na ne kadar yakın olduğumu hissettim. Kâbe’nin; O’nun azametinin ve rahmetinin somutlaşmış, sembolik bir ifadesi olduğunu anladım.”

Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim’in burada yaşadıklarını düşünenler %4’tür. Kâbe’yi ilk görüşte bunların hissedilmesi, bu peygamberlerin hayatlarının önemli bölümünü burada geçirmiş olmaları ve burada yaşadıkları anılara bağlanabilir.

Hacıların %4’ü, ihramlı binlerce hacının uğultusunun mahşeri hatırlattığını söylemiştir. Böyle bir kalabalığın topyekün ibadet yaparken müşahade edilmesinin birey üzerinde tesirli olacağı muhtemeldir. Bu hacılarımız da bu durumdan etkilenerek, gördükleri manzarayı mahşer yerine benzetmişlerdir. İzdihama varan bir kalabalığın olması, farklı renkte ve dilde insanların bir arada bulunması bunda etkili olmuş olabilir.

Allah’a daha yakın olduğunu hissedenlerin oranı %2’dir. Kâbe’nin Allah’ın evi olarak zikredilmesi, bireyin Kâbe’deyken kendisini Allah’a daha yakın hissetmesinde etkili olmuştur, diyebiliriz.

Hacıların %2'si de yüz sürmek, öpüp koklamak istediğini ifade etmiştir. İnsan, genel olarak bu davranışı, tanıdığı; fakat uzun zamandır görmediği kişilere yapma eğilimindedir. Yıllardır bildiği, özlemini duyduğu; ama bir türlü kavuşamadığı Kâbe'yi karşısında gören insan da aynı duyguları yaşamakta, ona sarılıp hasret gidermek istemektedir. Aslında bu davranış ona karşı duyulan sevgi ve özlemin bir ifadesidir.

Yavrunun annesine kavuşması gibi Allah'a kavuştuğunu dile getirenlerin oranı %2'dir. Bu benzetme, şefkat, merhamet ve esirgeme gibi duyguları ön plana çıkarmaktadır. Hacı, bu sözleriyle kendini güven içinde hissettiği bir yere geldiğini ifade etmektedir.

Hacıların %2'si ise tavaf edenleri görünce bunun, Allah'ın şeytana karşı bir meydan okuması olduğunu düşünmüştür. Görüldüğü üzere bu cevapta, sembolik düşünce hâkimdir. Hacı, müslümanların Allah'ın evinde dönüşünü bir güç gösterisi olarak yorumlamış, bunun da şeytana karşı yapıldığını ifade etmiştir. Bütün müslümanları bir araya getiren Kâbe'nin bu özelliği, bir bakıma onların birlik olduklarını, şeytana ve hilelerine karşı durduklarını düşündürmektedir.

Allah'ın büyüklüğü karşısında acizlik hissettiğini dile getiren 5 hacının da bayan olması dışında cinsiyet açısından bir farklılaşma görülmemektedir.

3.3.2. Aynı Mekânı Paylaşıırken Hissedilenler

Tablo 16: Farklı Kültür ve Milletlerden Hacılarla Aynı Mekânı Paylaşmanın Hacılarla Neler Hissettirdiğine Dair Bulgular

Aynı Mekânı Paylaşmanın Hissettirdikleri	n	%
Renkler, diller, milletler farklı olsa da aynı Allah'a inanma, niyetlerin ve kalplerin aynı olması insana ayrı bir zevk veriyor.	20	40.0
İslâm'daki eşitliği, kardeşliği, kimsenin kimseye üstün olmayışını hissettim.	14	28.0
Mahşeri hatırlatıyor.	7	14.0
Türkiye dışındaki müslümanları tanıma, onların problemlerini paylaşma ve onlarla bilgi alış-verişi yapma fırsatı veriyor.	3	6.0
Aynı yöne yönelmenin hazzını yaşadım.	3	6.0
Ensarın muhaciri kucakladığı gibi tüm müslümanları kucaklamak istedim.	1	2.0

Tablo 16: (Devamı)

Neden birlik olamıyoruz diye üzüldüm.	1	2.0
Mezheplerin farklı uygulamaları sebebiyle sıkıntı yaşadık.	1	2.0
Toplam	50	100

“Dünyanın dört bir yanından gelen hacılarla aynı mekânı paylaşmak size neler hissettirdi?” sorusuna hacıların %40’ı “Renkler, diller, milletler farklı olsa da aynı Allah’a inanma, niyetlerin ve kalplerin aynı olması insana ayrı bir zevk veriyor” cevabını vermiştir. Farklı özelliklere sahip insanların aynı inanca sahip olması, aynı idealleri paylaşması bireyi etkilemektedir. Bir hacı bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Anlaşmada problem olsa da bu durum birbirimizi sevmemiz için engel değil. Kalben anlaşıyorduk biz onlarla. Orada kalpler bir şey için çarpıyor, gözler tek şey için ağlıyordu. Herkes Allah ve Rasûlü için bir araya gelmişti.”

Hacılardan %28’i İslâm’daki eşitliği, kardeşliği, kimsenin kimseye üstün olmayışını hissettiklerini ifade etmişlerdir. Farklı ırk, dil ve renklerdeki insanların aynı zaman ve mekânda, aynı elbiselerle, aynı gayrı olmaksızın hep birlikte olması müslümanlar arasındaki kardeşlik duygusunu artırmaktadır. Bir hacı, bu konudaki hislerini şöyle dile getirmiştir: “Dinimiz, ırk, dil ve mezhep ayrımı yapmadan bütün müslümanları bir çatı altında topluyor. Hepimizin kardeş olduğunu hissettiriyor. Zaten Hz. Âdem ve Hz. Havva’dan beri kardeş değil miyiz?”

Hacıların %14’ü mahşeri hatırladığını beyan etmiştir. Ten renkleri, konuşmaları, hal ve hareketleri tamamen farklı olan bu insanların kutsal topraklarda bir araya gelmesi, bazı hacı adaylarına öldükten sonra bütün insanların bir araya getirileceği mahşer yerini hatırlatmıştır.

Hacıların %6’sına göre ise hac ibadeti, Türkiye dışındaki müslümanları tanıma fırsatı vermektedir. Her ne kadar aynı dili konuşma fırsatı bulamasa da birbirlerini anlayabildiklerini, tanıyabildiklerini ifade etmişlerdir. Yaptığımız mülakatlarda da bunları görmekteyiz. Hacılar, başlarından geçen olayları anlatırken, genellikle farklı ülkeden insanların yaptıkları bazı hareketlerden etkilendiklerini söylemektedirler. Hatta bu durum, farklı ülke müslümanlarının farklı karakterlere sahip olduklarını söylemeye kadar gitmiştir. Mesela birçok hacı, Endonezyalı hacıların çok nazik ve kibar olduğu

hususunu dile getirmiştir. Aynı şekilde diğer ülkelerden gelen hacıların da farklı özellikleri dile getirilmiştir.

Diğer %6'lık kısım ise bütün hacıların aynı yöne yönelmenin hazzını yaşadığını ifade etmiştir. Bu durum, her ne kadar zahirde farklı görünseler de onların aynı istikamet üzere olduklarını ve aynı duyguları paylaştıklarını göstermektedir.

Hacıların %2'si, bütün müslümanları kucaklamak istediğini ifade etmiştir. Hac boyunca bütün müslümanların aynı mekân içinde birlik içinde olması, hacıyı böyle bir isteğe yöneltmiş olabilir. Müslümanlar arasında birlik olmadığını söyleyen %2'lik kısım ise bunun sebebi olarak ortak bir İslam kültürünün verilmeyişini göstermektedir.

Mezheplerin farklı uygulamaları sebebiyle sıkıntı yaşadığını ifade edenlerin oranı %2'dir. Müslümanların farklı uygulamalarının kendisini şaşırttığını ifade eden hacı, bazı durumlarda müdahale etmemek için kendini zor tuttuğunu dile getirmiştir. Mesela Türk-İslâm kültüründe, saygı ve hürmet ifadesi olarak, Kur'an'ın bel hizasından aşağıda tutulması uygun görülmemektedir. Bu kültürle yetişen hacı, mescidde Kur'an'ı başının altına koyarak uyuyan müslümanların yaptığı bu davranışı hoş karşılamamaktadır.

3.3.3. İhrama Girerken Hissedilenler

Tablo 17: İhrama Girerken Hissedilenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

İhrama Girerken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Dünyadan sıyrılmış, üzerinde kefeniyle öldükten sonra yeniden dirilmiş, yeni bir hayata başlamış ve Allah'ın huzuruna çıkmaya hazırmış gibi hissettim.	18	11	29	58.0
Heyecanlandım ve duygulandım.	3	9	12	24.0
Ulvî bir görevin başladığını, hacı namzedi olduğumu ve sorumluluk taşıdığımı hissettim.	2	3	5	10.0
Helal olan bazı davranışları yapamayacağımı hissettim.	-	2	2	4.0
Kendimi hafiflemiş ve rahatlamış hissettim.	-	1	1	2.0
Allah'ın emirlerine boyun eğdiğimi hissettim.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Hacılara ihrama girerken neler hissedildiği sorulduğunda %58'i dünyadan sıyrılmış, üzerinde kefeniyle öldükten sonra yeniden dirilmiş, yeni bir hayata başlamış ve Allah'ın huzuruna çıkmaya hazırmış gibi hissettiğini ifade etmiştir. İhramın sembolik anlamı bu cevaplarda öne çıkmaktadır. Burada artık hacıların dünyadan sıyrılarak başka bir boyuta geçtikleri, ihramla birlikte başlayan hac ibadeti süresince ölümü ve ölüm sonrası hayatı tecrübe ettikleri görülmektedir.

Hacılardan %24'ü ihramı giydiğinde heyecanlandığını ve duygulandığını belirtmiştir. Aynı şekilde %10'u da ulvî bir görevin başladığını, hacı namzedi olduğunu ve sorumluluk taşıdığını hissetmiştir. Bilindiği gibi ihram, hacca başlamanın ilk adımıdır. Hacı adayının, ibadetleri gerçekleştirebilmesi için ihrama girmesi gerekmektedir. Bunu bilerek ihramı giyen hacı adayları, artık yıllardır bekledikleri hac ibadetinin başladığını idrak etmekte, sorumluluklarının arttığını hissetmekte, bu nedenle de büyük bir heyecan yaşamakta ve duygulanmaktadırlar.

Bu sorumuza cevap veren hacılardan %4'ü, helal olan bazı davranışları yapamayacağını hissettiğini söylemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere günlük hayatta helal olan bazı davranışların ihramla beraber yasaklanması, hacıların bu cevabı vermesinde etkili olmuştur.

Kendini hafiflemiş ve rahatlamış hissedenlerin oranı %2'dir. İhramla birlikte bütün dünyalıklarını çıkaran ve iki parça elbiseye bürünen insan, manevî olarak kendisine ağırlık veren şeylerden kurtulmuştur. Üzerindeki beyaz elbise, ona günahlarından arındığını hissettirir. Bu duyguları yaşayan insan, Allah'ın huzuruna hesap vermeye çıkmadan evvel bir rahatlama ve hafifleme hisseder.

Allah'ın emirlerine boyun eğdiğini hissedenlerin oranı da %2'dir. İhramı giyen insan, yapmakta özgür olduğu davranışları sırf Allah istiyor diye terk ederek O'na kul olduğunu, O'nun arzusu dışında hareket etmeyeceğini bildirir.

Cevaplardaki kadın-erkek dağılımlarına baktığımızda, ihramın kefeni, öldükten sonra yeniden dirilmeyi anımsattığı cevabını verenlerde bariz bir fark olduğu görülmektedir. Bu farklılaşma nedeninin, erkeklerin özel ihram elbiselerinin bulunmasına rağmen, bayanların günlük elbiseleriyle bu ibadeti gerçekleştirmeleri gösterilebilir. Nitekim bayan hacılardan biri, bu cevabı vermesine rağmen, erkeklerin

özel ihram elbisesi giymeleri nedeniyle bu duyguyu daha çok yaşadıklarını ifade etmiştir.

Benzer bir farklılaşma, ihrama girerken heyecanlandığını ve duygulandığını belirtenler arasında görülmektedir. Bunun sebebi olarak bayanların fitrat itibariyle daha duygusal olması gösterilebilir.

3.3.4. Vakfe Yaparken Hissedilenler

Tablo 18: Arafat'ta Vakfe Yaparken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Vakfe Yaparken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Arafat; hac ibadeti boyunca duyguların doruğa ulaştığı, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaşadığı tecrübeden hareketle tevbe etme, af dileme, günahlardan arınma ve temizlenmenin gerçekleştiği mekândır.	6	14	20	40.0
Mahşeri yaşadım.	10	7	17	34.0
Arafat'ta bütün müslümanların bir arada olması beni çok etkiledi.	2	1	3	6.0
Dualarla, ibadetlerle maneviyat dolu bir zaman yaşadım.	1	2	3	6.0
Dualarımın kabul olacağını sevincini yaşadım.	1	1	2	4.0
Hesap gününde mizan başında mağfiret edilmeyi bekleyen kişi gibi hissettim.	-	1	1	2.0
Milyonlar içinde yalnızlığımın, bu yalnızlık içinde de Allah'ı bilme şuuruna ermenin idrakine vardım.	1	-	1	2.0
Nefsin kontrolünün yapılabileceğini hissettim.	1	-	1	2.0
Veda Hutbesini düşündüm.	1	-	1	2.0
Hacı olmak için beklemenin tatlı telaşını yaşadım.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 18'e göre "Arafat'ta vakfe yaparken neler hissettiniz" sorusuna hacıların %40'ı "Hac ibadeti boyunca duyguların doruğa ulaştığı, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yaşadığı tecrübeden hareketle tevbe etme, af dileme, günahlardan arınma ve temizlenmenin gerçekleştiği mekândır" cevabını vermiştir. Bu mekânda, Cennet'ten kovularak dünyaya gönderilen Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın buluştuklarına ve işledikleri

günahtan ötürü tevbe ettiklerine inanılmaktadır. Bu durumu bilen hacılar, bir nevi kendilerini onların yerine koyarak aynı affı ve mağfireti Rableri'nden beklemekte, Arafat onlar için bir tevbe kapısı olmaktadır. Ayrıca Arafat, hacılar tarafından hac boyunca duyguların doruğa ulaştığı yer olarak da tanımlanmıştır. Hacılar, her şeylerini geride bırakıp sırf Allah'ın rızasını kazanmak için burada beklemekte, belki de hayatlarında bir daha tecrübe etme imkânı bulamayacakları “doruk (zirve) deneyimler” yaşamaktadırlar.

Hacılardan %34'ü mahşeri yaşadığını dile getirmiştir. Özellikle hac yapmak için gelen insanların tamamının o esnada Arafat'ta bulunması, bir araya gelerek beklemeleri, İslâm'daki ahiret inancı içerisinde yer alan öldükten sonra Allah'ın huzurunda toplanma durumunu hatırlatmaktadır.

Hacıların %6'sını Arafat'ta bütün müslümanların bir arada olması etkilemiştir. Diğer hac ibadetlerinin hiçbirisinde, hacıların bu derece bir araya gelmeyişi, hac için kutsal topraklara gelen bütün insanların o anda orada olması bu hacılar üzerinde tesirli olmuştur. Nitekim bir hacı bu konudaki duygularını şöyle dile getirmiştir: “Kutsal topraklara gelmenle beraber o anı yaşamak için bekliyorsun. 35-40 günlük bir bekleyiş. Artık orası duyguların tepe noktası, patlayacağı nokta. Herkesin orada olduğunu biliyorsun. Tavafta yahut diğer ibadetlerde herkes orada değil; ama vakfede herkes orada.”

Dualarla, ibadetlerle maneviyat dolu bir zaman geçirdiğini belirtenlerin oranı %6'dır. Vakfe, belli bir zaman Arafat'ta beklemeyi gerektirdiği için, hacılar bu vakti boş geçirmemek amacıyla dua ve ibadetle meşgul olmayı tercih etmişlerdir.

Dualarının kabul olacağı sevincini yaşayanların oranı %4'tür. Arafat'ın, özellikle Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın tevbeleri kabul olduktan sonra kavuştukları yer olarak bilinmesi, hacıları, burada yapılacak duaların geri çevrilmeyeceği düşüncesine itmiş olabilir.

Hacıların %2'si, kendini hesap gününde, mizan başında mağfiret dilemeyi bekleyen biri gibi hissettiğini belirtmiştir. Kişi, Arafat'ı mahşer yeri gibi hayal edip Allah'ın huzurunda olduğunu düşünmüştür. Buradan hareketle onda, günahlarının bağışlanacağı düşüncesi hâkim duruma geçmiştir.

Hacılardan 1'i (%2) ise yalnızlığı içinde Allah'ı bilme şuuruna erdiğini ifade etmiştir. Bu hacı, duygularını şöyle dile getirmiştir: “Arafat, insanın milyonlar içerisinde yalnızlığının, o yalnızlık içinde de Allah'ı bilme şuuruna ermenin gerçekleştiği yer. Statü, mal ve makamın yerini acziyetin aldığı çok özel bir an.”

Hacıların %2'si, nefsini kontrol edebileceğine kanaat getirmiştir. Burada, ihramlandıktan sonra başlayan sürecin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü hacı, bundan sonra nefsine hoş gelen ve ona hâkim olmasını engelleyen bir dizi davranışı yapmaktan men edilmiştir. Bu durum, onun nefsini denetim altına almasında önemli bir etken olmuştur, diyebiliriz.

Veda Hutbesini aklına getirdiğini ifade edenlerin oranı %2'dir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, bu hutbeyi Arafat'ta irad etmiştir. Bu hutbe, İslâm'ın genel çerçevesini çizmesi, tüm insanlığa öğütler vermesi ve Hz. Peygamberin de son hutbesi olması sebebiyle İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle hacı, Arafat'ta yapılan bu özel konuşmayı ve içeriğini aklına getirmiş olabilir.

Hacıların %2'si, hacı olmak için beklemenin tatlı telaşını yaşadığını dile getirmiştir. Bilindiği üzere Arafat Vakfesi, hac ibadetinin en önemli rüknü olarak görülmektedir. Çünkü diğer ibadetlerin belli şekillerde telafisi olmasına rağmen Arafat Vakfesi'nin yoktur. Bu nedenle, haccın telafisi olmayan, en önemli rüknünü yerine getirmek, bir nevi hacı olmak demektir. Bu cevabı veren hacı için de bu sıkıntılı durum, ibadet yerine getirildikten sonra mutluluğa dönüşmektedir.

Verilen cevaplara bakıldığında, genel olarak dua, tevbe, af dileme ve mahşeri yaşama gibi yanıtların ağırlık kazandığı görülecektir. Arafat'ta mahşerle beraber, bu dünyada yaşayacağı sınırlı hayatı düşünen ve öldükten sonra Allah'ın huzuruna çıkacağını idrak eden hacı, daha önceki yapmış olduğu olumsuzluklardan pişmanlık duymakta; bu da onu tevbe ve af dilemeye yöneltmektedir. Denilebilir ki Arafat, hacılar tarafından tevbe ve af kapısı olarak görülmektedir.

3.3.5. Şeytan Taşlarken Hissedilenler

Tablo 19: Şeytan Taşlarken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Şeytan Taşlarken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Temsilî bir ibadet olduğunu, aslında gerçekten şeytanı değil kendi nefsimi taşıdığımı hissettim.	13	7	20	40.0
İşlediğim günahlardan arındığımı hissettim. Bir daha günah işlemeyeceğime söz verdim.	2	6	8	16.0
Düşmanla savaşıyormuş, gerçek şeytan karşımdaymış gibi taşıladım.	2	6	8	16.0
Hz. İbrahim ve ailesinin şeytanla olan imtihanlarını aklıma getirdim.	3	4	7	14.0
Herkesin oraya yönelmesi, izdiham olması ibadeti güçleştiriyor. Şeytanın adı bile insana rahatsızlık veriyor.	1	2	3	6.0
Oradaki insanların hali karşısında dehşete kapıldım.	-	1	1	2.0
Çok büyük haz duydum, yorgunluğum gitti.	-	1	1	2.0
Taşlamanın hayatın her anında olması gerektiğini hissettim.	1	-	1	2.0
Şeytanın bana bir daha zarar veremeyeceğini düşünerek rahatladım.	1	-	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

“Şeytan taşlama esnasında neler hissettiniz” sorusuna hacıların %40’ı bunun temsili bir ibadet olduğunu, aslında gerçekten şeytanı değil kendi nefsini taşıdığını ifade etmiştir. Bu şekilde hacı, o zamana kadar uymuş olduğu nefsin kötü arzularına karşı tavır almıştır. Bu biçimde düşünmesi ve davranması, onun, o zamana kadar yapmış olduğu olumsuz davranışlarından ötürü pişmanlık duyduğunun ve bu durumu düzeltmek için ilk adımı attığının bir göstergesidir.

Hacıların %16’sı ise gerçek şeytan karşıındaymış gibi hissettiğini dile getirmiştir. Hacıların vermiş olduğu bu cevap, sembolik ibadetlerin, birey üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir. Hacılar, yaptıkları ibadetin sembolik olduğunu bilmelerine rağmen, bunun gerçek olduğunu düşünmüş, karşılarında gerçekten şeytan varmış gibi hissettiklerini söylemişlerdir.

İşlediği günahlardan arındığını hissedenlerin oranı da %16’dır. Şeytan taşlarken birey, bir nevi yaptığı kötü işlerden ötürü pişmanlık duyduğunu ve bir daha

yapmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla, daha önce yapmış olduğu olumsuz davranışlardan temizlendiğini, sanki tevbe etmiş ve tevbesi kabul olmuşçasına günahlardan arındığını hissetmiştir.

Hacılardan %14'ü, Hz. İbrahim ve ailesinin şeytanla olan imtihanlarını aklına getirdiğini belirtmiştir. Bu ibadetin temsil ettiği olay, Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i Allah'ın emriyle kurban etmek üzereyken şeytanla verdikleri mücadeledir. Hacılar, bu ibadeti gerçekleştirirken, Hz. İbrahim ve ailesinin başından geçenleri aklına getirmekte, empati kurmakta, onların yaşadığı imtihan ve sıkıntıları tecrübe etmektedir.

Hacılardan %6'sı, izdiham olması sebebiyle sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bilindiği gibi, geçmiş yıllarda şeytan taşlama ibadeti esnasında ters istikametten gelen hacıların karşılaşması sebebiyle tünel faciaları yaşanmıştır. Hatta mülakat yaptığımız hacılardan biri de bu olayı yaşayanlar arasındadır. Yapılan yeni çalışmaların bu sıkıntıyı hafiflettiği belirtilse de hacıların bu ibadeti yaparken tedirgin olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bu hacılardan birisi, şeytan isminin bile kendisine rahatsızlık verdiğini belirtmiştir. İslâmî literatürde şeytanın yapmış olduğu işler ve üstlenmiş olduğu misyon düşünüldüğünde, onun sembolize edilmiş hali bile hacı için bir korku unsuru olabilmekte ve onu tedirgin edebilmektedir.

Hacıların %2'si, oradaki insanların hali karşısında dehşete kapıldığını ifade etmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki hacılar, bu ibadeti gerçekleştirirken büyük bir duygu yoğunluğu yaşamaktadır. O zamana kadar işlemiş olduğu günahlar, onu aşırı derecede üzmektedir. Bu günahları işlemesinde etkili olduğunu düşündüğü şeytanla yüzleşme fırsatı bulduğunda da bu durum hacıyı aşırı şekilde hırslandırmakta, bu da davranışlarına ve yüz ifadesine yansımaktadır. Hatta bazı hacılar, atacakları taşlar bittikten sonra bile tatmin olmamaktadırlar. Nitekim bu hacıların, hırslarını alamadıkları için ellerine geçen her şeyi fırlattıklarını ifade edenler olmuştur. İnsanların bu hallerini gören hacı da bu durumdan etkilenmiş olabilir.

Çok büyük haz duyduğunu ve yorgunluğunun gittiğini ifade edenlerin oranı %2'dir. Burada, yapılan ibadet, bir nevi ödeşme-hesaplaşma olarak düşünülmüştür. Birey, kendisini kötü davranışlara yönelten şeytana kin duymakta, bu hissiyat da onu bir nevi intikam almaya itmektedir. Bu ibadet, sembolik de olsa kendisine bu imkânı vermekte, bunun neticesinde de birey, büyük bir mutluluk ve haz duymaktadır. Ayrıca hacı, yorgunluğunun gittiğini de belirtmiştir. Bu durum, hem fiziksel hem de zihinsel

olarak gerçekleşmiş olabilir. Şeytan taşlama ibadetine gelene kadar hacı, sabır ve fiziksel dayanıklılık gerektiren bir dizi ibadeti yerine getirmektedir. Sıra bu ibadete geldiğinde ise, hac ibadetinin sonlarına yaklaşılması sebebiyle bireyin fizikî bir rahatlama hissettiği söylenebilir. Ayrıca bu ibadette, o zamana kadar sabrettiği, içine attığı birçok şeyin dışavurumunun gerçekleşmesi neticesinde de mental olarak bir rahatlama yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Hacıların %2'si de taşlamanın, hayatın her anında olması gerektiği duygusunu tecrübe etmiştir. Bu cevap, hayatın sonuna kadar günahlardan uzak durmanın, nefesine ve şeytana uymamanın hacı için önemli olduğunu vurgulamaktadır. O halde hacı için önemli olan nokta, bu tavrın süreklilik arz etmesidir, denebilir.

Hacıların %2'si, şeytanın kendisine bir daha zarar veremeyeceğini düşünerek rahatladığını dile getirmiştir. Bireye göre, bu ibadet sayesinde şeytan korkutulmuş, ona gözdağı verilmiş ve onunla ilişki kesilmiştir. Bunun neticesinde de, artık şeytanın kendisine yaklaşamayacağı düşüncesi bireyde hâkim duruma geçmiştir.

3.3.6. Tavaf Ederken Hissedilenler

Tablo 20: Tavaf Ederken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Tavaf Ederken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Bağışlanma diledim.	6	7	13	26.0
Dünyadan, maddî şeylerden uzaklaşarak tavafa kendimi kaptırdım, Rabbimle beraber oldum.	7	-	7	14.0
Hz. Peygamberin ve arkadaşlarının orada yaptıkları tavaf lar aklıma geldi.	4	2	6	12.0
Evrendeki dönüşe katıldığımı hissettim.	1	3	4	8.0
Evine misafir olarak çağırdığı için teşekkür ettim.	1	2	3	6.0
Allah'a bir adım daha yaklaştığımı, O'nunla yüz yüze geldiğimi hissettim.	1	2	3	6.0
O'nun kulu olduğumun farkına vardım.	1	1	2	4.0
Mahşerdeki telaşı hissettim.	-	2	2	4.0
Bütün insanların bir gaye için toplanması, İslâm kardeşliği beni etkiledi.	-	2	2	4.0
Kâbe'yle meşgul oldum.	1	1	2	4.0
Annemle el ele dolaşıyormuş gibi hissettim.	-	1	1	2.0

Tablo 20: (Devamı)

Görevimi yapmanın hazzını yaşadım.	-	1	1	2.0
Tavaf hiç bitmesin istedim.	-	1	1	2.0
Allah’a ne kadar ihtiyacımız olduğunu fark ettim.	-	1	1	2.0
Sevdiğim ve benden dua isteyen insanlar aklıma geldi.	-	1	1	2.0
Hz. İbrahim’in hacca çağırışı aklıma geldi.	1	-	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Tablo 20’ye bakıldığında cevapların geniş bir yelpazeye yayıldığı görülecektir. Bu cevaplar arasında öne çıkan, hacıların bağışlanma dilemesi (%26) olmuştur. Birinin etrafında dönmek, âdeta onun etrafında pervane kesilmek, sembolik olarak yürekten bağlılığı, onun için her şeyini feda edebileceğini gösteren bir harekettir. Tavafa katılan insan da Rabbine karşı bağlılığını dile getirmekte, tavaf ederken O’na karşı işlediği günahlar aklına gelmekte ve O’ndan af dilemektedir. Özellikle ziyaret tavafı, hac ibadetinin sonu olduğu için, birey kendisine düşen görevleri yapmanın rahatlığıyla Allah’ın huzuruna çıkmakta ve bağışlanma istemektedir.

Dünyadan ve maddî şeylerden koparak kendini tavafa kaptırdığını söyleyenlerin oranı %14’tür. Hacı, tavaf ederken Allah’ın huzurunda dönüp durduğu için, dünyayı hatırlatan şeyleri aklına getirmemekte, O’nun huzurunda olma hissini yaşamak istemektedir. Ayrıca tavaftaki dönüş hareketi ve kendini kalabalıkla aynı istikamete kaptırmanın vermiş olduğu haz, bireyi bu dünyadan çekip almakta, başka bir boyuta geçirmektedir. Bir hacı, yaşadığı bu duyguyu şöyle dile getirmektedir: “Tavaf ederken bu dünyadan sıyrılıyorsun. Mal, mülk, evlat vs. hiçbir şeyi düşünmüyorsun. Maneviyat denizine dalıp Allah’ın kontrolüne giriyorsun.”

Hz. Peygamberin ve arkadaşlarının yaptıkları tavafları düşünenlerin oranı %12’dir. Bu hacılar için tavaf, bir bakıma Hz Muhammed (sav) ve arkadaşlarının İslâm’ı tebliğ ettiği döneme gitmek, onlarla beraber bu ibadeti gerçekleştirmektir.

Evrendeki dönüş katıldığını ifade edenler ise %8’dir. Buradan hareketle tavaf, kişiye, her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü ve insanın da bu kozmik düzenin bir parçasını teşkil ettiği şuurunu vermektedir. Bir hacı, bu konudaki duygularını şöyle ifade etmiştir: “Kâinatın o tarifi imkânsız döngüsüne benim de aktif

olarak katıldığımı, Beytü'l-Mamur'da benim gibi meleklerinde aynı ritimde döndüğünü ve bu döngü içinde Allah'ta fani olduğumu düşündüm.”

Evine misafir olarak çağırdığı için Allah'a teşekkür ettiğini ifade edenlerin oranı %6'dır. Kâbe, yeryüzünde Allah'ın evini sembolize ettiği ve tavafta burada gerçekleştirildiği için birey, kendini Allah'ın evinde hissetmekte, O'nun misafiri olduğunu düşünmektedir.

Allah'a bir adım daha yaklaştığını, O'nunla yüz yüze geldiğini hissedenler %6'dır. Kâbe, kutsalın tezahür ettiği yer olarak düşünülürse, bireyin Allah'a kendini neden daha yakın hissettiği anlaşılacaktır. Çünkü inananlar, bu tür yerlerde, kutsal kabul ettikleri varlık ya da varlıklara daha da yaklaştıklarını düşünmektedirler.

O'nun kulu olduğunu hissedenlerin oranı %4'tür. Özellikle her şeyi geride bırakıp Kâbe'nin etrafında dönmek; O'nun büyüklüğünün, her şeye gücünün yettiğinin ve kendisinin de O'na teslim olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla hacı, bu ibadeti gerçekleştirirken O'nun kulu olduğu bilincine daha da varmaktadır.

Mahşerdeki telaşı hissedenlerin oranı %4'tür. Metaf alanındaki kalabalık, yoğunluk, aynı yöne hareket etme, farklı milletlerden insanlarla bir arada bulunma, bu duygunun yaşanmasında etkili olmaktadır.

Bütün insanların bir gaye için toplanmasının ve İslam kardeşliğinin kendisini etkilediğini söyleyenlerin oranı %4'tür. Dünyanın farklı bölgelerinden gelen hacıların ortak bir amaç güderek bir araya gelmesi, farklılıkların göz ardı edilerek hep birlikte hareket edilmesi bireyi derinden etkilemektedir.

Hacılardan %4'ü, Kâbe'yle meşgul olduğunu ifade etmiştir. Tavafin Kâbe'nin etrafında gerçekleştirilmesi, Kâbe'nin heybetli görüntüsü ve Allah'ın evini temsil etmesi, bireyin tavaf süresince Kâbe'yi müşahade etmesine sebep olmuştur, denebilir.

Hacıların %2'si, “Annemle el ele dolaşıyormuş gibi hissettim” cevabını vermiştir. Bu cevap, kişinin tavaf ederken kendisini güvende hissettiğini göstermektedir. Özellikle Kâbe'nin köşesinde yer alan Hacerü'l-Esved taşının Allah'ın elini sembolize ettiği düşüncesi bunda etkili olmuş olabilir. Hacı, bu ibadet esnasında kendini annesinin elinden tutarak geziyormuş gibi düşünmekte, büyük bir güven ve mutluluk içinde bu ibadeti yerine getirmektedir.

Görevini yapmanın hazzını yaşadığını belirtenlerin oranı %2'dir. Birey, haccın önemli bir rükûnünü yerine getirdiği için, böyle bir duygu yoğunluğu yaşamış olabilir.

Hacıların %2'si, tavafın bitmesini istemediğini dile getirmiştir. Tavaf, Allah'ın huzurunda dönmek manasına geldiği için, kulluğun en üst seviyede gösterildiği ibadetlerden biri olmaktadır. Bu düşünceyle hacı, kulluğun sürekli devam etmesini ve Allah'la beraber olmayı istemektedir.

Hacılardan 1'i (%2) de insanların Allah'a ne kadar ihtiyacı olduğunu fark etmiştir. Bu hacı, tavaf esnasında Allah'ın büyüklüğünü ve kendinin de acziyetini tecrübe etmiştir. Bu nedenle insanın ne kadar muhtaç olduğunu, Rabbinin de bu ihtiyaçlara karşılıksız cevap verdiğini düşünmüştür, diyebiliriz.

Hacılardan %2'si, kendisini seven ve kendisinden dua isteyen insanların aklına geldiğini ifade etmiştir. Kişi, Kâbe'de, Allah'a kendini daha yakın hissettiği için tavaf esnasında çoğu zaman vaktini dua ederek geçirmektedir. Bu süreçte, kutsal topraklara gelmeden evvel kendisinden dua isteyen insanlar da aklına gelmektedir. Bu insanların dua istemesinin nedeni, orada yapılacak duaların daha makbul olacağı düşüncesidir.

Hz. İbrahim'in insanları hacca çağırışını aklına getirenlerin oranı %2'dir. Bilindiği gibi, İslâm dininde yapılan hac ibadetinin temelleri Hz. İbrahim ve ailesinin yaşadıklarına dayanmaktadır. Hz. İbrahim, kendisine verilen emre uyarak, bugün Makam-ı İbrahim diye anılan taşın üzerine çıkmış ve bütün insanları hacca davet etmiştir. Bu taş, Kâbe'nin yakınında olduğu için de hacı, bu olayı düşünmüş olabilir.

3.3.7. Sa'y Yaparken Hissedilenler

Tablo 21: Sa'y Yaparken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Sa'y Yaparken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
Hacer validemizin yavrusu için su arayışı aklıma geldi.	16	23	39	78.0
Haccın rükûnlerinden birini yerine getirmenin huzuru vardı.	5	2	7	14.0
İçimdeki arzuya kavuşmayı, aradığımı bulmayı istedim.	1	1	2	4.0
Hervelenin verdiği özgüveni hissettim.	1	-	1	2.0
Hiç bitmesin istedim.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

“Sa’y yaparken neler hissettiniz?” sorusuna hacıların %78’i “Hacer validemizin yavrusu için su arayışı aklıma geldi” cevabını vermiştir. Özellikle sembolik anlam yüklü olan bu ibadetler, hacılara gerçekte bu ibadeti ilk yerine getirenlerle aynı duygu yoğunluğunu yaşatmaktadır. Bu ibadette annelik duygusu ve evlat sevgisi ön plana çıkmaktadır. Bilindiği üzere sa’y ibadetinin ortaya çıkış sebebi Hz. Hacer’in oğlu İsmail’e telaşlı bir şekilde su arayışıdır. Hacılar, bu telaşlı ve sıkıntılı durumu içlerinde hissederek, bir nevi empati yaparak kendilerini Hz. Hacer’in yerine koymaktadır. Bu durumu, verilen cevaplarda Hz. Hacer’i nitelemek için kullanılan “validemiz, annemiz” tabirleri de göstermektedir.

Haccın rükûnlerinden birini yerine getirmenin huzurunu duyanların oranı %14’tür. Bilindiği gibi ziyaret tavafından sonra yapılan sa’y ile birlikte ikinci tehallül gerçekleşmekte ve hac ibadeti sona ermektedir. Böylece sa’y ibadetini yerine getirmenin huzuru, hacı başarıyla ifa etmenin sevinciyle iç içe geçmektedir. Bu ibadetten sonra hacı aday, büyük bir özveri ile sürdürdüğü hac ibadetinin sonuna gelmiş, hacı kimliğini üzerine almıştır.

Hacılarından %4’ü, içindeki arzuya kavuşmayı istediğini ifade etmiştir. Sa’y ibadeti Hz. Hacer’in su arayışını ve Allah’ın yardımıyla suyu buluşunu temsil ettiği için hacı, bu ibadeti kendi istek ve arzularıyla özdeşleştirmiş, aynı şekilde kendisi de bu ibadeti gerçekleştirirken istediklerine ulaşma amacı gütmüştür.

Hacıların %2’si, hervelenin verdiği özgüveni hissettiğini söylemiştir. Bu hareket, bireye kendini güçlü hissettirmekte, bunu diğer müslümanlarla beraber yapması onda birlik hissi uyandırmakta, bu da bireyin kendine olan güvenini artırmaktadır.

Hiç bitmesini istemediğini belirtenlerin oranı da %2’dir. Bilindiği gibi sa’y ibadeti bir arayışı sembolize etmektedir. Birey, bu ibadet süresince arayışın bitmesini istememekle aslında bu arayışın hayatı boyunca sürmesini dilemektedir. Çünkü istediğine ulaştığında bu arayışın biteceği düşüncesini yaşamış olabilir. Buradaki arayış, kişinin kendini bulması, mükemmelliğe ulaşma çabası olarak yorumlanabilir. Bu nedenle birey, bu arayışın süreklilik arz etmesini istemektedir.

Birinci ve ikinci cevaplarda cinsiyete göre farklılaşmanın olduğu gözlenmiştir. Bunun nedeni olarak bu ibadette annelik duygusunun ön plana çıkması söylenebilir.

3.3.8. İhramdan Çıkarken Hissedilenler

Tablo 22: İhramdan Çıkarken Hissedilenlere Dair Bulgular

İhramdan Çıkarken Hissedilenler	n	%
Hac farızasını yerine getirmenin mutluluğunu hissettim.	16	32.0
Günahlardan kurtulmanın sevinciyle manevî bir hafiflik hissettim.	15	30.0
Yeniden dünyaya gelmiş ve yeni bir hayata başlamış gibi hissettim.	13	26.0
Ölüm sonrası hayatı yaşamış gibi oldum.	2	4.0
Hacı olduğumu hissettim.	2	4.0
Tekrar dünyalık işlere döndüğümü hissettim.	1	2.0
Büyük bir heyecan ve sorumluluk hissettim.	1	2.0
Toplam	50	100

Hacılara ihramdan çıkarken neler hissettikleri sorulduğunda %32'si, hac farızasını yerine getirmenin mutluluğunu dile getirmiştir. Bilindiği gibi hacca giriş ve çıkış ihramla ilişkilendirilmiştir. İhramdan çıkan birey, uzun ve sıkıntılı bir ibadeti geride bırakarak hacılık sıfatını üzerine almıştır. Bunun neticesinde de büyük bir rahatlama ve huzur duymuştur.

Mülakata katılan hacılardan %30'u, günahlardan kurtulmanın sevinciyle manevî bir hafiflik hissettiğini belirtmiştir. Hac ibadetini tamamlayanların günahlarından kurtulacağı düşüncesi, bireyin psikolojik olarak rahatlmasına sebep olmakta, aynı zamanda birey ihram elbiselerini çıkararak bir nevi işlemiş olduğu günahlardan da sıyrıldığını düşünmektedir. O, bundan sonraki hayatına yeniden doğmuş gibi devam edecektir. Zaten hacıların %26'sı da kendini yeniden dünyaya gelmiş ve yeni bir hayata başlamış gibi hissettiğini belirtmiştir. Bu konuda daha önce zikretmiş olduğumuz Hz. Peygamberin hadisleri de bu şekilde düşünülmesinde etkili olmuştur.

Ölüm sonrası hayatı tecrübe etmiş gibi olduğunu belirtenlerin oranı %4'tür. Hac boyunca yapılan ibadetlerin, bireye ölümü ve sonrasını hatırlatması, hac ibadetinin sonu demek olan ihramdan çıkış sürecinde de yeniden hissedilmiştir.

Hacı olduğunu hissedenlerin oranı %4'tür. İhramdan çıkışla birlikte hac ibadetinin sona ermesi, yapılacak başka bir yükümlülüğün kalmaması, bireyin kendisine hacılığı yakıştırmada önemli rol oynamaktadır.

Hacıların %2'si, tekrardan dünyalık işlere döndüğünü hissetmiştir. Bilindiği gibi ihram, üzerinde dünyaya ait hiçbir belirti bulunmayan bir elbisedir. Hacı adayı, bu elbiseyi giymekle beraber, hac boyunca dünyayla irtibatını kesmekte, sadece ibadetle meşgul olmaktadır. Hac ibadeti bitip bu elbiseyi çıkarınca tekrar normal hayatına dönmekte, o manevî atmosferi tekrar yakalayamamaktadır. İşte hacı, verdiği bu cevapla bulunduğu durumdan muzdarip olduğunu belirtmektedir.

Hacılardan %2'si, büyük bir heyecan ve sorumluluk hissetmiştir. Bireyin, ihramdan çıktıktan sonra hacı sıfatını kazanması, hacılığın beraberinde getirdiği sorumluluk duygusunu yoğun bir şekilde yaşamasına sebep olmaktadır. Çünkü bundan sonra hareketlerine ve yaşantısına daha çok dikkat etmek mecburiyetindedir. Ona göre kazandığı bu vasfı korumalı ve ona göre yaşamalıdır. Burada hacı, iki farklı sebeple sorumluluk hissetmiş olabilir. Birincisi, kutsal yerleri görmesi, önemli ve zor bir ibadeti yerine getirmesi sebebiyle kendisinden kaynaklı bir sorumluluk duyabilir. Burada bireye sorumluluk duygusunu veren kendi iç dinamikleridir. Hacı olması sebebiyle buna uygun yaşaması gerektiğini düşünebilir. İkincisi, tekrar ülkesine döndüğünde, insanların kendisine olan bakış açıları ve beklentileri değişeceği için toplumdan kaynaklı bir sorumluluk da duyabilir. Burada ise bireyi harekete geçiren toplumun beklentileri olmaktadır.

3.3.9. Hacda Yapılan Dualar

“Hacda kendiniz ve başkaları için dua ettiniz mi” sorusuna mülakatımıza katılanların tamamı (%100) “evet” cevabını vermişlerdir. Hacıların ifadelerinden, haccın her anında duayla meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Hacılar, genellikle kendileri, aileleri, arkadaşları, ülkeleri ve diğer ülkelerde yaşayan müslümanlar için dua etmişlerdir.

“Bu dualar arasında gerçekleşen oldu mu” sorusuna ise %98'i evet cevabını vermiştir. Bir hacı ise “Kabul olması düşüncesiyle ettik. Hangisi oldu hangisi olmadı söylememiz anlamsız olur. Çünkü lehte gözüken aleyhte, aleyhte gözüken lehte olabilir düşüncesine sahibiz” cevabını vermiştir. Buradan hareketle bu hacının “Olur ki hoşunuza gitmeyen bir şey, sizin için hayırlıdır ve olur ki, sevdiğiniz şey de sizin için bir şerdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz” (Bakara, 2/216) ayetine atıf yaptığı söylenebilir.

Duaları gerçekleştirenlere bu dualarını bizimle paylaşmak isteyip istemediklerini sorduğumuzda, kabul edenlerden bazıları ev sahibi olduğunu, kendinin yahut arkadaşının çocuk sahibi olduğunu vb. durumları dile getirmişlerdir. Bu yaptığının son hacı olmaması için dua eden bir hacı da daha sonra tekrar hacca gittiğini ifade etmiştir.

3.3.10. Zemzem İçerken Hissedilenler

“Zemzem suyu size göre diğer sulardan farklı mı?” sorusuna hacıların tamamı (%100) “evet” cevabını vermişlerdir.

Tablo 23: Zemzemin Diğer Sulardan Farklı Olmasının Nedenleri İle İlgili Bulgular

Zemzemin Farklı Olmasının Nedenleri	n	%
Hangi niyetle içersen ona fayda veriyor.	12	24.0
Hz. Hacer’in başından geçen olaydan beri hâlâ akması ve tükenmemesi zemzemi farklı kılıyor.	12	24.0
Tadı diğer sulardan farklı.	7	14.0
Tokluk hissi uyandırıyor.	6	12.0
Çölün ortasına bu suyu vermesi Allah’ın bir lütfudur.	4	8.0
Vücuttan idrar değil ter olarak çıkıyor.	4	8.0
Ne kadar içersen iç, şişkinlik ve rahatsızlık hissi vermiyor.	4	8.0
Uzunca bir süre dursa da bozulmuyor.	1	2.0
Toplam	50	100

Zemzemin diğer sulardan farkı sorulduğunda hacıların %24’ü, “Hangi niyetle içersen ona faydası olur” cevabını vermiştir. Bu cevap, Hz. Peygamberin zemzem hakkında bu minval üzere söylemiş olduğu bir sözüne dayanmaktadır. Bu nedenle hacıların çoğunluğu, zemzemin hangi amaçla içilirse ona yararı olacağı inancını taşımaktadır.

Hacıların %24’ü ise zemzemin çıkış sebebine vurgu yapmış, bu sebeple diğer sulardan farklı olduğunu belirtmiştir. Hz. Hacer’in yaşadığı olaydan günümüze kadar hiç tükenmeden akması, bu hacılara göre zemzemi diğer sulardan farklı kılmaktadır.

Tadının diğer sulardan farklı olduğunu belirtenlerin oranı ise %14’tür. Bu hacılar, zemzemin daha lezzetli olduğunu dile getirmişlerdir.

Tokluk hissi uyandırdığını söyleyenlerin oranı %12'dir. Hacılara göre zemmemin bu özelliği, onların açlık hissini azaltmakta, bu durum da ibadetler için daha fazla vakit ayırmaya ve ibadetleri kesintisiz yapmaya imkân tanımaktadır.

Çölün ortasında çıkmasının bir lütuf olduğunu belirtenlerin oranı %8'dir. Bu hacılar, böyle bir coğrafyada, böyle bir suyun çıkmasının ve asırlardır akmaya devam etmesinin farklılık olduğunu düşünmekte, bunun da Allah'ın bir lütfu olduğuna inanmaktadırlar.

Vücuttan ter olarak çıktığını ifade edenlerin oranı da %8'dir. Bu özellik, hacılara göre tuvalet ihtiyacını azaltmakta, bu da ibadetlerin sekteye uğramadan ve daha uzun yapılmasına vesile olmaktadır.

Yine hacıların %8'i, şişkinlik hissi vermediğini dile getirmiştir. Hacılara göre, zemmemin bu özelliği sayesinde ibadetler daha rahat ve sıkıntısız yapılmaktadır.

Zemmemin konusunda enteresan yorumlar da gelmiştir. Bir hacı, kahve makinesine zemmemin koyduklarında daha kısa sürede kaynadığını söylemiştir. Bir diğeri de hacdan getirdiği zemmemi yıllardır muhafaza ettiğini, zemmemin ne yeşillendiğini ne de bozulduğunu ifade etmiştir.

Yukarıdaki cevaplara bakıldığında, zemmeminle ilgili yapılan yorumların ibadetleri kolaylaştırdığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Hacılara göre Allah, böylesine sıcak bir coğrafyaya bu suyu bahşederek hacıların kullanımına sunmuş ve onların işini kolaylaştırmıştır. Tüm bu cevaplar, zemmemin hacılar tarafından kutsal kabul edildiğini göstermektedir.

3.3.11. Ayrılırken Hissedilenler

Tablo 24: Ayrılırken Hissedilenlere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Ayrılırken Hissedilenler	Erkek	Kadın	n	%
İnsan üzüyor, hüzünleniyor, ayrılması çok zor geliyor.	19	15	34	78.0
Tekrar gelebilir miyim diye düşünüyorsun.	4	6	10	20.0
Hayatımın geri kalan kısmını burada geçirmek istedim.	-	5	5	10.0
Hac görevimi sağlıklı bir şekilde yaptığım için Allah'a şükrettim.	-	1	1	2.0
Toplam	23	27	50	100

Hacılardan %68'i kutsal topraklardan ayrılmanın insana zor geldiğini, insanı üzdüğünü, hüznülendirdiğini, %20'si tekrar gelip gelemeyeceğini düşündüğünü, %10'u ise hayatının geri kalan kısmını burada geçirmek istediğini ifade etmiştir. Hac ibadetini yerini getiren insan kutsal mekânları ziyaret etmekte, acı tatlı birçok tecrübe yaşamaktadır. Bütün bu cevaplar, bireyin kutsal toprakları benimsediğinin ve oradan ayrılmak istemediğinin bir göstergesidir. Hatta bazı hacılar, burada kendi yurtlarında gibi hissettiklerini dile getirmişlerdir. Bazıları da ruhlarının orada kaldığını, doğduğu ve yaşadığı topraklardan ayrılmış gibi hissettiğini, ailesine dönmenin sevincini bile yaşayamadığını ifade etmiştir.

Hac görevini sağlıklı bir şekilde yaptığı için Allah'a şükrettiğini söyleyenler ise %2'dir. Haccın meşakkatli bir ibadet olması sebebiyle hacının sağlıklı bir şekilde ülkesine dönmesi, onun sevinmesine ve Rabbine şükretmesine olanak sağlamıştır.

Verilen 3. cevap dışında cinsiyet açısından bir farklılaşma görülmemektedir. Bu cevabı verenlerin hepsinin ev hanımı olması sebebiyle herhangi bir meşguliyetlerinin bulunmaması, bu şekilde düşüncelerine sebep olmuş olabilir.

3.4. Hacıları En Çok Etkileyen İbadet veya Ziyaret İle İlgili Bulgular

Tablo 25: Hacıları Hac Süresince En Çok Etkileyen İbadet veya Ziyaret İle İlgili Bulgular

En Çok Etkileyen İbadet veya Ziyaret	n	%
Tavaf	20	40.0
Arafat'ta vakfe	20	40.0
Mescid-i Nebi	4	8.0
Kâbe	2	4.0
Hac boyunca yapılan her şey	2	4.0
Mezarlıklar (Baki, Mualla)	1	2.0
Müzdelif Vakfesi	1	2.0
Toplam	50	100

Tablo 25'e göre hacıları en çok etkileyen ibadet tavaf (%40) ve Arafat vakfesi (%40) olmuştur. Tavafın hacıları etkilemesinin nedeni, bireyin metafor alanında Kâbe'ye, dolaylı olarak Allah'a kendini daha yakın hissetmesi olabilir. Ayrıca aynı niyete sahip

bütün insanların bir arada olması ve birlikte hareket etmesi de bu cevabın verilmesine tesir etmiş olabilir. Arafat ise Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan beri tevbe mekânı olması, mahşeri andırması ve hac için bütün insanların orada bir araya gelmesi sebebiyle hacılar tarafından tercih edilmiş olabilir. Öte yandan bu iki ibadetin haccın en önemli iki rüknü olması da bu cevapların ağırlık kazanmasında etkili olmuş olabilir.

Hacıların %8'i ise Mescid-i Nebî cevabını vermiştir. Özellikle Hz. Peygamberin kabrinin burada bulunması, müslümanların hayatlarında bir kez de olsa onu görme arzusu, onun ve arkadaşlarının bu mescidde vakit geçirmesi bu cevabın tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır.

Kâbe cevabını verenlerin oranı %4'tür. Daha önce ifade edildiği gibi Kâbe'nin Allah'ın evi olarak kabul edilmesi, hacıların burada kendilerini Allah'a daha yakın hissetmelerine vesile olmaktadır. Ayrıca Kâbe'nin fizikî görüntüsü de hacıları etkilemektedir.

Hac boyunca yapılan her şeyin kendisini etkilediğini dile getirenlerin oranı %4'tür. Bu kişiler haccı bir süreç olarak düşünmekte ve bu nedenle de haccın her anından zevk almaktadırlar.

Hacıların %2'si, mezarlıkların kendisini etkilediğini ifade etmiştir. Bu yerlerde İslâm büyüklerinin kabirlerinin bulunması yahut da ölümün hatırlanması bireyi etkilemiş olabilir. Ayrıca mezarların kime ait olduklarının bilinemeyecek durumda olması, bayanların bu mekânları ziyaret edememesi de hacıyı olumsuz yönde etkilemiş olabilir.

Müzdelife vakfesinden etkilendiğini belirtenlerin oranı da %2'dir. Müzdelife vakfesinin sabahın ilk ışıklarına kadar sürmesi, az sonra şeytanla karşılaşacak olmanın vermiş olduğu heyecanla birleşmektedir. Hacı, yaşadığı bu bekleyiş ve heyecan sebebiyle bu cevabı vermiş olabilir.

3.5. Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Sevindiren Olay İle İlgili Bulgular

Tablo 26: Hacıları Mekke ve Medine’de En Çok Sevindiren Olay İle İlgili Bulgular

En Çok Sevindiren Olay	n	%
Yaşadığım bir olay	21	42.0
Allah’a ve peygamberine yakın olmak	19	38.0
Peygamberimizin yaşadığı yerleri görmek suretiyle onun yaşadığı döneme yolculuk yapmak	6	12.0
Bütün dünya müslümanlarının aynı amaç için bir araya gelmesi	4	8.0
Toplam	50	100

Hacılara, kendilerini Mekke ve Medine’de en çok sevindiren olay sorulduğunda hacıların %42’si başından geçen bir olayı anlatmıştır. Hacıları sevindiren bu olaylardan bazıları şunlardır:

“Beni en çok etkileyen, bir o kadar da mutlu eden olay namaz vakti Kâbe’deki herkesin Allah’a secde etmesiydi. Sırf tarifi imkânsız bu anı görebilmek için mescidin ikinci katına çıktım ve bir namazımı feda ettim.”

“Mescid-i Haram’da otururken bir adam diğerine vuracak gibi yaptı. Diğerini çok masum bir şekilde vuracak olanın gözlerine baktı ve özür diledi. Vurmak için elini kaldıran adam yaptığı hareketten utandı, o da özür diledi. Adamın, önce sert bir şekilde davranıp sonra yumuşaması beni çok duygulandırdı.”

“Vakfe yaparken Diyanetin verdiği dua kitabı elimde uyuyakalmışım. Gece 2 gibi uyandım. Kitaptaki duaları okuyabileceğim aydınlık bir yer buldum. Duama âmin demesi için yanımdaki arkadaşımı kaldırdım. Beraber dua ettik. O esnada, karanlıkta seçemediğim birkaç silüetin duamıza iştirak ettiğini gördüm. Onlar da kalkmış, duama âmin diyorlardı. Hac görevini ifa edip Adana’ya geldikten sonra arkadaşım olan eski müftü yardımcısıyla karşılaştım. Selamlaştıktan sonra “Bana vakfe yaparken yaptırdığın duayı hatırlıyor musun?” diye sordu. Şaşırdım, Ne zaman yaptırdığımı sordum. Gece kalkıp yaptırdığımı söyledi. Anladım ki karanlıktaki o yüzlerden birisi de arkadaşım. Çok duygulandım ve mutlu oldum.”

Birçok hacı, Endonezyalı hacıların tavır ve davranışlarından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Bunun dışında Malezya ve Pakistanlı hacılardan bahsedenler de olmuştur.

“Beni en çok Endonezyalı hacılar etkiledi. Çok mutaassıplar. Geçerken yanlışlıkla elleri değse özür diliyorlar. Çok saygılılar. Veda tavafi için Kâbe’ye gittiğimizde daha çocuk yaşta diyebileceğim ve karı-koca olduklarını tahmin ettiğim iki Endonezyalı hacının mescidden çıkarken Kâbe’ye arkalarını dönmeden hıçkıra hıçkıra ağlayarak yürümeleri beni duygulandırdı.”

“Mescid’e girdiğimde oturmak için yer arıyordum. Çok kalabalıktı. Hiç kimse yer vermek için bir çabada bulunmadı. Beklediğim hareket tabi ki Endonezyalı hacılardan geldi. Bana aralarında yer açtılar, bu da beni çok mutlu etti.”

“Kâbe’de otururken Endonezyalı bir hacının Kur’an okuduğunu fark ettim. Okurken bazı yanlışlar yapıyordu. Serde imamlık olduğu için düzelttim, yardımcı oldum. Bana mesleğimi sordu. İmam olduğumu öğrenince de ısrarla kendi oturduğu seccadesini benim altına serdi. Beni tebrik ettikten sonra arkadaşlarıyla tek tek tanıştırdı. Bu olay beni çok mutlu etti.”

Bazı hacılar, hac ibadeti esnasında Allah’ın hacılara yardım ettiğini düşünmektedir. Bunlardan birisi “Hacı, Allah’ın misafiri olduğu için sürekli hürmet görüyor. Başınız sıkıştığı zaman hızırı, yardımcıları anında yanınızda görebiliyorsunuz” ifadesini kullanmıştır. Bu şekilde düşünen hacıların aktardıkları bazı olaylar şunlardır:

“Beni en çok etkileyen maddî imkânsızlıklarına rağmen oraya gelen Endonezyalı ve Pakistanlı hacılar oldu. Arkadaşımla Mekke’de ilk Cuma namazına gidecektik. Biraz geciktik, yer kalmamış. Türkiye’deki gibi zannederek içeride yer buluruz ümidiyle mescide girdik. Ama yer yok. Uzun bir süre yer aradıktan sonra bir yer bulduk ve oturduk. Ama ben çok yorulmuştum. Susuzluktan dilim damağım kurumuştı. Öyle ki namaz bitene kadar tahammül edebilir miyim, onu düşünüyordum. O esnada Endonezyalı bir bayan hacı, elindeki şişeye bir bardak su doldurdu ve uzattı. Doymadığımı fark edince bu defa şişeyi gönderdi. Arkadaşıma da ikram ettim. Daha sonra arkadaşşıma ‘Allah cennetten hurilerini gönderdi, onlar da yardım etti’ dedim, gülüştük. Cuma namazını içeride kılmak için cefa çektik; ama Rabbim bize yardım etti.”

“Cebel-i Nur’a gitmek için hazırlanan çok kilolu bir karı-koca vardı. Normal zamanlarda bile Kâbe’den dönünce ayaklarını uzatıp yatıyorlar. Biz de eşimle onlara yardım edelim istedik. Yaşlı olunca bizden önceki otobüsle gittiler. Biz sonraki otobüsle

gelirken, içimden ‘onlar çıkamamıştır, varınca onlara yardım ederiz’ dedim. Otobüsten indik, yoklar. Tırmanmaya başladık yine yoklar. Çıkamayınca geri döndüler diye düşündüm. Yetişemedik diye de hayıflanmaya başladım. Ancak Cebel-i Nur’un en üstüne çıktığımızda onların işlerini bitirip aşağıya indiklerini gördük. Cebel-i Nur’a kafayı kaldırıp baktığın zaman çıkmaktan vazgeçersin. Sadece belli bir alanı görebiliyorsunuz. Demek ki o insanları melekler kanatları altına aldılar. Çünkü o kiloyla oraya çıkmak fizikî olarak mümkün değil.”

“Hacca görevli olarak gitmişim. Bir bayan hacı baygınlık geçirdi. Hiç tanımadığımız biri geldi. Hal ve hareketlerinden doktor olduğu anlaşılıyordu. Kadının bilinci yerine gelene kadar başından ayrılmadı. Lisanını bilmediğimiz, tanımadığımız bir insanın yardımı bizi mutlu etti.”

“Hacca görevli olarak gittim. Bir gün Mescid-Nebî’de iken beni güneş çarptı. Çok kötü oldum, kendimden geçtim. Üzerime su dökmelerini istedim. Tam o esnada kabile başkanı hacıları otele götürmemi istedi. Ayağa kalkacak halim yoktu. ‘Allah’ım beni mahcup etme’ diye dua ettim. Endişeyle ayağa kalktım, bir iki adım atınca sıkıntımın geçtiğini fark ettim. O an anladım ki Rabbim bana yardım etmişti.”

“Görevli olarak gittiğim yıl, Müzdelife’de hastalanan hacıları Mekke’ye götürmem icap ediyordu. Askerler servisimizin geçmesine müsaade etmedi. Orada çalışan işçileri gördüm. Baktım Türkçe konuşuyorlar. Doğruca yanlarına gittim. Beni şeflerine götürdüler. Durumu izah ettim. O da sağ olsun yardımcı oldu. Hatta ikinci bir otobüs de çağırdı. Mekke’ye geldik, hastaları otele yerleştirdik. Ben de derin bir nefes aldım. Yaşadığım bu olayda Rabbim bana yardım etti. Bunun başka bir izahı yok.”

Bunların dışında da hacılar birçok olay aktarmıştır. Olayları anlatırken, o anı tekrar yaşamının verdiği heyecanla hacılar duygulanmış, kimileri de ağlamıştır. Bu durum, hac ibadetinin birey üzerinde hayatı boyunca sürececek, kalıcı izler bıraktığının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

Hacılardan %38’i, Allah’a (Kâbe) ve peygamberine (Ravza) yakın olmak cevabını vermiştir. Hac için gidilen topraklar, kutsalın tezahür ettiği yerler olarak kabul edildiği için, Kâbe Allah’ın evi olarak düşünülmekte, Mescid-i Nebî de peygamberi ziyaret olarak tahayyül edilmektedir. Hacılar, bu yerlerde kendilerini Allah’a ve

peygamberine daha yakın hissetmekte, yaşadıkları bu tecrübeden dolayı da çok mutlu olmaktadırlar.

Hz. Peygamberin yaşadığı yerleri görerek onun yaşadığı döneme yolculuk yaptığını söyleyenlerin oranı %12'dir. Özellikle Medine'de geçirilen günler, buranın tarihiyle alâkalı olarak ziyaret edilen birçok mekân, müslümanlara Hz. Peygamber ve arkadaşlarının yaşadıkları o dönemi hatırlatmaktadır.

Bütün dünya müslümanlarının aynı amaç için bir araya gelmesi de (%8) hacıları en çok sevindiren olaylar arasındadır. Aynı niyete ve ideallere sahip insanların kutsal topraklarda bir araya gelmesi ve birlikte hareket etmesi hacılar üzerinde etkili olmuştur.

3.6. Hacıları Mekke ve Medine'de En Çok Üzen Olay İle İlgili Bulgular

Tablo 27: Hacıları Mekke ve Medine'de En Çok Üzen Olay İle İlgili Bulgular

En Çok Üzen Olay	n	%
Bazı hacıların sabırsızlıkları ve bencillikleri	11	22.0
Oradan ayrılmak	9	18.0
Yaşadığım bir olay	7	14.0
Üzen bir olay olmadı.	5	10.0
Peygamberimizin kabrini ve mezarlıkları yakından görememek	4	8.0
Uzuvları olmayan çocukların dilendirilmesi	3	6.0
Temizlik hizmetlerinin yeterli olmayışı	3	6.0
Osmanlı eserlerinin tahrip edilmesi	3	6.0
Daha fazla ibadet etmek isterdim.	1	2.0
Hiçbir tebliğ programının olmaması	1	2.0
Kâbe'nin etrafının yüksek binalarla kuşatılması	1	2.0
Oranın manevî havasından uzaklaşıp dünyalıklar için uğraşılması	1	2.0
Peygamberin sünnetine uyulmaması	1	2.0
Toplam	50	100

Hacılara, Mekke ve Medine'de kendilerini en çok üzen olayın ne olduğu sorulduğunda, hacıların %22'si "bazı hacıların sabırsızlıkları ve bencillikleri" cevabını vermiştir. Hacıların en çok şikâyet ettikleri husus otobüslere iniş binişlerde

yaşanmaktadır. Gidilecek yere önce ve rahat gitme düşüncesi bazı hacıların birbirlerini kırmalarına yol açmaktadır. Bunun dışında, kutsal topraklara ayak bastıktan sonra otellere yerleşirken yer kavgalarının çıktığını belirtenler olmuştur. Pencere kenarına geçmek yahut zemin katta ikamet etmek isteyenlerin problem çıkardıkları ifade edilmiştir. Aynı şekilde asansörlere iniş binişlerde sıkıntıların yaşandığı dile getirilmiştir. Hâlbuki bu davranışlar, haccın özünde bulunan güzel hasletlerle uyuşmamaktadır. Bir hacı, yaşadığı olayı şöyle nakletmektedir: “Mekke’de önemli yerleri gezmek için otobüslere biniyorduk. Ben de sonraki otobüse kadar beklemek istemediğim için otelden aşağıya inip otobüse binmek istedim; ama ne mümkün. Otobüsün biniş kapısındaki itişmeler beni şaşırtmıştı. Hacı arkadaşlarıma yakıştıramamıştım. İzdiham bittikten sonra otobüse bindim. İki kişilik koltuklardan birinin boş olduğunu gördüm. Oturmak için hareketlendiğimde yandaki hacı elini koyarak dolu olduğunu, buraya arkadaşının oturacağını söyledi. Yaşadığım bu hadise beni çok üzmüştü.”

Oradan ayrılmanın kendilerini çok üzdüğünü söyleyenlerin oranı %18’dir. Hac boyunca gerçekleştirilen ibadetler, yaşanan acı tatlı anılar, Allah’a ve peygambere yakın olma duygusu hacıları kutsal topraklara bağlamaktadır. Edinilen bu tecrübeler sebebiyle hacılar buradan ayrılmak istememektedir. Birçok hacı, burayı kendi vatani gibi benimsediğini, izin vermeleri halinde arkada bıraktıklarını düşünmeden, hayatının sonuna kadar burada kalabileceğini ifade etmiştir.

Yaşadığı bir olayın kendisini üzdüğünü ifade edenlerin oranı %14’tür. Bu olaylardan bazıları şöyledir:

“Tavaf esnasında İranlı olduğunu tahmin ettiğim uzun, güçlü ve iri yarı birisi önüne çıkan birine yumruk vurdu. Bunu neden yaptı? Şeytan taşıyan, Allah’a teslim olan insan neden böyle bir davranış yapar, hâlâ anlamış değilim.”

“Görevli olduğum sene (1990), Arafat’a gitmeden önce, rüyamda ağaçların yapraklarının döküldüğünü gördüm. Kafiye başkanımız da telaşlıydı. Sorumlu olduğum insanlarla beraber, Mina’ya doğru tekbir getirerek yola çıktık. Rahat bir şekilde ilerlerken karşıdan bir kalabalık geldi. Tünelin içinde kaçacak yer olmayınca izdiham artmaya başladı. Benle beraber gelen bayan hacıları içine doğru çekmeye başladı. Her ne kadar kurtarmaya çalışsam da başaramadım. Kendimin de tehlikede olduğunu hissettim. Nefes alamıyordum. Kenarda içi dolu bir çuval olduğunu gördüm ve onun

üzerine çıktım. Bu arada ihramımın takıldığını hissettim. Kalabalık, elbiseyle beraber beni de götürecekti. Hemen kemerimi çözdüm, bu defa her yerim açıldı. O şekilde, kimliğim ağzımda kendimi insanların üzerine bıraktım. Bir müddet sonra oradan çıktığımı fark ettim. Şoku atlatmak için bir kenara uzandım. Bu defa da durumumun kötü olduğunu zanneden iri yarı bir Arap göğsüme doğru bastırmaya başladı. Zaten doğru dürüst nefes alamıyorum, iyice rahatsız oldum. Elimle yapmamasını işaret ettim. Adam bıraktı. Ölen hacılardan birinin elbisesini üstüme örttüler. Kendime geldiğimde ölen hacıları pikaplara istif edip göturdüklerini gördüm. Ölüm nedenlerinin, ayakta sıkışmaktan dolayı kaburga kemiklerinin kırılması ve oksijensizlik olduğunu söylediler. Hayatım boyunca unutamayacağım bir andı, ölümle yüz yüze gelmişim. Birçok arkadaşımı da orada kaybettim.”

“Müslümanlar İslâm’a göre eğitilmiyor. Hacca nefsi, makamı, serveti bırakıp gitmek gerekir. Bir gün Kâbe’de ibadetle meşgul olurken hacı arkadaşlarımla hararetli bir şekilde tartıştıklarını gördüm. Hangi pazar daha ucuz, hangi cemaat şöyle, hangi parti böyle konuşuyorlardı. Canım sıkıldı, uyardım. Birkaç dakika sonra yine devam ettiler. İnsanlar buraya gelirken partisini, liderini, cemaatini, şeyhini bırakıp gelmeli.”

Kendisini üzen bir olayın olmadığını söyleyenler (%10) de bulunmaktadır. Bu kişiler, kutsal topraklarda, böyle güzel bir ibadeti gerçekleştirirken hiçbir şeyin kendilerini üzemeyeceğini söylemişlerdir.

Hacılarımızdan %8’i, peygamberimizin kabrini ve mezarlıkları yakından göremediği için üzüldüğünü belirtmiştir. Bilindiği üzere kutsal topraklardaki mezarlıklara ve Hz. Peygamberin kabrine bayanlar alınmamaktadır. Bu cevabı veren hacıların hepsinin bayan olması da bu durumu açıklamaktadır. Bayan hacıların Hz. Peygamberi ve diğer İslâm büyüklerini görme arzularını tatmin edememeleri onları aşırı derecede üzmüştür.

Hacılarımızın %6’sı, kolu ve bacağı olmayan çocukların dilendirilmesinden dert yanmıştır. Bunun bilinçli ve sistemli bir şekilde yapıldığını belirten hacılar, bu durumun kendilerini çok üzdüğünü söylemişlerdir.

Temizlik hizmetlerinin yeterli olmadığını düşünenlerin oranı %6’dır. Özellikle şehrin merkezinde çöp yığınlarının oluşması, hacıların temizlik alışkanlığının olmaması ve tuvaletlerin alafranga olmasından kaynaklanan sıkıntılar dile getirilmiştir. Bununla

beraber ticaret ahlâkının olmadığını ifade edenler de olmuştur. Çarşı ve pazarlardaki esnafın hiçbir mala etiket koymadıkları ve malları çok yüksek fiyata sattıklarından yakınılmıştır.

Mülakatımıza katılan hacıların %6'sı, ise Osmanlı eserlerinin tahrip edilmesinin kendilerini üzdüğünü söylemişlerdir. Bunun dışında Kâbe'nin etrafının yüksek binalarla kuşatılması (%2) da hacıları rahatsız etmektedir. Hacılar, Kâbe'nin boyunu aşan, ona tepeden bakan bu binaların kutsala yapılan bir saygısızlık olduğunu düşünmektedirler. Bunlarla beraber hiçbir tebliğ programının olmaması (%2) da hacıları üzmektedir. Bütün dünya müslümanlarının yılda bir kez bir araya geldiği bu ibadette, ortak bir programın olmaması, ortak kararların alınmaması hacıların üzüldükleri bir diğer nokta olmuştur. Peygamberin sünnetine uyulmaması (%2) da hacıları etkilemiştir. Hacıları bu düşünceye iten sebebin, mezheplerin farklı görüş ve uygulamalarından kaynaklandığı söylenebilir. Oranın manevî havasından uzaklaşıp dünyalıklar için uğraşılması (%2) da hacıları üzmüştür.

3.7. Hac İbadetinden Sonra Bireydeki Dinsel Değişim İle İlgili Bulgular

Tablo 28: Hacdan Sonra Dinî Duygu ve Davranışlarda Değişiklik Olup Olmadığına Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Dinî Duygu ve Davranışlarda Değişiklik	Erkek	Kadın	n	%
Oldu.	21	25	46	92.0
Olmadı.	2	2	4	8.0
Toplam	23	27	50	100

Hacdan sonra dini duygu ve davranışlarında değişiklik olan hacıların oranı %92'dir. Değişiklik olmadığını ifade edenlerin oranı ise %8'dir. Bu da haccın birey üzerinde ne derece etkili ve önemli bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten değişiklik olmadığını ifade edenler, hacca gitmeden önce de dini yaşantılarına dikkat etmeleri sebebiyle bu cevabı verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu cevabı veren hacıların genelinin din hizmetlerinde çalışmış olması da bunda etkili olmuştur, diyebiliriz.

Tablo 29: Hacdan Sonra Dinî Duygu ve Davranışlarda Nasıl Değişikliklerin Olduğuna Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Dinî Duygu ve Davranışlardaki Değişiklikler	Erkek	Kadın	n	%
Hacılığın yüklemiş olduğu sorumluluğu taşımak için insanlarla olan ilişkilerime daha çok dikkat ettim.	11	8	19	41.3
İbadetlerimi daha hassas ve şuurlu bir şekilde yapıyorum.	2	6	8	21.4
Dinimi daha çok yaşamaya ve öğrenmeye çalışıyorum.	2	5	7	15.2
Bütün günahlarımın affolunduğunu bildiğim için bir daha kirlenmemeye çalışıyorum.	2	2	4	8.7
Orada sürekli ibadet halinde olmam sebebiyle buraya geldiğimde acaba hacılığımı koruyabilecek miyim endişesine kapıldım.	1	2	3	6.5
Sürekli abdestli olmaya dikkat ediyorum.	2	-	2	4.3
Allah’a verdiğim sözü tutmaya çalışıyorum.	-	1	1	2.2
İnsanın yaşamında yalnız olduğunu, dünya hayatına ve maddiyata gereğinden fazla değer vermenin gereksiz olduğunu anladım.	-	1	1	2.2
Hacda ölüm ve sonrasını tecrübe etmemiz sebebiyle hareketlerimize daha çok dikkat ettik.	1	-	1	2.2
Toplam	21	25	46	100

Tablo 29’a göre hacılığın yüklemiş olduğu sorumluluğu taşımak için insanlarla olan ilişkilerine daha çok dikkat edenlerin oranı %41.3, dinini daha çok yaşamaya ve öğrenmeye çalışanların sayısı da %15.2’dir. Hac ibadetini gerçekleştiren birey hacda yakaladığı manevî havayı devam ettirmek ve bunu hayatına yansıtmak için insanlarla olan ilişkilerine daha çok dikkat etmeye başlamaktadır. Hacdan döndükten sonra yakın çevrenin beklentileri de değiştiği için hacı, dinini öğrenmeye, yaşamaya ve bunu insanlara hissettirmeye daha çok gayret etmektedir. Kısacası birey, içten içe bir değişim geçirmekte, kendi dininde dindarlaşmaktadır. Nitekim bir hacı bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Hacdan döndükten sonra kendi kendime ‘Kâbe’ye yüz sürdün, Rasûl’ün bulunduğu yerde namaz kıldın. Sen artık eski Mehmet değilsin, artık hacı vasfına sahipsin’ diyorum. Çünkü ister istemez hal ve hareketlerine dikkat ediyorsun, kendine çeki düzen veriyorsun.” Bir başka hacı da şunları söylemiştir: “Önceden de davranışlarımıza dikkat ediyorduk; ama artık hac gömleği giydik, daha çok dikkat

ediyoruz. Çünkü olumsuz bir hareket yaptığın zaman şahsınla ilgili bir şey söylemiyorlar, ‘hacıya bak’ diyorlar. Sen de hacılığa ve İslâm’a söz gelmemesi için azamî çaba içine giriyorsun.” Bu cevaplardan da anlaşılacağı üzere hacı, hacdan sonraki yaşantısıyla insanlar için bir prototip olması gerektiğini düşünmektedir. O, artık yaşadığı hayatla kendi dinini temsil etmektedir.

İbadetlerini daha hassas ve şuurlu bir şekilde yapanların oranı %21.4’tür. Kutsal topraklara gitmiş ve birçok dinî tecrübeyi yaşamış bir insanın dinî ritüellerinde, önceki yaşantısına göre daha dikkatli ve içten olmaya gayret etmesi gayet doğaldır. Nitekim hacılar özellikle namaz ibadetini daha düzenli yapmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları hacdan sonra, namaz kılariken Kâbe’yi gözünün önüne getirdiğini söylemektedir. Hayatı boyunca yöneldiği Kâbe’yi dünya gözüyle görmek, muhakkak insanın ibadetlerine etki edecektir.

“Bütün günahlarımın affolunduğunu bildiğim için bir daha kirlenmemeye çalışıyorum” cevabını verenlerin oranı %8.7’dir. Burada, Hz. Peygamberin makbul bir hac yapanın günahlarından kurtulacağı müjdesine olan inanç dile getirilmiş, bu temizlik halinin devamı için de çaba sarf edildiği belirtilmiştir. Hacı, böyle bir düşünce tarzıyla ciddi davranış değişikliklerine gidebilmektedir. Hacdan sonra yakalamış olduğu bu temizlik halini, bundan sonraki hayatında sürdürmek istemektedir.

Hacıların %6.5’i ise hacılığını koruyup koruyamayacağı endişesine kapılmıştır. Kutsal topraklarda, dünyalıklardan uzak, sürekli taat ve ibadetle geçen bir zaman diliminden sonra, ülkesine dönüşte aynı yaşantıyı devam ettiremeyebileceği düşüncesi bu cevabın verilmesinde etkili olmuştur, diyebiliriz.

Abdestli gezme alışkanlığı kazananlar %4.3’tür. Özellikle hac boyunca ibadetle meşgul olunmasının, hacının abdestli gezme alışkanlığı kazanmasında etkili olduğu söylenebilir. Hacı, hac ibadetinde elde ettiği bu kazanımı hacdan sonraki hayatında devam ettirmektedir.

Allah’a verdiği sözü tutmaya çalıştığını dile getirenler %2.2’dir. Kişi, hac ibadeti süresince, o ana kadar işlemiş olduğu günahlardan ötürü af ve bağışlanma dilemekte, tevbe etmektedir. Bunu yaparken de bu davranışları tekrar etmeyeceğine dair Allah’a söz vermektedir. Verdiği bu sözü tutmak için de bundan sonraki hayatında büyük bir çaba göstermektedir.

Maddiyata gereğinden fazla değer vermediğini ifade edenlerin oranı da %2.2'dir. Hac ibadetindeki ritüeller, bireyi bu dünyadan sıyrıp başka bir âleme taşıdığı için, hacı Allah katında gerçek hürmet görecektir. Bu da bireyin hacdan sonraki yaşantısında dünya malına bağlılığını azaltmakta, onu kulluğa daha çok yöneltmektedir.

Hacıların %2.2'si, hacda ölümü tecrübe etmesi sebebiyle hareketlerine daha çok dikkat ettiğini dile getirmiştir. Ölüm sonrasında yaşanan hesaba çekilme endişesi, bireyin hareketlerini dinin istediği yönde değiştirmesine vesile olmuştur.

2. ve 3. cevaplar dışında cinsiyet açısından bir farklılaşma görülmemektedir.

3.8. Hacdan Sonra Aile ve Yakın Çevrenin Tavrı ve Beklentilerindeki Değişiklikler İle İlgili Bulgular

Tablo 30: Hacdan Sonra Aile ve Yakınların Tavrı ve Beklentilerinde Değişiklik Olup Olmadığına Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Tavır ve Beklentilerde Değişiklik	Erkek	Kadın	n	%
Olumlu tepkiler oldu.	18	20	38	76.0
Hem olumlu hem olumsuz tepkiler oldu.	2	5	7	14.0
Herhangi bir tepki olmadı.	3	2	5	10.0
Toplam	23	27	50	100

Hacılara, hacdan döndükten sonra aile ve yakınların tavrı ve beklentilerinde bir değişiklik olup olmadığı sorulmuştur. Bunlardan %76'sı olumlu tepkiler aldığını, %14'ü hem olumlu hem olumsuz tepkilerle karşılaştığını, %10'u ise herhangi bir tepkiyle karşılaşmadığını, beklentilerde de bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Hiçbir tepki yahut farklı bir beklentiyle karşılaşmadığını ifade edenlerin hepsi sebep olarak hacdan önce de belli bir dinî yaşantıya sahip olduklarını dile getirmişlerdir.

Tablo 31: Hacdan Sonra Aile ve Yakınların Tavrı ve Beklentilerindeki Değişikliklere Dair Bulguların Cinsiyete Göre Dağılımı

Tavır ve Beklentilerdeki Değişiklikler	Erkek	Kadın	n	%
İnsanların gözünde saygınlığım, ağırlığım arttı, daha çok hürmet gördüm.	14	12	26	60.5
Hacılığı taşımam için davranışlarımda daha dikkatli olmamı istediler.	4	8	12	27.9
Genç yaşta hacca mı gidilir tepkisiyle karşılaştım.	2	1	3	7.0
Hac yapmamın gereksiz olduğunu söyleyenler oldu.	1	1	2	4.6
Toplam	21	22	43	100

Tablo 31’e göre insanların gözünde saygınlığının ve ağırlığının arttığını ifade edenlerin oranı %60.5’tir. Bunun sebebi, hacıların kutsal mekânlarda dinî açıdan önemli ve zor bir görevi ifa etmeleri sebebiyle, insanların nazarında daha çok saygıya layık olması gerektiği düşüncesi olabilir. İnsanlar, kutsal kabul edilen topraklara giderek hac ibadetini yerine getiren ve hacı kimliğini kazanan insanlara karşı davranışlarında, öncekilere göre daha yumuşak ve saygılı şekilde davranabilmektedirler. O halde hacılık vasfı, toplum nazarında hürmet gören bir sıfat olarak değerlendirilebilir.

“Hacılığı taşımam için davranışlarımda daha dikkatli olmamı istediler” diyenlerin oranı %27.9’dur kişidir. İnsanların, hacca giden bireylerden beklentileri artmaktadır. Çünkü onlara göre hacı Kâbe’yi görmüştür, peygamberin huzuruna çıkmıştır, ulvî bir görevi başarıyla yerine getirmiştir. O yüzden bazı davranışlarına dikkat etmesi gerekir. Halk arasında buna “hacçı tutmak” da denmiştir. İnsanlar, hacdan gelen bireyin sahip olduğu bütün sıfatların önüne hacılık sıfatını yerleştirmekte, ona göre de bazı beklentiler içine girmektedirler.

Hacılarımızdan %7’si, genç yaşta hacca gidilmemesi gerektiği tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunun sebebi, hacca giden insanın, hacdan döndükten sonra hacılık sıfatına yakışır bir şekilde yaşaması gerektiği düşüncesidir. Genç yaşta hacca giden insanların da önlerinde uzun bir hayat olduğu düşüncesiyle bazı insanlar, bu gençlerin hacılık vasfını korumada sıkıntı çekeceklerini düşünmekte, bu nedenle de erken yaşta hacca gitmelerini eleştirmektedirler. Böyle bir düşünce tarzı, erken yaşta hacca giden hacıları üzebilmektedir.

Haccın gereksiz olduğu tepkisiyle karşılaşanların oranı %4.6'dır. Bu tepkiyi verenlerin dini tam manasıyla içselleştirmedikleri, dinin emir ve yasaklarını pek dikkate almadıkları ve dinî ritüellere yaşantılarında pek yer vermedikleri söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında kendilerine çekici gelmeyen hac ibadetine, insanların neden rağbet ettikleri onlara pek anlamlı gelmeyebilir. O nedenle de kendi anlayışlarını göz önünde bulundurarak, hacca giden insanlara, bunun gereksiz olduğu düşüncesini söyleyebilirler.

Cinsiyet açısından sadece 2. cevapta farklılaşma görülmektedir. Bunun nedeni olarak, toplumun erkeklere nazaran kadınlardan daha farklı beklentilerinin olması gösterilebilir.

3.9. Hacda Kurulan Dostlukların Devam Edip Etmediğine Dair Bulgular

Tablo 32: Hacda Kurulan Dostlukların Devam Edip Etmediğine Dair Bulgular

Dostlukların Devam Edip Etmemesi	n	%
Ediyor.	46	92.0
Etmiyor.	4	8.0
Toplam	50	100

Hacılara, hacda kurdukları dostlukların devam edip etmediği sorulmuştur. Hacıların %92'si dostluklarının devam ettiğini, %8'i ise devam etmediğini dile getirmiştir. Devam etmediğini söyleyenler, bu durumun kendi ihmallerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Devam ettiğini söyleyenler ise fırsat buldukça görüşmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Hatta bir hacı, bunu mutat hale getirdiklerini, yılda iki defa belli zamanlarda toplandıklarını söylemiştir.

Birçok hacı, hacda kurulan arkadaşlıkların diğerlerinden çok farklı olduğunu ifade etmiştir. Hacılardan birisi bu konudaki duygularını şöyle dile getirmiştir: “Bu yaşıma kadar ilkokul, ortaokul, mahalle, lise, üniversite ve askerde arkadaşlarım oldu. Ancak hacı arkadaşlığı çok farklı. Bir kere sırf Allah rızası için bir araya geliyorsun, maddî çıkar yok. Hayat tarzlarımız da birbirine benziyor. Ayrıca kutsal topraklarda beraber yaşanmış anılar, hatıralar var. Bir araya gelince onları yâd ediyorsun.” Görüldüğü üzere hayat tarzlarının birbirine benzemesi, maddî çıkarların olmaması ve hacda beraber yaşanmış anılar hacıları birbirine daha çok yaklaştırmaktadır.

3.10. Hacca Tekrar Gitme İsteğiyle İlgili Bulgular

Tablo 33: Hacıların Hacca Tekrar Gitmeyi İsteyip İstemediğine Dair Bulgular

Hacca Tekrar Gitme	n	%
İsterim.	49	98.0
İstemem.	1	2.0
Toplam	50	100

Hacılara bu tecrübeyi tekrar yaşamak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Hacıların %98'i hacca tekrar gitmeyi isteyeceğini, %2'si ise gitmeyeceğini ifade etmiştir. Bu kişinin gitmek istemeyişinin sebebi de uygulanan kota sebebiyle her yıl sınırlı sayıda kişinin hacca gitmesidir. Bu kişi, hacca giderek diğer insanların hakkına gireceğini düşünmektedir. Ancak, imkânlar elverirse gidebileceğini de belirtmiştir.

Bu konuda, kendisi de hac tecrübesi yaşamış olan Alkan'ın (2003) görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır:

“Açık söylemek lâzımsa daha önce hacca gidip de her hac mevsiminde gözünden sicim gibi yaş dökerek yeniden gitmek için yanıp yakılanları anlamaz, ‘yahu bir defa gittiniz, farizayı yerine getirdiniz, ikincisi de ne oluyor?’ diye içten içe çıkışır dururdum da bu gibi heyecanlar bana biraz göstermelik gibi görünürdü. Öyle değilmiş, artık biliyorum ve anlıyorum. Geçenlerde mahallî televizyon kanallarından birinde bir hac belgeseli görüntüsü yakalamış hanım. Alelacele çağırınca telaşla koştum. Mutfak masasının kenarına oturup bitene kadar seyrettik. Yüreğimin mayalı hamur gibi kabardığını, o güne kadar hissetmediğim cinsten hasretlerin kımıldanıp durduğunu anlatmam belki de doğru değildir. Hanım ise gözleri lahzada kızarıp şişmiş, hasretle ekrana bakmakta: ‘A, biz de buralardan geçmiştik, ah ne güzeldi değil mi?’ Ne var ki bizim evde bu iştihak hep vardı ve daima yaşandı. Halam ve annem yıllarca taş baskısı naif Mekke ve Medine resimlerini her gördükçe gözyaşı döküp âh-ü enîn ettiler, ‘Ya Rabbi bize de ölmeden nasip et’ diye secdelere kapanıp yakardılar. Meğer ben onları çok serinkanlı bir gözlemci gibi dışarıdan seyretmiş, onların ne hissettiğini onlarla birlikte hiç anlayamamışım. Şimdi ekrandan akıp geçen her kare yüreğimi kımıldatıyor, duygu kaynamalarına sebep oluyor.”

Sonuç itibarıyla, hac tecrübesini yaşayan bütün hacılar, bu ibadet boyunca müthiş bir manevî haz elde ettikleri için tekrardan hacca gitmek istemektedirler. Hatta

hacılardan birçoğu müsaade edilirse, arkasında bıraktıklarına bakmadan, hayatlarının sonuna kadar burada kalabileceklerini ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada, mülakat tekniğini kullanarak, hac ibadetinin bireysel dinî yaşayışa etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bireyin hacdan önceki hazırlıkları, hac esnasındaki tecrübeleri ve bunların hacdan sonraki hayatına yansımaları ele alınmış, mülakat soruları da bu ayrıma göre düzenlenmiştir.

Hacıların hacca gidiş kararı almalarındaki en önemli etkenin %56'yla Allah'ın emrettiği farzı yerine getirmek olduğu görülmüştür. İnsanların bu ibadeti bir sorumluluk olarak görmeleri, bu ibadetin yerine getirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca kutsal topraklara gitme ve kutsal mekânları görme isteği (%16) de bunda etkili olmuştur.

Hac için gerekli bilgileri, hacıların %52'si, Diyanetin hacdan önce dağıtmış olduğu materyallerden ve yaptığı seminerlerden elde etmiştir. Bunda hacıların, hacca giderken Diyaneti tercih etmesi büyük rol oynamıştır. Yine Diyanetin, ülkede din işlerinden sorumlu kurum olması, bu seçimde etkili olmuştur, diyebiliriz. Ayrıca eğitim seviyesinin, yararlanılan kaynakların seçiminde etkili olduğu da söylenebilir.

Hacıların %78'i hac için maddî hazırlık yaptıklarını ifade etmiştir. Burada para biriktirme (%46.2) ve hediyelik eşya alma (%35.9) ön plana çıkmıştır. Manevî hazırlığı ise hacıların tamamı yapmıştır. Hacıların %58'i, manevî hazırlık olarak ailesi, arkadaşları ve çevresiyle helâlleşme yoluna gitmiştir. Ayrıca %26'sı da hacdaki ibadetleri bilerek ve hissederek yapabilmek amacıyla, konuyla ilgili kitaplar okuduğunu ifade etmiştir.

Hacıların hac ibadeti hakkındaki düşüncelerinin, genel olarak haccın fikhî tanımını çerçevesinde şekillendiği görülmüştür. Hacıların %54'ü, bu soruda haccın ne anlama geldiğini açıklamaya çalışmıştır. Bunun dışında, hac ibadetini bir bağışlanma ve af dileme olarak görenlerin oranı %14'tür. Bu kişiler, hac ibadetini bir nevi Allah'a tevbe etme ve yeni bir hayata başlama olarak düşünmektedirler.

Hac ibadeti süresince yerine getirilen ritüellerde, hacıların neler hissettikleri de inceleme konusu yapılmıştır. Hacıları, Kâbe'yi ilk gördüklerinde neler hissettikleri sorulduğunda, %50'si kısa süreli bir şok yaşadığını ifade etmiştir. Yıllardır özlemini

duydukları bu kutsal mekânla ilk buluşmada böyle bir durumla karşılaşmaları, yaşadıkları bu tecrübeden etkilendiklerini göstermektedir.

Diğer müslümanlarla aynı mekânı paylaşmanın neler hissettirdiği konusunda hacılar iki cevapta yoğunlaşmışlardır. Bunlardan birincisi renkler, diller, milletler farklı olsa da aynı Allah'a inanma, niyetlerin ve kalplerin aynı olması (%40), ikincisi ise İslâm'daki eşitlik ve kardeşlik duygusudur (%28). Bu iki cevap dışında, mahşeri yaşadığını hissedenler (%14) de önemli düzeydedir.

Hacıların %58'i, ihrama girerken dünyadan sıyrılarak kefene bürünmüş, öldükten sonra yeniden dirilmiş, yeni bir hayata başlamış ve Allah'ın huzuruna çıkmaya hazırmış gibi hissettiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki ihram, hacıya ölümü ve ötesini çağrıştırmaktadır. Ayrıca heyecanlandığını söyleyenlerin oranı da %24'tür. Bunun nedeni olarak, ihramla beraber hac ibadetinin başlaması gösterilebilir.

Vakfe yaparken hissedilenler iki cevap üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi Arafat'ın tevbe ve af dileme mekânı olarak görülmesi (%40), ikincisi ise mahşeri hissettirmesidir (%34). Bu cevapların verilmesinde, Hz. Âdem ve Havva'nın yaşadıkları tevbe tecrübesi ve bütün müslümanların aynı zaman diliminde aynı mekânı paylaşmaları etkili olmuştur.

Hacıların %40'ı, şeytan taşlarken, bunun temsili bir ibadet olduğunu, aslında gerçekten şeytanı değil nefsini taşıdığını dile getirmiştir. Bunun dışında işlediği günahlardan arındığını (%16), gerçek şeytan karşısındaymış gibi hissettiğini (%16), Hz. İbrahim ve ailesinin şeytanla olan imtihanlarını aklına getirdiğini (%14) ifade edenler de olmuştur.

Tavaf ederken, hacıların %26'sı Allah'tan bağışlanma dilemiş, %14'ü ise dünyalık zevk ve düşüncelerden uzaklaştığını dile getirmiştir. Bunda, tavaf esnasında bireyin kendini Allah'a daha yakın hissetmesi düşüncesi etkili olmuş olabilir.

Sa'y ibadeti gerçekleştirilirken hissedilenler, Hz. Hacer'in oğlu İsmail'e su ararken yaşadığı sıkıntılı durumu işaret etmektedir (%78). Hacılar, bu ibadeti yerine getirirken kendilerini Hz. Hacer'in yerine koymaktadırlar.

İhramdan çıkarken neler hissedildiği konusunda üç cevap öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi hac farızasını yerine getirmenin mutluluğu (%32), ikincisi günahlardan kurtulmanın sevinciyle manevî bir hafiflik duyma (%30), üçüncüsü ise

yeniden dünyaya gelmiş ve yeni bir hayata başlamış gibi hissetmedir (%26). İhramdan çıkışla birlikte hac ibadetinin sona ermesi, hacıların bu cevaplarda yoğunlaşmasında etkili olmuştur.

Hacda, bütün hacıların duayla meşgul oldukları görülmüştür. Özellikle kutsal zaman ve kutsal mekân ikilisini bir arada yakalayan hacı, burada yapacağı duaların geri çevrilmeyeceği düşüncesini taşımaktadır. Bununla beraber, hacıların %98'i, yaptığı duaların kabul olduğunu belirtmiştir.

Hacılar, zemzem suyunun diğer sulardan farklı olduğuna kanaat getirmişlerdir. Zemzemle ilgili yapılan yorumlara bakıldığında, bu suyun hac sürecini kolaylaştırdığı görüşü hacıların arasında ağırlık kazanmıştır.

Hacıların %78'i, kutsal topraklardan ayrılırken üzüldüğünü, hüznlendiğini ve oradan ayrılmanın çok zor geldiğini ifade etmiştir. %20'si ise tekrar gelip gelemeyeceğini düşünmüştür.

Hacıları en çok etkileyen ibadet, tavaf (%40) ve vakfe (%40) olmuştur. Bu cevapların ağırlık kazanmasında, bu iki ibadetin, haccın en önemli rükûnleri olması etkili olmuştur, diyebiliriz.

Hacılara, Mekke ve Medine'de yaşadıkları en güzel olay sorulduğunda %42'si başından geçen bir olayı anlatmış, %38'i ise Allah'a ve peygamberine yakın olmak cevabını vermiştir.

Hacıları en çok üzen olay, diğer hacıların sabırsızlık ve bencillikleri (%22) olmuştur. Bunun dışında, kutsal topraklardan ayrılmak (%18) da hacıların üzmüştür.

Hac ibadetinden sonra bireyde meydana gelen dinsel değişimler de ele alınmıştır. Hacdan sonra dini duygu ve davranışlarında değişiklik olduğunu söyleyenlerin oranı %92'dir. Burada, genel olarak hacıların, hacılığın yüklemiş olduğu sorumluluğu taşımak için insanlarla olan ilişkilerine daha çok dikkat ettikleri cevabı (%41.3) ağırlık kazanmıştır. Bir değişiklik olmadığını ifade edenler (%8) ise, hacca gitmeden önce de dini yaşantılarına dikkat etmelerini sebep olarak göstermişlerdir. Bu sonuç, haccın birey üzerinde ne derece etkili ve önemli bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır.

Hacdan döndükten sonra aile ve yakınların tavır ve beklentilerinde değişiklik olup olmadığı sorusuna da cevap aranmıştır. Bu konuda, hacıların %76'sı olumlu

tepkiler aldığını söylemiştir. Bunlardan %60.5'i de kendisine yapılan hürmetin ve insanların gözündeki saygınlığının arttığını ifade etmiştir.

Hacda kurulan dostlukların devam edip etmediği de araştırılmıştır. Hacıların %92'si, bu dostlukları devam ettirdiğini ifade etmiştir.

Hacca tekrar gitme isteğine de yer verilmiştir. Hacıların tamamı, tekrar imkân verildiği takdirde, hacca bir daha gidebileceğini ifade etmiştir.

Araştırmamızdaki verilere dayanarak, hacılarla yaptığımız mülakatlarda öne çıkan cevapları göz önünde bulundurduğumuzda, hac ibadetinin yerine getirilmesi esnasında bazı hacı tiplerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu tiplerin, birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını söylemekten öte bazılarının iç içe geçmiş olduğunu söylemek durumundayız. Mesela bunlardan bir tanesi “*tevbekâr hacılık*”tır. Bu hacılar için hac ibadeti, bir nevi tevbe anlamı taşımaktadır. Bunlara göre hac ibadetini yerine getiren kişi yeni bir hayata başlamaktadır. Bu nedenle de hac ibadetini ikinci bir şans olarak görmektedirler. Bu kişiler için tevbe durumu, özellikle Arafat vakfesi ve şeytan taşlama ibadetlerinde doruğa çıkmaktadır. Arafat'ın, Hz. Âdem ve Havva'nın tevbelerinin kabul edildiği mekân olarak görülmesi, şeytan taşlamanın ise bir nevi işlenen günahlardan pişmanlık duyularak bir daha yapılmayacağına dair söz verme olarak algılanması, bunları tevbeye yönlendirmektedir. Bu tipteki insanlar, hac ibadetiyle birlikte bütün günahlarının affolunacağına derinden inanmakta, ülkelerine döndüklerinde temiz bir sayfa açarak, analarından doğdukları günkü gibi yeni bir hayata başlayacaklarını düşünmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, bu kişilerin yaptığı tevbe “ömürde bir defa yapılan tevbe” olarak değerlendirilebilir. O nedenle bu bireyler için hac ibadeti, hayatlarında bir dönüm noktası olabilmektedir.

İkinci olarak göze çarpan tip, “*ölümü ve ötesini tecrübe eden hacılık*” olarak isimlendirilebilir. Bu insanlar, hac boyunca ölümü ve ölüm ötesini hatırlamaktadırlar. Hacdaki birçok ibadet, onlara ölümü ve öldükten sonraki dirilişle beraber hesaba çekilme sürecini düşündürmektedir. Hac ibadetinin başlamasıyla birlikte bu düşünce, bu tipte hâkim duruma geçer. Onun için ihram, öldükten sonra giyilen kefeni ifade eder. Aynı şekilde Arafat vakfesi, İslâm'daki ahiret inancında yer alan ve bütün insanların öldükten sonra bir araya geleceği düşüncesine dayanan mahşer yerini hatırlatır. Buradaki ve Müzdelife'deki bekleyiş, bir nevi Allah'ın huzuruna çıkma ve yaptıklarıyla yüzleşmedir. Bu da kişiye öldükten sonra hesaba çekilme duygusunu yaşatır. Hac

ibadeti boyunca bu düşünce tarzını yakalamış bir insanın, bundan sonraki hayatında da dinin emirlerine uygun bir şekilde hayat süreceği umulur. Çünkü hacı, dünya hayatının sonlu olduğunu görmüş ve yaptıklarından hesaba çekileceğini anlamıştır. Bu nedenle de hayatını, yaşadığı bu tecrübeye uygun bir şekilde organize etme gayretine girecektir.

Bir başka tip içinse “*kuralcı hacılık*” tabiri kullanılabilir. Bu kişiler, haccın duygusal boyutundan ziyade yükümlülük tarafını öne çıkarırlar. Onlar için hac, yapılması gereken bir sorumluluktur ve hayatta bir kere de olsa yerine getirilmelidir. Bunlar, ibadetlerin uygulamasında uyulması gereken kuralları harfiyen yerine getirirler. Hatta yapılmasında zorunluluk bulunmayan; ancak sürekli uygulana gelen kabulleri de titizlikle gerçekleştirirler. Bunlar için, duygusal açıdan hiçbir şey hissetmediklerini söylemek doğru değildir. Onların da hac ibadeti içerisinde duygu yoğunluğu yaşadığı dakikalar vardır; ancak onlar için öncelikli ve önemli olan duygusallıktan ziyade bu ibadetin kurallara uygun bir şekilde yerine getirilmesi ve mükellefiyetin ortadan kalkmasıdır.

Hac ibadetinde göze çarpan tiplerden birisi de “*münzevî hacılık*”tır. Bu tip, hac ibadeti süresince içsel bir hesaplaşma yaşar. Hacdən önceki hayatında yaptığı davranışları, hayatın anlamını, neden burada olduğunu vb. soruları hac boyunca kendisine sorar ve içinde bulunduğu durumu muhasebe eder. Münzevî hacı, sürekli Allah’ı düşünmekle meşguldür. Özellikle Kâbe’yi seyrederken onun kudreti, kendisinin ise acziyeti aklına gelir. Çünkü onun gözünde Kâbe, Allah’ın evidir ve oraya tecelli etmiştir. Münzevî hacı, sürekli düşünme halindedir ve bunu yaparken de yalnız kalmak ister. Her ne kadar hac ibadetinde bu durum fizikî olarak mümkün görünmese de o, diğer insanlardan kendini soyutlayarak zihnini tek başına bırakmayı başarır. Bir nevi Hz. Peygamberin risaletinden önce tecrübe ettiği inzivaya çekilme halini hacı, kalabalık içinde tecrübe eder. Bu durum ona kalabalıklar içinde yapayalnız olduğu hissini verir. Hac ibadeti boyunca sürekli ibadetle meşgul olunması, bireyin zihinsel olarak Rabbiyle baş başa kalmasını sağlamaktadır. Kâbe’yi seyrederken, tavaf ederken, sa’y yaparken, Arafat’ta ve Müzdelife’de beklerken, şeytan taşlarken birey, içinde bulunduğu ruh halini ve yaptığı ibadetin sembolik anlamını müşahade etmektedir.

Bir diğer hacılık tipi ise “*empatik hacılık*”tır. Empatik hacı, hac boyunca gerçekleştirilen ibadetlerin sembolik anlamlarını bizzat hissetmekte ve yaşamaktadır. Mesela sa’y ibadetini gerçekleştirirken, Hz. Hacer’in yaşamış olduğu telaşı ve

mutluluğu düşünmekte, aynı duyguları kendisi de yaşamaktadır. Aynı şekilde şeytan taşlarken, Hz. İbrahim ve ailesinin şeytanla olan imtihanını aklına getirmekte, taşı atarken bu hissiyatla atmaktadır. Yani hacı, hacdaki sembolik ibadetlerin ortaya çıkmasına sebep olan kişilerin ilk elden yaşadıkları tecrübeye dayanarak empati kurmaya çalışmakta, onların yaşadıkları duyguları bizzat tecrübe etmek istemektedir. O halde diyebiliriz ki, hacdaki sembolik anlam yüklü olan ibadetler, bu hacılara, gerçekte bu ibadeti ilk yerine getirenlerle aynı duygu yoğunluğunu yaşatmaktadır.

Bunlardan farklı olarak “*çekingen hacılık*” tiplmesi de öne çıkmaktadır. Denilebilir ki bunların hac kararı almalarında, hac süresince ve hacdan sonraki hayatlarında hal ve hareketlerine dikkat etmelerinde öncelikli etken çevresel faktörler olmaktadır. Mesela birey, belli bir yaşa ulaştıktan sonra, çevresindeki insanlar ona hacca gitmesi gerektiği düşüncesini telkin edebilirler. Ya da bu insanların hac ibadetini yerine getirmiş olmaları, bireyde bir baskı unsuru oluşturabilir. Aynı şekilde hac ibadetine karar verdikten sonra hacı aday, hayatında bazı radikal kararlar alabilmektedir. Mesela beş vakit namaza başlama, büyük günahlardan uzak durma vb. hususlar buna örnek olarak verilebilir. Çünkü hacı, etrafındaki insanların kendisine yöneltebilecekleri eleştirilerden endişe duymaktadır. Hac süresince de bu çekingenlik devam eder. Hacı, ibadetleri muntazam bir şekilde yerine getirerek bir nevi etrafındakilere iyi bir hacı namzedi olduğunu göstermek ister. Hacdan döndükten sonra ise çevresindeki insanların ne düşündüğü ve hangi beklentiler içinde oldukları hacı için daha da önem kazanır. Hacılığa yakışmayacağını düşündüğü, toplumun hoş karşılamayacağı davranışlardan titizlikle uzak durmaya çalışır. Ayrıca toplumun beklentilerine de karşılık vermek ister. Mesela o zamana kadar vakit namazları için camiye gitme alışkanlığı bulunmayan bir hacı, bundan sonraki hayatında bunun bir gereklilik olduğunu, gitmediği zaman çevresindekiler tarafından kınanacağını düşünebilir.

“*Dindaş (ümmetçi) hacılık*” da farklı bir tip olarak değerlendirilebilir. Bunlar için hac, bütün dünya müslümanlarının bir araya geldiği, aynı amacı ve duyguları paylaştığı bir ibadettir. Burada öncelikli olan müslüman olmaktır. Dili, rengi, ırkı ne olursa olsun aynı amaç için kutsal topraklarda bir araya gelmek, bu hacıları çok mutlu etmektedir. Bununla birlikte dindaş hacının üzüldüğü bazı hususlarda olmaktadır. Mesela hac, ona göre bütün müslüman ülkelerin yılda bir defa bir araya gelerek ortak

kararlar aldıkları bir kongre olmalıdır. Bu şekilde, müslüman ülkeler arasındaki iletişimsizlik, varsa dargınlık ortadan kalkacak, hep birlikte hareket edilecektir. Bir diğer husus da ortak bir İslâm eğitiminin verilmemesidir. Onlara göre bütün müslümanları kapsayacak, hiçbirini dışarıda bırakmayacak bir eğitim sisteminin benimsenmesi şarttır. Aksi halde düşüncede ve uygulamadaki farklılıklar, müslümanları birbirinden uzaklaştırabilmektedir.

Bir diğer hacılık da “*yakınlaşan hacılık*” olarak isimlendirilebilir. Bu hacılar, şimdiye kadar yaşamış oldukları zaman diliminden farklı olarak, hacda kendilerini Allah’a daha yakın hissetmektedirler. Onlar için Kâbe Allah’ın evi demek olduğundan, Beytullah’a her vardıklarında kendilerini O’nun yanında düşünmektedirler. Yaptıkları her harekette kendilerini daha yakından izlediğini tahayyül etmektedirler. Bu düşünce tarzı, hacının hac ibadeti süresince hal ve hareketlerine daha çok dikkat etmesine vesile olmaktadır. Çünkü hacı, dinî emirleri ve yasakları yerine getirmesinde temel etken olan Rabbini yakından hissetmekte, bu durum da onun, yasaklanan davranışlara yönelmesinde caydırıcı etkide bulunmaktadır.

“*Teslimiyetçi hacılık*” da başka bir tip olarak değerlendirilebilir. Bu hacılar için öncelikli olan Allah’a kul olmak, O’nun emirlerine uymak ve ona uygun bir şekilde hareket etmektir. Hac ibadeti boyunca haramlarla beraber yasaklanan bazı helâl davranışlar, sırf Allah istediği için, üzerinde düşünmeksizin bu hacılar tarafından yerine getirilmektedir. Bu tutum, bireydeki kulluk bilincini ve Allah’a olan teslimiyeti doruğa çıkarmaktadır. Herhangi bir şart veya koşul aranmadan, yalnızca Allah’ın istemesi sebebiyle günlük hayatta helâl olan bazı davranışları terk etmek, bireye ayrı bir haz vermektedir. Çünkü birey, bu davranışı sergileyerek Allah’a teslimiyetini ifade etmekte, O’na duyduğu güven neticesinde de böyle bir tavrın içine girmektedir.

Sonuç olarak, ortaya koyduğumuz hacı tiplerini göz önünde bulundurduğumuzda, hac ibadeti için bireyselliğin ön plana çıktığı, geleneksel-kurumsal eğilimleri de bünyesinde barındıran bir ibadettir, denebilir.

Yapılan araştırma çerçevesinde, hacılarla yapılan mülakatlardan elde edilen bulgulara dayanarak, hac ibadetinin bireyin yaşamını çeşitli şekillerde etkilediği sonucuna varılmıştır. Varılan sonuçlar, genel ilkeler halinde şu şekilde özetlenebilir:

1. Hacılar, psiko-sosyal açıdan farklı beklentiler içerisinde bulunarak hacca gitmeye karar vermektedirler.
2. Hac ibadeti, bireyin ruhunda ve kişiliğinde derin ve köklü etkiler meydana getirmekte, bireyin kendini yeniden keşfetmesini ve değişimini sağlamaktadır.
3. Hacdaki bazı ibadetler, hacılara ölümü ve sonrasını hatırlatmaktadır.
4. Hac süresince yaşanan tecrübeler, bireyi tevbeğe yöneltmektedir.
5. Hac ibadeti, bireyler arasındaki dil, ırk ve renk ayrımını ortadan kaldıran, tüm dünya müslümanları arasında bütünleşme, eşitlik ve kültürel etkileşimi sağlayan bir unsurdur.
6. Özellikle sembolik anlam yüklü olan ibadetler, hacılara, gerçekte bu ibadeti ilk yerine getirenlerle aynı duygu yoğunluğunu yaşatmaktadır.
7. Hacdaki yerine getirilen ibadetlerin arka planındaki sembolik ifadelerle, hacıların bu ibadetleri yerine getirirken neler hissettiklerine dair verdikleri cevaplar paralellik göstermektedir.
8. Hacı, kutsal topraklarda kendini Allah'a ve peygambere daha yakın hissetmektedir.
9. Hac ibadeti süresince yaşanan olumlu-olumsuz bütün olaylar, hacıların hafızasında yer etmekte ve bundan sonraki hayatını önemli derecede etkilemektedir.
10. Hac ibadetinin hem birey hem de bireyler arası ilişkiler açısından olumlu etkileri vardır.
11. Hac ibadeti neticesinde, insanların hacılara yönelik beklentilerinde değişiklik olmaktadır.

Varılan bu sonuçlara bakarak, hac ibadetinin birey üzerinde psiko-sosyal açıdan önemli etkiler bıraktığı söylenebilir. Yani hac ibadeti, hac esnasında ve hacdan sonraki dönemde, bireyin dinî tutum ve davranışlarıyla beraber genel yaşantısını da büyük oranda değiştirmektedir. Bununla birlikte bu ibadetin, fert ve toplum açısından sağladığı manevî kazanımlar kişiden kişiye, toplumdan topluma ve devirden devire farklılık arz edebilmektedir. Her insan niyetine, iradesine ve yeteneklerine bağlı olarak hacdan farklı kazanımlar elde edebileceği gibi fazla etkilenmeden bu seyahatten dönenlerin bulunması da mümkündür. Çünkü hac, dış görünüşü itibariyle sembollerini andıran, gerçekte ise çeşitli ruhî eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların

toplamından ibarettir. Bazıları için şeytan taşlama çok şey ifade ederken, bazılarına tavaf, bazılarına Arafat, bir gruba da hac esnasında kurulan sosyal ilişkiler daha anlamlı gelebilir. Her ne olursa olsun, hac ibadeti boyunca edinilen bu yeni tecrübe, bireyin hayatı için “hacdan önce ve sonra” şeklinde özetlenebilecek bir dönüm noktası olabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Acaboğa, A., (2007), “Din-Mutluluk İlişkisi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Adam, B., (1989), “Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Adam, B., (1993), “Dinlerde Hac İbadeti”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mart, S: 29, s. 12-13.
- Adam, B., (2007), “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri içinde*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 205-266.
- Akbaş, A., (2005), “Arafat’tan Marifete”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak, S: 169, s. 22-25.
- Akyüz, V., (2006), *Hac Umre Kurban*, İbadetler İlmihali Serisi IV, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akseki, A. H., (1993), *İslam Dini İtikat, İbadet ve Ahlâk*, Ankara: Nur Yayınları.
- Allport, G. W., (2004), *Birey ve Dini*, Bilal Sambur (çev.), Ankara: Elis Yayınları.
- Allston, W. P., (1970), “Din”, G. Tümer (çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII.
- Alkan, A. T., (2002), *Hac Günlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Alkan, A. T., (2003), “Kâbe’yi Özlemek”, *Aksiyon Haftalık Haber Dergisi*, Ocak, S: 424, s. 20.
- Altıntaş, Y., (2001), *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik.
- Armaner, N., (1980), *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslantürk, Z., (2001), *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Aydın, M. A., (1999), “Aile Hayatı”, *İlmihal (İslâm ve Toplum) içinde*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, II, s. 195-249.
- Aydın, M. A., (2003), “Mehir” Maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, XXVIII, s. 389-391.
- Ayten, A., (2006), *Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bahadır, A., (2002), *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bahadır, A., (2007), *Jung ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Bakkal, A., (2004), *Haccın Manası*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bayyığıt, M., (1998), *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*, Ankara: TDV Yayınları.
- Berger, P. L., (2002), “Sekülerizmin Gerilemesi”, A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde, İstanbul: Ufuk Kitapları, s.11-32.
- Certel, H., (1994), “Psikolojik Yaklaşımla Hac İbadeti”, *Türk Yurdu*, Sayı: 84, s.14-20, Ankara.
- Certel, H., (1999), “Dinî Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C:2, S:4., s. 209-222.
- Certel, H., (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara: Andaç Yayınları.
- Certel, H., (2003a), “Hacda Strese Yol Açan Sebepler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S: 12, s. 199-213.
- Cox, J. L., (2004), *Kutsal İfade Etmek: Din Fenomenolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cüceloğlu, D., (1999), *Anlamlı ve Coşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Davudoğlu, A., (1977), *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, XI.
- Demirci, S., (2003), *Hac Günlüğü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Dihlevî, Ş. V., (2002), *Hucetullahi'l-Baliğa*, M. Erdoğan (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık, I-II.
- Döndüren, H., (1991), *İslâm İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Eliade, M., (1991), *Kutsal ve Dindışı*, M. A. Kılıçbay (çev.), Ankara: Gece Yayınları.
- Erbaş, A., (2002), “İslam Dışı Dinlerde Hac”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:5, s. 97-121.
- Erdoğan, M., (2005), *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Erul, B., (2007), “Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsala Yolculuk”, *İslâm’a Giriş: Ana Konularıyla Yeni Yaklaşımlar* içinde, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 295-308
- Erul, B. ve E. Keleş, (2007), *Haccı Anlamak Haccın Hikmetleri ve Yapılışı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Erul, B. ve E. Keleş, (2007a), *Kutsal İklimde Dua*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Fromm, E., (2004), *Psikanaliz ve Din*, A. Arıtan (çev.), İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gazalî, E. H. M., (1974), *İhyau Ulumu'd-Din*, A. Serdaroğlu (çev.), IV, İstanbul.
- Glock, C. Y., (1998), “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, M. E. Köktaş (çev.), *Din Sosyolojisi*, Y. Aktay-M. E. Köktaş (drl.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Glock, C. Y., (2001), “Dinî Teslimiyetin Tetkiki Üzerine: Dindarlığın Boyutları”, Faruk Karaca (çev.), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Y: 1, S: 3, s. 95-110
- Günay, Ü., (1986), “Modern Sanayi Toplumunda Din I”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 3, s. 41-88
- Günay, Ü., (1999), *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, İstanbul: Erzurum Kitaplığı
- Günay, Ü., (2003), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gürkan, S. L., (2008), *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Güzel, S., (1998), “Hac İbadeti ve Haccın Davranışlara Etkisi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Harman, Ö. F., (1996), “Hac” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C: XIV, s. 382-386
- Hervieu-Léger, D., (2005), Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler, Halil Aydınalp (çev.), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, C:7, S:21, s. 307-318
- Hökelekli, H., (2005), *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları.
- Hökelekli, H., (2008), *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- İslamoğlu, M., (1998), *Hac Risalesi*, İstanbul: Düşün Yayınları.
- Kansoy, B., (2001), “Sosyal ve Psikolojik Açından Hac İbadeti”, *Diyanet Aylık Dergi*, Mart, s. 24-25.
- Karaca, F., (2000), *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karagöz, İ., M. Keskin ve H. Altuntaş, (2007), *Hac İlmihali*, Ankara: TDV Yayınları.
- Karaman, F., İ. Karagöz, İ. Paçacı, M. Canbulat, A. Gelişgen ve İ. Ural, (2006), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, F., (2007), “Hac İbadeti ve Tevhit İnancının Yansımaları”, *Diyanet Aylık Dergi*, S:203, s. 24-27.
- Karaman, H., (2006), *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık.

- Karaşahin, H., (2008), “Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLIX, S: I, s. 191-200
- Kayıklık, H., (2000), “Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kayıklık, H., (2003), “İçerik ve Kazanım Açısından Din Psikolojisi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 3, S: 1, s. 83-102
- Kayıklık H., (2003a), *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*, Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H., (2005), “Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:5, S:2, s. 5-23.
- Kayıklık, H., (2005a), “Psikolojik Açıdan İnanç İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:46, S:1, s. 133-155.
- Kayıklık, H., (2006), “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)*, C:19, S:3, s. 491-499.
- Kayıklık, H., (2006a), “Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık”, Ü. Günay ve C. Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde, Adana: Karahan Kitabevi, s. 157–174.
- Kayıklık, H., (2009), *Tasavvuf Psikolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keleş, E., (2004), “Eşitlenme Bilinci”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak, s. 22-25.
- Keleş, E., (2005), “Kâbe’yi Görünce Yapılan İlk Dua”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak, s. 20-21.
- Kılavuz, S., A. Köten, O. Çetin ve H. Algül, (1985), *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Kaynak Kitap (Akaid-İbadet-Ahlâk-Siyer)*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Kirman, M. A., (2005), *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Köksal, M. A., (2004), *Peygamberler Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları, I-II.
- Köktaş, M. E., (1993), *Türkiye’de Dinî Hayat (İzmir Örneği)*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Köse, A., (2002), “Sekülerden Kutsala Yolculuk”, A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği* içinde, İstanbul: Ufuk Kitapları, s. 203-222
- Mehmedoğlu, A. U., (2004), *Kişilik ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Menekşe, Ö., (2005), “Kutsal İklima Yolculuk”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak, s. 10-13.

- Nasr, S. H., (2001), “Kâbe ve Haccın Anlamı”, *Yol Kültürü Dergisi*, İstanbul: İsfalt Yayınları, S: 9, s. 36-43.
- Northbourne, L., (1995), *Modern Dünyada Din*, Şahabettin Yalçın (çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Onay, A., (2001), “Dindarlık Ölçme Çalışmaları, Dindarlık Ölçümünde Üç Farklı Yaklaşım ve Ölçmenin Esasları”, *İslami Araştırmalar Dergisi* C: 14, S: 3-4, s.439-449.
- Özay, M., (2007), *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özaydın, A., (1996), “Hac” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: XIV, s. 386-389
- Özbuğday, Ş., (2001), “Gerçek Eşitlik Yansıması Hac”, *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat, s. 3-4.
- Özkan, A. R., (2003), *Dinlerde Kurban Kültü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, N., (2007), *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar: Hicaz Albümü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Pargament, K., (1997), *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, NewYork: The Guilford Press.
- Peker, H., (2003), *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, E., (1983), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul: Otağ Yayınevi.
- Sezen, Y., (2004), *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spranger, E., (2001), *İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi*, A. Aydoğaoğlu (çev.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şahin, H., (2006), “Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şen, N., (2003), “Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Şentürk, H., (1983), “Ölüm Gerçeği ve Allah İnancı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:1, s. 303-312.
- Şentürk, H., (2005), *İslâmî Hayatın Psikolojik Temelleri*, Isparta: Tuğra Ofset.
- Şentürk, H., (2008), *İbadet Psikolojisi Hz. Peygamber Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şeriatî, A., (2003), *Hacc*, E. Okumuş (çev.), İstanbul: Ağaç Yayınları.

- Taplamacıoğlu, M., (1962), “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 10, s. 141-151.
- Taş, K., (2006), “Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma”, Ünver Günay-Celaleddin Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde, Adana: Karahan Yayınları, s. 175-206.
- Tezekici, M., (2007), “İslâm’daki Temel İbadetlerin Ahlâkî Boyutu”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tümer, G. ve A. Küçük, (1997), *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Türkoğlu A. E., (2006), “Geçmişte ve Günümüzde Antakya’da Hristiyanlık”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Uysal, V., (1994), *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, Ankara: TDV Yayınları.
- Uysal, V. (2006), *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Vergote, A., (1999), *Din İnanç ve İnançsızlık*, V. Uysal (çev.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Watt, W. M., (2002), *Dinlerde Hakikat*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yaparel, R., (1987), “Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A., (1997), *İslâm’da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yapıcı, A., (2002), “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:2, S:2, s. 75-118.
- Yapıcı, A., (2006), “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 6, S: 1, s. 66-115.
- Yapıcı, A., (2007), *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Yavuz, K., (1982), “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S: 5, s. 87-108.
- Yavuz, K., (1986), “Din Psikolojisinde Metod Meselesi ve Yeni Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Dergisi*, S: 5, s. 153-185.

- Yavuz, K., (1988), “Günümüzde Din Psikolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlâhiyat Dergisi*, S: 8., s. 253-264
- Yavuz, Y. V. ve İ. Karagöz, (2007), “Allah’a Karşı Görevler”, *İslâm’a Giriş: Gençliğin İslâm Bilgisi* içinde, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 284-337.
- Yıldız, M., (2001), "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula-Rasa*, Yıl: 1, S: 1, s. 19-42.
- Yıldız, M., (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, M. N., (2003), “Hac Kendini Tanıma ve Tanımlamadır”, *Diyanet Avrupa Aylık Dergi*, S: 46, s. 1
- Yitik, A. İ., (2007), “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 307-355
- Yitik, A. İ., (2007a), “Hinduizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 278-304
- Yücel, İ., (1990), *Hac Rehberi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yücel, İ., (2002), “Hac ve Umre”, *İlmihal (İman ve İbadetler)* içinde, İstanbul: TDV Yayınları, I, s. 511-571
- Zebîdî, A., (1987), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Naim (çev.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, XIII
- Zuhaylî, V., (1994), *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, İstanbul: Feza Yayıncılık, X.

EK-1: Mülakat Soruları

1. Kendiniz hakkında biraz bilgi verir misiniz? (Yaş, cinsiyet, medenî durum, meslek, eğitim durumu)
2. Hacca hangi yıl, kiminle gittiniz?
3. Hacca gidiş kararı almanızda etkili olan en önemli sebep nedir? (Hacca gitmenizde öncelikli amacınızı söyler misiniz?)
4. Hac hakkında kısaca bilgi verir misiniz? Sizce hacc nedir?
5. Hac ibadetini yerine getirmek için gerekli olan bilgilere nereden ulaştınız?
6. Hac için (maddî-manevî) ne gibi hazırlıklar yaptınız?
7. İhrama girdiğinizde ve ihramdan çıktığınızda neler hissettiniz?
8. Dünyanın dört bir yanından gelen hacılarla aynı mekânı paylaşmak size neler hissettirdi?
9. Kâbe'yi ilk defa görünce neler hissettiniz?
10. Arafat'ta vakfe yaparken neler hissettiniz?
11. Şeytan taşlama esnasında neler hissettiniz?
12. Tavaf ederken hangi duygular içindeydiniz?
13. Sa'y yaparken neler hissettiniz?
14. Hacc'da kendiniz ve başkaları için dua ettiniz mi? Bu dualar arasında gerçekleşen oldu mu?
15. Zem zem suyu size göre diğer sulardan farklı mı? Farklı ise sizi böyle düşünmeye iten sebepler nelerdir?
16. Hacc boyunca sizi en çok etkileyen ibadet veya ziyaret nedir? Bu olay sizi neden çok etkilemiştir?
17. Mekke'de ve Medine'de sizi en çok sevindiren ne oldu?
18. Mekke'de ve Medine'de sizi en çok üzen ne oldu?
19. Oradan ayrılırken neler hissettiniz?

- 20.** Hacc'dan dönünce dinî duygularınızda ve davranışlarınızda değişiklik oldu mu? Nasıl?
- 21.** Hacc'dan döndükten sonra ailenizin ve yakınlarınızın size karşı tavırlarında ve beklentilerinde bir değişiklik hissettiniz mi? Bu konudaki gözlemlerinizi nelerdir?
- 22.** Hacda kurduğunuz dostluklar hacdan sonra da devam etti mi?
- 23.** Maddî ve manevî imkânlarınız elverirse tekrar gitmeyi düşünür müsünüz?
- 24.** Bu sorular dışında eklemek istediğiniz bir konu varsa lütfen belirtiniz.

EK-2:**2008 Yılında Türkiye’den Hacca Gidenlerin Yaşlara ve Cinsiyete Göre Dağılımı**

YAŞ GRUBU	ERKEK	KADIN	TOPLAM
20 DEN KÜÇÜK	66	165	231
21 – 25 YAŞ ARASI	177	413	590
26 – 30 YAŞ ARASI	816	1110	1926
31 – 35 YAŞ ARASI	1774	2232	4006
36 – 40 YAŞ ARASI	2903	3059	5962
41 – 45 YAŞ ARASI	4111	5527	9638
46 – 50 YAŞ ARASI	6305	7710	14015
51 – 55 YAŞ ARASI	9811	11206	21017
56 – 60 YAŞ ARASI	9502	10390	19892
61 – 64 YAŞ ARASI	5927	6076	12003
65 VE YUKARISI	9909	9690	19599
TOPLAM	51.301	57.578	108.879

2009 Yılında Türkiye’den Hacca Gidenlerin Yaşlara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

YAŞ GRUBU	ERKEK	KADIN	TOPLAM
20 DEN KÜÇÜK	37	61	98
21 – 25 YAŞ ARASI	52	191	243
26 – 30 YAŞ ARASI	421	528	949
31 – 35 YAŞ ARASI	1.431	1.219	2.650
36 – 40 YAŞ ARASI	2.683	2.156	4.839
41 – 45 YAŞ ARASI	3.645	3.226	6.871
46 – 50 YAŞ ARASI	5.038	5.968	11.006
51 – 55 YAŞ ARASI	7.131	8.278	15.409
56 – 60 YAŞ ARASI	8.796	9.580	18.376
61 – 64 YAŞ ARASI	6.268	6.841	13.109
65 VE YUKARISI	11.844	11.305	23.149
TOPLAM	47.346	49.353	96.699

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Ahmet Rifat GEÇİOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	: Adana - 1983
Cinsiyeti	: Erkek
Medenî Hali	: Evli
Adres	: Huzurevleri Mahallesi 77007 Sokak No:10 Kat: 2 Çukurova/ADANA
Telefon (Ev)	: 0 322 2257210
(Cep)	: 0 535 5255227, 0 505 3086225
e – mail	: ahmetrifat@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

2007- : Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

2003-2007 : Üniversite, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, İstanbul.

1994-2001 : Orta-Lise, Adana Anadolu İmam-Hatip Lisesi, Adana.

1989-1994 : İbn-i Sina İlkokulu, Seyhan/Adana

Yabancı Dil : İngilizce, Arapça

İŞ DURUMU

2010- : Orhan Gazi İlköğretim Okulu, Seyhan/Adana

2007-2010 : Salbaş İlköğretim Okulu, Çukurova/Adana